

Gradivo za zgodovino Maribora

LII. zvezek

Maistrova časovna kapsula

Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju

Gregor Antoličič, Špela Valadžija

[illegible]

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

**Gradivo za zgodovino Maribora
LII. zvezek**

Maistrova časovna kapsula

**Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem
Štajerskem in v Prekmurju**

Gregor Antoličič
Špela Valadžija

Maribor 2025

Gradivo za zgodovino Maribora, LII. zvezek
Maistrova časovna kapsula,
Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v
Prekmurju

Gregor Antoličič in Špela Valadžija

Izdal in založil: Pokrajinski arhiv Maribor

Zanj odgovarja: mag. Nina Gostenčnik, direktorica

Glavna in odgovorna urednica: mag. Nina Gostenčnik

Prevodi povzetkov: dr. Gregor Antoličič (nemščina, angleščina)

Lektoriranje: mag. Boštjan Zajšek (slovenščina, nemščina), Andrej
Cafuta (angleščina)

Recenzenti: dr. Martin Bele, dr. Aleš Maver

Oblikovanje in prelom: mag. Nina Gostenčnik

Oblikovanje naslovnice: Marko Bilić

Digitizacija: Iris Cyrbia, Antonella Fidel, Javier Corrales Galindo,
Marko Bilić, Sabina Lešnik, Jože Rozman

DOI: <https://doi.org/10.54356/gzm52>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Univerzitetna knjižnica Maribor

930.25(497.4 Maribor):929Maister R.(0.034.2)

ANTOLIČIČ, Gregor

Maistrova časovna kapsula [Elektronski vir] : zbirka Prevratni dogodki
na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju / Gregor Antoličič in Špela
Valadžija ; [prevodi povzetkov Gregor Antoličič]. - E-knjiga. - Maribor :
Pokrajinski arhiv, 2025. - (Gradivo za zgodovino Maribora ; zv. 52)

Način dostopa (URL): <https://www.pokarh-mb.si/zaloznistvo/GZM52>

ISBN 978-961-7191-12-7 (PDF)

COBISS.SI-ID 256688131

Raziskava doc. dr. Gregorja Antoličiča je vključena v program (P6-0052), ki ga
sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije (ARIS).

Izdajo tega zvezka sta omogočila Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in
Mestna občina Maribor.

KAZALO VSEBINE

1	Predstavitev številke.....	5
2	Pot Zbirke do arhiva.....	7
3	Maistrova časovna kapsula – študija primera uporabnosti gradiva iz zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju	18
4	Povzetek.....	92
5	Summary	94
6	Zusammenfassung	97
7	Viri in literatura	100
8	Recenziji	105

1 Predstavitev številke

Tokratno izdajo zvezka iz serije *Gradivo za zgodovino Maribora* (dalje: GZM), ki predstavlja študijo arhivskega gradiva Zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, iz obdobja od leta 1887 do pribl. 1951, nadgrajujemo s pomočjo dostopne tehnologije in infrastrukture. Fizično izdajo spremlja tudi elektronska različica. Obe omogočata dostop ne samo do avtorjevega izbora arhivskega gradiva, ampak tudi do celotne zbirke reprodukcij gradiva v digitalni obliki, dostopnih na spletni strani Virtualne arhivske čitalnice (VAČ), ki je rezultat projekta elektronski arhiv e-ARH.si Slovenske javne arhivske službe (SJAS).

Že sam naslov – tako pričujočega zvezka GZM kot tudi spremljevalne razstave – [*Maistrova časovna kapsula*](#) (oktober 2025) razkriva, da gre za načrtno oblikovano zbirko zapisov in pričevanj tedanjega časa. Rudolf Maister jo je ustvaril z mislijo na prihodnje rodove, da bi jim omogočil vpogled v svoje obdobje in stik z generacijo, ki je bila v mnogih pogledih prelomna. Zbirko je osnoval z gradivom, ki ga je zbral oziroma ustvaril. Maister se tako pojavi v več vlogah: kot avtor vprašalnika in ostalega gradiva ter zbiratelj odgovorov in dokumentov s ciljem, da bi mu zbrano služilo kot osnova za knjigo. Na ta način ga spoznavamo ne le kot generala in umetnika, temveč tudi kot ustvarjalca, zbiratelja, kronista ter ne nazadnje kot vsestranskega organizatorja. Zbirka je rezultat sistematičnega zbiranja in predstavlja preplet osebnih spominov, uradnih dokumentov ter raznovrstnih tiskovin. Ohranjena pričevanja in zgodbe udeleženih v prevratnih dogodkih so tako neprecenljiv vir za raznovrstne uporabnike in raziskovalce družbenih, kulturnih in političnih sprememb v obdobju po prvi svetovni vojni.

Hkrati s študijo Zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju je potekala tudi pretvorba arhivskega gradiva iz fizične oblike v digitalno, ki je bila opravljena s pomočjo razpoložljive opreme, kadra v Pokrajinskem arhivu Maribor in udeležencev programa Erasmus+ ter objavljena na obstoječi

infrastrukturi Slovenske javne arhivske službe (SJAS). Preurejen je bil tudi arhivski popis, ki omogoča povezavo in objavo reprodukcij ter sledi ureditvi, ki jo je vzpostavil Rudolf Maister. V sodobnem času, ko je dostop do arhivskega gradiva vse bolj povezan z digitalnimi rešitvami, postaja pomen takšnih zbirk še večji. Pretvorba in spletna dostopnost omogočata, da dokumenti, ki so bili nekoč dostopni le posameznikom, postanejo predmet preučevanja in interpretacije v širšem znanstvenem in kulturnem prostoru – brez prostorskih in časovnih omejitev. S tem se odpira možnost novih raziskav, dognanj, dopolnjevanja obstoječih podatkovnih zbirk in interdisciplinarnega povezovanja. Skozi tovrstne inovativne pristope postane arhivsko gradivo dostopno širokemu krogu uporabnikov.

Objavljene reprodukcije na spletu so dostopne na več načinov: s pomočjo črtne kode, na platnici zvezka, ki vsebuje povezavo do Virtualne arhivske čitalnice, ali zgolj z aktivacijo povezave <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1044032>.

2 Pot Zbirke do arhiva

Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, ki jo je ustvaril Rudolf Maister, predstavlja eno izmed najdragocenejših pričevanj o enem ključnih dogodkov za slovenski narod in hkrati govori o zavestnem in premišljenem prizadevanju za ohranjanje zgodovinskega spomina na obdobje med obema svetovnima vojnama. Nastala je z zbiranjem gradiva in bila dopolnjena s tistim gradivom, ki ga je sočasno zbiral Zgodovinsko društvo Maribor, z darili iz zasebnih zbirk ter z gradivom, ki je bilo zbirki dodano po Maistrovi smrti oziroma po drugi svetovni vojni.

Začetek izvajanja sistematičnega zbiranja gradiva *prevratnih dogodkov* sovpada tudi z Maistrovo upokojitvijo 2. oktobra 1923.¹ Dne 23. novembra 1923 je že upokojeni general Zgodovinskemu društvu Maribor pisal: *»Spoštovani gospod profesor! Pred kratkim mi je omenil g. prof. Glaser, da je eden odbornikov Zgod. dr.² predlagal izdanje tukajšnje preobratne zgodovine. Povedal sem g. prof. Glaserju, da sem jaz sam že začel to akcijo, da imam že nekaj gradiva odbranega in ga prosil, da to objasni v prihodnji seji Zgod. dr.*

Danes pa sem izvedel, da je Zgod. dr. že samo začelo s tem in da je izšel ob tam že poziv, da naj pošljejo osebe, ki bile v preobratu aktivno udeležene, tozadevno poročilo.

Smatram to za vspešno idejno akcijo z mojo in sem tudi prepričan, da g. prof. Glaser še ni imel prilike sporočiti mojo željo – da bi delali z Zgod. dr. skupno – na merodajnem mestu.

Jaz sem glede te zadeve z voj. ministrstvom, z dravsko divizijo in z deželno vlado v Ljubljani (s to že od časa Hribarjevega posredovanja) v dogovoru in bom izdal že tekom novembra v nekaterih časopisih cele države poziv na častnike in civilne osebe, da prispevajo podatke iz

¹ Odločba Rudolfu Maistru o višini pokojnine, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 10, ovoj 371, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sias.gov.si/vac/search/details?id=2141218>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

² Zgodovinskega društva.

svojega delovanja ob preobratu v Mariboru in v severnih mejah Štajerske, Koroške in Prekmurja.

Zato sem mnenja, da bi ne bilo stvari na korist, ako bi se zbiral material od dveh strani obenem. Zbralo bi res morda še več, a ni izključeno, da bi se ob naših političnih razmerah stvar ne začela pretresati iz strankarskega stališča. Saj poznate, gospod profesor, to enako dobro, kakor jaz. Vsaj brez sumničenja ne bi vstalo.

Jaz bi pa rad, da bi to veliko in lepo našo zgodovino obdelali brez stranke in politike v taki medsebojni slogi, v kakršni so se vršili tudi osvobojevalni fakti. Materijala za to delo imam že mnogo zbranega, razen tega imam deloma na papirju, deloma še v glavi precej dobro sestavljen načrt, po katerem bi se lahko izvršilo zbiranje do podrobnosti.

Ne dvomim, gospod profesor, niti najmanj, da bodete razumeli namero tega mojega pisma – posebno kot zgodovinar – in da bodete njegov smisel blagovolili upoštevati. Zato predlagam, da blagovolite določite neoficijelen sestanek merodajnih oseb pri meni, da se podrobno pomenimo in potrebno skupaj določimo. Zdravstveno stanje mi ne dopušča, da bi prišel sam k Vam, zato Vas, gospod profesor, prosim odgovora glede vašega mnenja. Iskreno vas pozdravljam in ostajam Vam vdani Maister Maistrova 17*

**Mislim, da bo zadostovalo ako se Vi gosp. Prof. sami k meni potrudite. Morda v nedeljo? Prosim do jutri opoldne poročila v ...[nečitljivo]«. ³*

Naslednji dan mu odgovorijo: »Velespoštovani gospod general! Na Vaše cenjeno pismo z dne 23. t. m. mi je čast seznaniti Vas naslednje: Odbor Zg. dr. je v seji 31. okt. sklenil, obrniti se na našo javnost, da se zberejo osebni spomini in dokumenti, nanašajoči se na prevrat l. 1918 – 19. Zg. dr. je že po svojem bistvu v to poklicano, njegov znanstveni značaj in dosedanje delovanje tudi jamčita, da se bo stvar obravnavala s strogo historično objektivnostjo. V dotičnem oklicu, ki je bil objavljen v

³ Pismo Rudolfa Maistra Francu Kovačiču o zbiranju gradiva prevratnih dogodkov, fond SI_PAM/1517 Kovačič Franc, AŠ 6, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1658581>, pridobljeno: 2. 12. 2025.

časnikih, se izrecno poudarja: popis bodi prost vsake osebne ali strankarske ambicije, pretiravanja ali maščevalnosti.

Društvo je za sedaj obrnilo pozornost na z b i r a n j e gradiva; za objavljanje treba potrebnih sredstev in gotove časovne oddaljenosti, da se dobi potrebna historična ...

... Blagovolite torej, gospod general, to pojasnilo vzeti [...] kakor je tudi skrajni čas, ker se takrat aktivne osebe druga za drugo vsled smrti umikajo iz pozornice. Nabrano gradivo pa se najvarneje čuva v arhivu znanstvene korporacije, v privatnih rokah je vedno v nevarnosti, da se ob smrtnih slučajih založi ali izgubi, vsekako pa je za širji krog raziskovalcev prikrit in zakopan zaklad.

Odbor Zg. dr. je pri tem v prvi vrsti reflektiral na Vaše sodelovanje in je g. ravnatelj dr. Tominšek dobil naročilo, da stopi z Vami v stik, kar bo on tudi priložnostno storil. Jaz sam ne morem odborovega sklepa ne predrugčiti in ne sistirati.

Društvo ne bo delalo Vam kakih ovir pri sestavljanju teh memoirov, v smislu svojih pravil pa bo nadaljevalo svoje delo, kolikor mu bo to mogoče v očigled znane zanikernosti naše publike.»⁴

Na seji Zgodovinskega društva v Mariboru 31. oktobra 1923 je bila tako dana pobuda, »da se dogodki ob prevratu čim prej opišejo in zbere ves tozadevni material. Naj se priobči v časnikih primeren poziv vsem, ki kaj važnega vedo, da napišejo svoje spomine in jih pošljejo društvu. V odsek, ki bi to delo vodil so se izvolili preds. Kovačič, rav. Dr. Tominšek in prof. Glaser.« Na naslednji seji so poročali, da se je izdal »oklic glede nabiranja gradiva iz dobe prevrata /.../. O tem predmetu je govoril podpisani [Janko Glazer] z gen. Maistrom, ki akcijo pozdravlja.«⁵

⁴ Koncept dopisa Zgodovinskega društva Maribor Rudolfu Maistru o zbiranju gradiva prevratnih dogodkov, fond SI_PAM/1212 Zgodovinsko društvo Maribor, AŠ 7, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1886095>, pridobljeno: 4. 11. 2025.

⁵ Zapisnik seje Zgodovinskega društva Maribor, 31. 10. 1923 in 15. 11. 1923, fond SI_PAM/1212 Zgodovinsko društvo Maribor, stran 241–244, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1896712>, pridobljeno: 4. 11. 2025.

Poleg tega, da je Rudolf Maister že razpolagal »s precejšnjo količino službenega gradiva«, je v uvodu prejemnikom vprašalnika, ki ga je pošiljal, obrazložil, da za »gladko zgodovino«, celovit zgodovinski prikaz, potrebuje še informacije sodobnikov »o posebnih dogodkih, vrednih zgodovine«, in sodelavcev z različnih področij – »vsak donesek, tudi ako se zdi še tako malenkosten, bo dobro došel.« Sestavil je več vprašalnikov, poleg splošnega še za vojaške osebe, sodišča in vodstva šol, ter jih poslal različnim prejemnikom. V uvodu je tudi poudaril, da je »prevratni čas v Mariboru in po vsem slov. Štajerju /.../ tako važen odsek slov. zgodovine, da ga moramo bodočnosti ohraniti.« Namen zbiranja je bil jasen: »Sklenil sem zato izdati knjigo, ki bo verno pričala o takratnih dogodkih in jasno očrtala zasluge posameznih sodelavcev.«

Vprašanja je razposlal s prošnjo prejemnikom, naj mu odgovorijo in gradivo posredujejo do 15. marca 1924 na njegov domači naslov v Maistrovi ulici 17 v Mariboru. V navodilih za izpolnjevanje ankete jih je spodbudil: »/V/prašanja naj poživijo spomin sodelujočih«, ter pojasnil, kje se bodo hranili odgovori: »/.../ po uporabi pridejo vsi odgovori v arhiv Zgodovinskega društva Maribor, kjer bodo na razpolago zgodovinarjem«, in da si »polo z vprašanji vsakdo shrani, ker jo bo mogoče rabil za poznejšo informacijo.«⁶ Poziv in vprašanja so bili objavljeni tudi v časopisu.

Do 1. marca je odposlal več kot 150 pisem in že začel prejemati odgovore. Ugotavljal je: »/D/a je zanimanje za stvar precejšno sledi iz tega, da se ljudje, ki jim nisem poslal vprašanj a vedo zanje, sami oglašajo in jih zahtevajo.«⁷ Eno izmed njih, poslano podpolkovniku Antonu Satranu, se glasi: »Dragi prijatelj! Pošiljam Ti dve poli vprašanj in prosim Te, da mi na ta vprašanja kar mogoče obširno, detaljirano in natančno odgovoriš. Spominjam se, da smo rešili veliko množino živil in

⁶ Vprašanja, ki jih je poslal Rudolf Maister udeležencem prevratnih dogodkov, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, in AŠ 10, ovoja 369 ter 423, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷ Pismo Rudolfa Maistra Francu Kovačiču o pošiljanju vprašanj in prejetih odgovorih, fond SI_PAM/1517 Kovačič Franc, AŠ 6, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1658583>, pridobljeno: 4. 11. 2025.

drugega blaga in to vse zato, ker nisi Ti zadnji čas na brzojavna povelja ničesar pošiljal na fronto. Prav posebno velike vrednosti kot prispevek za mojo knjigo, pa bi bilo, ako bi mogel o vsem materialu, kar je v vojaškem skladišču nam ostalo, podati mi nekak statističen pregled. To bi bilo boljše, nego vse številke vpisovanje. Napiši svoje poročilo slovenski, hrvatski ali nemški, kar Ti pač gladkeje teče. Prosim Te tudi, da mi pošlješ skupaj s svojim elaboratom tudi svojo fotografijo, ki nam naj bo razločna in za dobro reprodukcijo sposobna. Lepo Te pozdravljam in ostajam vdani Ti Maister».⁸ V odgovoru je pisalo: »Toda jaz, za mojo osebo, si nobene zasluge ne prištevam glede ostanka velikih kolčin živilj po obratu, ker so bili /.../ transporti skoro do zadnjega trenutka redno tekli na fronto«. Nakar je Maister obkrožil ta odstavek z rdečo barvico in dodal opombo: »Ta izjava ni pravilna. Res je, da takratni major Satran na moje posredovanje ni odposlal soški armadi celega vlaka moke, dasi je bil dobil 3 brzojave, ki so moko urgirali. Tretji brzojav je prišel 26. okt. 1918. Res je tudi, da se je Satran nepopisljivo bal posledic nepokorščine. 26./10. se je strahu ves tresel in med drugim rekel: 'Kaj bo z menoj! Jaz imam familio. Bom moral poslati!'«. ⁹

Po drugi svetovni vojni je Franjo Cvirn, prvi komandant slovenskega Maribora in Maistrov prijatelj,¹⁰ opisal akcijo zbiranja

⁸ Pismo Rudolfa Maistra Antonu Satranu z vprašanji, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 25, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140844>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁹ Odgovor Antona Satrana Rudolfu Maistru v zvezi z vprašanji, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 25, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140844>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰ Franjo Cvirn v Zgodovini prevrata na Štajerskem 1918/1919 opisuje Rudolfa Maistra tako: »Z Maistrom sva skupno preživela v vojaški službi 10 let v domobranskem polku št. 4, pozneje št. 27. Maister visok, širokopleč, ognjevitih črnih oči, obdarjen z moško lepoto, izredno inteligenčen, pesnik, slikar-amater, duhovit v debati, je predstavljal moža, na katerega so rade počivale mlade ženske oči. Edinstvena pa je bila njegova ognjevitost narodna zavest, njegova železna volja storiti vse za svoj narod in njegovo zanimanje za slovensko literaturo. Poznal je slovensko literaturo tako temeljito, da bi ga prekosil le malokateri strokovnjak in že v zgodnji mladosti je začel zbirati slovenske knjige od najstarejših do najmodernejših z namenom, da si ustvari lastno biblioteko. Na manevrih je stikal po kmečkih hišah, ob smrti starih župnikov je pregledoval knjižno zapuščino umrlih in je odkupil karkoli je imelo literarno vrednost in tako je rešil marsikatero knjigo, ki je ohranjena danes le še v redkih primerih.« SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor,

gradiva v delu *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, ohranjenem prav v zbirki gradiva prevratnih dogodkov. V poglavju *Maistrova Zgodovina prevrata v Mariboru, njegov arhiv in literar. zapuščina* piše: »Leta 1924 je Maister začel spisovati zgodovino prevratnih dogodkov v Mariboru. Pozval je potom časopisja vse svoje borce in sodelavce, da spišejo prevratne dogodke kakor so jih doživeli in v to svrhu je sestavil vprašalno polo, ki je služila kot temelj za načrt, po katerem je nameraval spisati svojo zgodovinsko knjigo. To vprašalno polo prilagam temu spisu.

Po svojem načrtu je Maister najpoprej začel sestavljati posamezna, večja poglavja, katera je končno nameraval kronologično medsebojno povezati. Takšna poglavja so bila: Dogodki 1. novembra 1918, mobilizacija, železničarski štrajki, razorožitev nemške garde, Pass-yeva demarkacijska črta, zasedba Koroške po Malgaju, Kristanu in Lavriču in nemška ofenziva marca 1919, opis ameriškega podpolkovnika Millesa [Milesa] v Mariboru 27./I.1919 in dr. [druge] dogodke na Glavnem trgu 27./I.1919 sem opisal jaz sam, pri drugih sem sodeloval. Poglavji 'Marburger Schutzwehr' ~~1. november 1918~~ in 'Želez. Štrajki' je Maister sam objavil v koledarju Nabavljalne zadruge drž. nameščencev v Mariboru, ~~menda~~ leta 1932 in 1933 in so ohranjena. Večina drugih poglavij je bila že prepisana na stroj, nekatera poglavja so bila gotova v konceptu ali pripravljena v načrtu. Poleti 1934 je Maister nameraval delo dokončati in predati v tisk. Ko se je 1. julija 1934 odpravljal na letovanje na Unc, je na predvečer svojega odpotovanja mene povabil na stanovanje in skupno sva zložila vse pripravljeno gradivo, potrebno Maistru za zaključek dela na Uncu, v zaboj. Mene je Maister povabil na 14 dnevni obisk na Unc, da bi potem skupno izvršili še končno redakcijo celega dela. Do tega pa žal več ni prišlo. Maister je že več mesecev mučil bronhijalni katar, ki se je na Uncu še poslabšal in je Maistru sprečil nadaljevanje dela in že 26. julija 1934 je srčna kap nenadno prekinila vse njegove načrte.

dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Po Maistrovi smrti je bil zaboj z Maistrovimi spisi prepeljan v Maribor in pri otvoritvi zaboja sem bil jaz navzoč. Da bi se ohranil Maistrov arhiv in njegova literarna zapuščina, je njegova soproga s sinovoma deponirala vso zapuščino v mariborski Študijski biblioteki in izročila ravnatelju g. Glaser-ju. Maistrov sin, ingen. Borut, mi je povedal, da je bila arhivu priložena tudi tista karta, zemljevid avstrijske generalke 1:200.000, katero je Maister meni pokazal 15. avgusta 1918, na katerim je Maister že 3 mesece pred razsulum avstrijske monarhije zarisal z rdečim svinčnikom meje bodoče Jugoslavije. Nadalje mi je povedal, da so priložili arhivu tudi vso Maistrovo literarno zapuščino, tako, da Maistrova sinova ne posedujeta več nobenega spisa vojaške vsebine ali literarne zapuščine. Med Hitlerjevo okupacijo je bil direktor Glaser od Nemcev izseljen in meni neznan Nemec je prevzel njegovo mesto v Štud. biblioteki. Ko pa sedaj zbiramo gradivo za popis prevratnih dogodkov, smo iskali Maistrov arhiv v Štud. biblioteki, žal pa ga tam nismo našli. G. direktor Glaser je meni izjavil, da se je Maistrov arhiv leta 1940 še nahajal v Štud. biblioteki, po svoji vrnitvi iz emigracije, ga pa tam ni več našel. Sigurno pa stoji, da se danes ne nahaja več v Štud. biblioteki nobeden Maistrov spis. Zelo verjetno pa je, da so Nemci Maistrov arhiv namenoma uničili ali prepeljali v Gradec.»¹¹

Maistrova zbirka je bila dopolnjena z arhivskim gradivom, ki je nastalo po njegovi smrti, ter z darilom iz zasebne zbirke, kar je razvidno iz objav v Časopisu za zgodovino in narodopisje. Med dopolnitve spadata tudi deli dr. Ivana Senekoviča *Razorožitev in razpust nemške Zelene garde* (»Šucvere«) v Mariboru leta 1918, datirano s 1. decembrom 1950, in Franja Cvirna *Zgodovina prevratnih dogodkov 1918/1919*, kjer piše: »Ob lepih poletnih nedeljah je na oknu sloneč opazoval pestro pocestno življenje tisočev Mariborčanov, ki so veselo hiteli na izlete v okolico. V tej Maistrovi osamelosti sem bil jaz njegov stalen, večerni gost. Ker je imel Maister le kratko spanje, se ni

¹¹ Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

vlekel k počitku pred polnočno uro in tako sem jaz neštete večere skupno preživel z njim v najožjem prijateljskem stiku. Urejevala sva njegovo biblioteko, sortirala njegov zgodovinski material, brala sva o slovenskih literarnih novicah in zbujala sva stare spomine. Dostikrat je poslal svojo služkinjo po mene ali pa me je telefonično poklical iz kavarne v poznih večernih urah in izročil mi je tudi ključ od hišnih vrat, da sem tudi po noči mogel priti k njemu.» V tem spisu se nahaja tudi zapis Hrvoja Maistra, datiranega s 16. 2. 1950: »Moj oče je zbral o prevratnih dneh dokaj dokumentov, lepakov, zemljevidov, zapiskov i. t. d. Po njegovi smrti je naša družina izročila ves ta arhiv v nadaljnjo zgodovinsko obdelavo Zgodovin. društvu v Mariboru. Za časa okupacije je bil ves ta arhiv uničen.«¹²

V Časopisu za zgodovino in narodopisje je v poglavju »Društveni glasnik« zapisano, da je v Banovinskem arhivu v Mariboru leta 1934 delno »z nakupom, deloma pa z darili (S. Dolar, Šolsko vodstvo Mengeš, mestna občina Kamnik, M. Maistrova ter mestna občina mariborska) /.../ nastala nova zbirka R. Maistra.«¹³ Zgodovinsko društvo v Mariboru pa je zbralo tiskovine v letih 1918–1920 za Prekmurje ob prevratu, skupaj 12 arhivalij.¹⁴ V knjigi *Arhivalne pridobitve Banovinskega arhiva Mariboru, 1932–1940*, je zabeleženo, da je »25. I. 1935 Darovala ga. Marija Maistrova prevratne arhivalije.« V poročilu pa piše, da je Banovinski arhiv v Mariboru skupaj z Zgodovinskim društvom Maribor in Muzejskim društvom Maribor nadaljeval delo iz prejšnjih let. »Izpopolnil je zbirko Maribora (z darili M. Maistrove, J. Loosa, vseh mariborskih tiskarn, M. Turnerjeve, Fr. Rebolja, V. Munde in N. I. Vrabla) s pridobitvami iz preporodne, prevratne in današnje dobe.«¹⁵ Leta 1938, ko je umrla tudi Maistrova soproga Marija, sta bili urejeni zbirki »medvojnega in prevratnega

¹² Prav tam.

¹³ »Društveni glasnik«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto XXIX (1934), št. 3/4, str. 228.

¹⁴ Glavni katalog Banovinskega arhiva v Mariboru, fond SI_PAM/1400 Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 3, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹⁵ »Društveni glasnik«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto XXX (1935), št. 3, str. 191; *Arhivalne pridobitve od 1. jul. 1932. –22. X. 1940*, fond SI_PAM/1400 Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 3, Pokrajinski arhiv Maribor.

gradiva. Obenem s tem urejevanjem se je začelo izpopolnjevanje zbranega gradiva z zapisovanjem osebnih izpovedi aktivnih še živečih medvojnih in prevratnih delavcev, zlasti tam, kjer je gradivo nepopolno.» Nameravali so delo nadaljevati tudi po letu 1938, saj so načrtovali izdajo Maistrovih spominov in gradiva za zgodovino prevrata v Podravju in Pomurju v publikaciji *Arhiv za zgodovino in narodopisje* (AZN). S tem namenom je rodbina pokojnega generala Rudolfa Maistra predala Zgodovinskemu društvu njegovo celotno prevratno zapuščino. Načrtovali so tudi, da ob jubilejnem letu v Banovinskem arhivu v Mariboru z osebnimi intervjuji dopolnijo tako stare kot nove medvojne in prevratne zbirke, predvsem na tistih mestih, kjer ni bilo ohranjenih časopisnih ali drugih poročil.¹⁶ Na kasnejše posege v zbirko nakazuje tudi zapis na ovoju spisa številka 259, kjer zapis vsebine pokaže na kasnejšo ureditev: »*Politični in vojaški dogodki 1918/19. l. v Mariboru – iz oplenjene zapuščine g. Maistra orig. listine in prepisi.*»

V *Vodniku po arhivih Slovenije* po drugi svetovni vojni je bila zbirka *Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem 1918–1920, 1887–1920*, navedena kot ena izmed petih tematskih zbirk v tistem času: »*Zbirko je zasnoval general Rudolf Maister ob pripravi monografije o prevratnih dogodkih. Spise je dobival iz registratur divizijske oblasti, Mestne občine Maribor in Direkcije državnih železnic v Ljubljane. Od jeseni l. 1923 je dopolnjeval zbirko tudi z gradivom drugih udeležencev prevratnih dogodkov (predvsem dr. F. Kovačiča). Po prevzemu v arhiv so zbirko še nadalje dopolnjevali.*»¹⁷ Leta 1965 je obsegala 0,9 tekočega metra, leta 1990 je bilo zabeleženih 13 arhivskih škatel oziroma 1,3 tekočega metra, po preureditvi leta 2009 pa 11 arhivskih škatel.¹⁸ V *Vodniku po arhivskih fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor* iz leta 1990 je pri vsebini zbirke

¹⁶ »Društveni glasnik«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto XXXIII (1938), št. 1, str. 64.

¹⁷ Jože Žontar (ur.), *Vodnik po arhivih Slovenije* (Ljubljana, 1965), str. 615.

¹⁸ Pokrajinski arhiv Maribor, *Vodnik po fondih in zbirkah* (Maribor, 1990), 701; Pokrajinski arhiv Maribor, Slavica Tovšak et al., *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor* (Maribor, 2009), str. 1092.

zapisano: »*Spisi odbora za priznanje dobrovoljstva in Maistrove ankete 1918, razni 1918–1920, o narodnopolitičnih bojih in prevratni dobi 1887–1918, rokopisi in tipkopisi Rudolfa Maistra; letaki 1918–1919*«. ¹⁹ Nekaj letakov s karikaturami pa je bilo kot darilo zbirki dodanih leta 1995. ²⁰

Ob pripravi pričujočega zvezka GZM je bil na podlagi gradiva iz zbirke, časa nastanka gradiva in poročil Banovinskega arhiva v Mariboru, objavljenih v *Časopisu za zgodovino in narodopisje*, posodobljen tudi historiat zbirke z novjšimi dognanji. Posodobljeni in preurejeni arhivski popis je omogočil vključitev digitalnih reprodukcij v informacijski sistem in njihovo objavo v Virtualni arhivski čitalnici.

V zbirki so ohranjeni tudi reverzi, dopisi in zapisi s podatki o tem, kje in kdaj je bilo manjkajoče gradivo izposojeno oziroma uporabljeno, kar prispeva k sledenju njegovega arhivskega življenja in pojasnjuje, zakaj kateri od manjkajočih izvirnikov ni več del zbirke. Vsaka uporaba arhivskega gradiva, bodisi v čitalnici, na razstavah ali v okviru arhivskih postopkov, tudi pri pretvorbi, pomeni določeno tveganje za izvirno gradivo in s tem za celovitost zbirke, posledično pa tudi za njegov kontekst in zanesljivost. Na to opozarjajo tudi neujemanja med dejanskim stanjem arhivskega gradiva v zbirki in njegovim popisom, zlasti pri zanimivejših dokumentih, kot so na primer fotografije.

Med osrednjimi nalogami in izzivi pri pripravi zvezka sta bili urejanje gradiva za pretvorbo ter sočasno izvajanje kontrole dejanskega stanja izvirnega gradiva s popisom. Pretvorba originalov iz fizične v digitalno obliko zmanjšuje tveganja, še posebej pri zbirkah, kot je pričujoča, saj je gradivo med uporabniki zelo iskano. Udeleženci

¹⁹ Pokrajinski arhiv Maribor, Vodnik po fondih in zbirkah (Maribor, 1990), str. 465.

²⁰ Propagandni letaki s karikaturami, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 47, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=5086989>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

mednarodnega projekta Erasmus+ so v času opravljanja prakse v Pokrajinskem arhivu Maribor izvedli pretvorbo arhivskega gradiva celotne zbirke v digitalno obliko na obstoječi opremi zavoda. Reprodukcijske so bile nato v sklopu tega zvezka objavljene v Virtualni arhivski čitalnici, kar omogoča varnejši in lažji dostop do vsebine ter enostavnejšo vključitev v spletne, razstavne, raziskovalne in izobraževalne projekte oziroma povezovanje z drugimi portali, ki posredujejo vsebine kulturne dediščine.

Objavljene reprodukcije na spletu so dostopne na več načinov: s pomočjo črtne kode, na platnici zvezka, ki vsebuje povezavo do Virtualne arhivske čitalnice, ali zgolj z aktivacijo povezave <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1044032>.

Dt.	Datum	Kaj? Kje? Kdo?	Vrednotenje	Opomba
110	1910	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
111	1911	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
112	1912	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
113	1913	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
114	1914	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
115	1915	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
116	1916	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
117	1917	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
118	1918	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
119	1919	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
120	1920	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
121	1921	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
122	1922	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
123	1923	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
124	1924	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
125	1925	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
126	1926	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
127	1927	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
128	1928	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
129	1929	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
130	1930	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
131	1931	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
132	1932	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
133	1933	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
134	1934	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
135	1935	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
136	1936	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
137	1937	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
138	1938	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
139	1939	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	
140	1940	Arhivski listi, razpisniki, razpisniki, razpisniki	24.4	

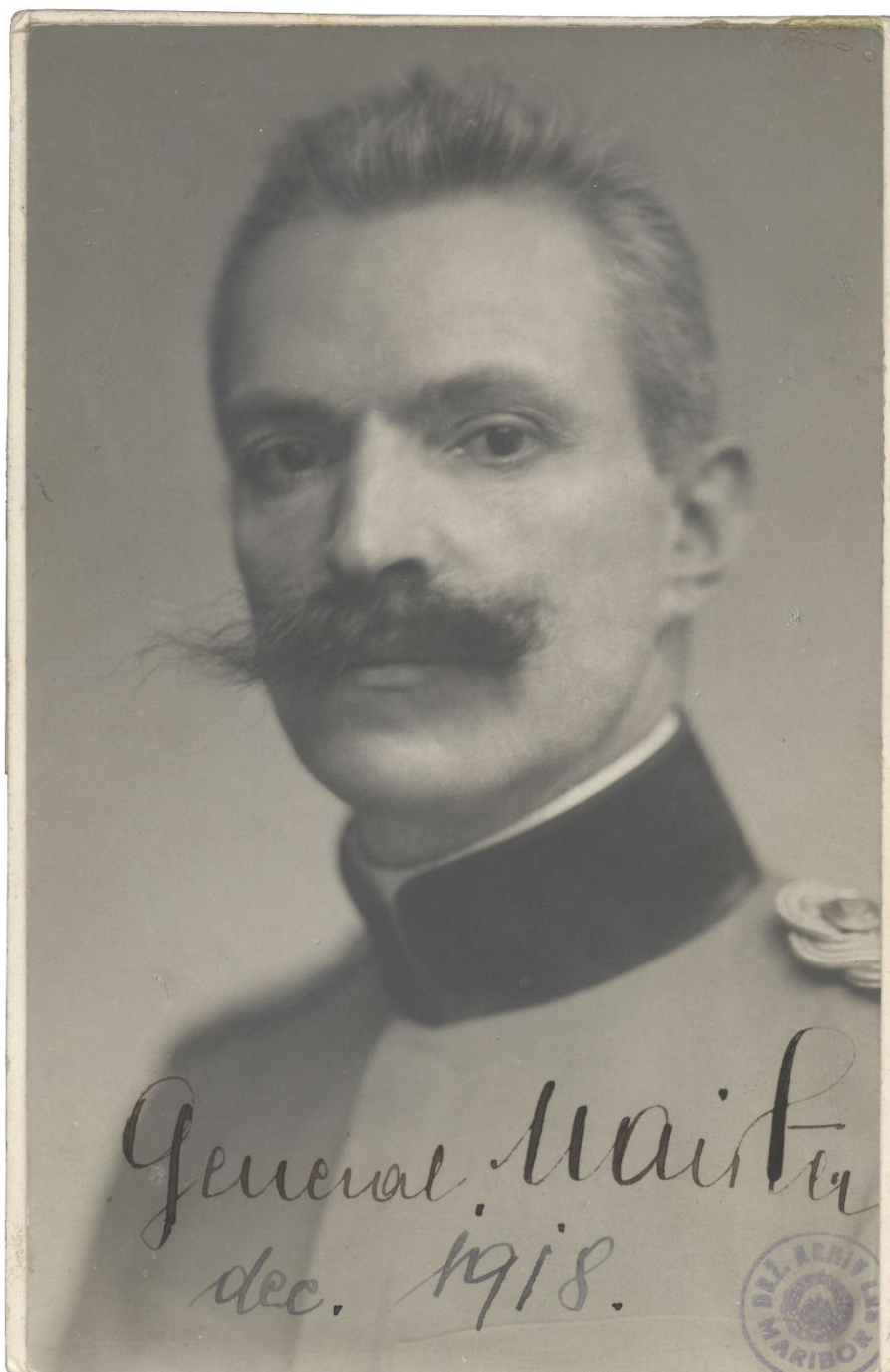
Slika 1: Stran iz knjige *Arhivalne pridobitve od 1. jul. 1932. – 22. X. 1940 z zapisom, da je Marija Maistrova darovala prevratne arhivalije, SI_PAM/1400* Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 3, Pokrajinski arhiv Maribor.

3 Maistrova časovna kapsula – študija primera uporabnosti gradiva iz zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju

Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju obsega gradivo iz časa 1887–pribl. 1951 in sodi med tematske zbirke Pokrajinskega arhiva Maribor. Obsega enajst arhivskih škatel, sestavljata pa jo dve seriji gradiva: serija spisov pošiljateljcev odgovorov na Maistrovo anketo (vprašanja), poročil in pisem, v kateri je po tematiki zbrano gradivo, ki ga je Rudolf Maister zbral oziroma ustvaril, ter serija plakatov in letakov.

Osnova za oblikovanje obeh serij gradiva so bili vprašalniki, ki jih je Rudolf Maister razposlal akterjem in akterkam prevratnega časa. Ker je za prihodnje generacije želel ustvariti širši uvid v dogajanje ob razpadu habsburške monarhije, je vprašalnike pripravil za različne skupine posameznikov. Tako so nastali štirje tipi vprašalnikov: splošni, za vojaške osebe, za sodišča in za šolska vodstva. Odgovori in poročila tvorijo osebna pričevanja vpletenih v prelomno obdobje in čas po prevratu. Maister je »anketirance« tudi prosil, naj mu posredujejo tiskovine, tako nemške kot slovenske časopise, razglednice in fotografije. Ko je gradivo priromalo do generala, ga je le-ta skrbno pregledal in marsikje dodajal svoje, včasih celo hudomušne pripombe in komentarje.

Rudolf Maister je z odločitvijo, da se po upokojitvi posveti sistematičnemu zbiranju podatkov in gradiva, povezanega s prevratnim obdobjem, prevzel vlogo kronista in arhivarja svojega časa. Njegovo zbirateljsko in dokumentarično delo, ki je bilo sprva zamišljeno kot osebni prispevek k ohranjanju spomina na dogajanja ob razpadu Avstro-Ogrske, je preraslo v dragocen zgodovinski vir. Nastalo gradivo predstavlja danes, približno stoletje po njegovem nastanku, temeljni korpus za raziskovanje političnih, vojaških in družbenih procesov na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju v času postimperialne tranzicije.

Slika 2: Fotografija Rudolfa Maistra, nekaj del Zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, o čemer priča prazen ovoj, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, ovoj B1.4.122-1, inv. 4091, Pokrajinski arhiv Maribor.

Zaradi izjemnega zgodovinskega pomena zbranega gradiva Maistrovo delovanje na področju zbiranja in ohranjanja dokumentarnega gradiva presega njegov siceršnji vojaško-politični pomen. Izpričuje namreč razvito zavest o pomenu zgodovinskega spomina in o nujnosti arhiviranja dogodkov, ki so v času nastajanja zaznamovali oblikovanje slovenske državne in nacionalne identitete. Njegova zapuščina v tem smislu ne deluje le kot spomin na preteklost, temveč kot izhodišče za znanstveno refleksijo procesov, ki so oblikovali zgodovinski prostor severovzhodne Slovenije. Ohranjeno gradivo tvori namreč kompleksen in večplasten vir, ki osvetljuje dinamiko družbenih sprememb po letu 1918 in ponuja vpogled v preplet nacionalnih, lokalnih in institucionalnih dejavnikov, ki so sooblikovali prevratni čas. Pričujoča študija želi na tej podlagi pokazati, kako lahko s pomočjo gradiva iz zbirke prevratnih dogodkov obče družbeno in politično dogajanje obdobja prevrata in nove jugoslovanske realnosti oplemenitimo z osebnimi pričevanji posameznikov. Glede na obsežnost gradiva predstavlja študija zgolj drobec potenciala, ki ga omenjena zbirka nosi v sebi. Na tej podlagi lahko služi kot izhodišče za nadaljnje raziskave, ki bodo s pomočjo poglobljene analize digitiziranega gradiva omogočile boljši uvid v čas postimperialne tranzicije in boljše razumevanje življenja posameznikov v negotovih in prelomnih časih.

3.1 »Veličanstvo, prepozno je, usoda je že odločila«²¹

Prva svetovna vojna je do temeljev pretresla habsburško monarhijo. Nacionalna trenja, ki so od zadnje tretjine 19. stoletja naprej bila stalnica političnih prerivanj in življenja ljudi na nacionalno mešanih območjih, so z izbruhom vojne dobila nov zagon. Država je namreč ob njenem začetku uvedla zakonodajo, ki je omejevala politično življenje in državljske pravice ter povečala vlogo vojske v javnem življenju. Za vsem skupaj je stala želja po preprečevanju nemirov v zaledju. Naelektreno stanje so izkoristili nemško nacionalno usmerjeni krogi za obračun s svojimi političnimi oz. nacionalnimi nasprotniki. Nemško časopisje je tako pričelo širiti obtožbe na račun Slovencev kot celote in posameznih intelektualcev in politikov, ki naj bi gojili t. i. rusofilsko oz. srbofilsko nagnjenja.²² V fokusu pregonov, ki so bili še posebej izraziti na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, so se nato znašli predvsem narodnozavedni Slovenci, med njimi mnogo duhovnikov. Na območju Spodnje Štajerske so bila na udaru predvsem mesta t. i. trdnjavskega trikotnika: Maribor, Celje in Ptuj. Na sodišču so se tako konec junija denimo znašli nekateri udeleženci izleta mariborskega sokolskega društva v Ruše, v zbirki gradiva prevratnih dogodkov pa se najde tudi poročilo odvetnika dr. Ivana Fermevca, ki je opisal nacionalna prerivanja na Ptuj. Po njegovem poročanju so zaradi domnevnih srbofilskih in rusofilskih nagnjenj v juniju in juliju 1914 potekale hišne preiskave pri slovenskih intelektualcih na Ptuj. Tudi sam se je znašel na udaru, saj so v začetku julija preiskali njegov dom in odvetniško pisarno. V čas žalosti zaradi izbruha vojne in odhoda bližnjih na bojišča se je tako mešal čuden občutek negotovosti. Fermevc je tozadevno med drugim zapisal: »Ko sem stopil zjutraj v pisarno, me je sprejel oddelek policije,

²¹ »30. majnik 1917–30. majnik 1937«, *Ponedeljski Slovenec*, 31. 5. 1937, št. 22, str. 1; Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992), str. 258.

²² Janko Pleterski, »Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917«, v: *Viri 1* (Ljubljana, 1980), str. 7; Petra Svolfšak, »Slovenci v primežu avstrijske cenzure«, v: *Velika vojna in Slovenci*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2005), str. 109–127; Gregor Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski. Iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi* (Maribor, 2011), str. 40–41.

mesto da bi šel zastopat na sodišče, je odgnala policija mene in vso osebje v policijsko stražnico. Po strogo izvršeni hišni preiskavi so nas druge sicer izpustili, pri uradniku Chrištofu pa so našli nedolžni sokolski koledarček in moral je v zapor, kjer je presedel nad tri mesece. Raznesla se je govorica, da skriva g. Mahorič v svoji kleti kar polovnjak zlata, nabranega za Srbe. Moral je v ječo. Iz Št. Vida je orožništvo prignalo patra Žirovnika, katerega je podivjano ljudstvo med potjo z dovoljenjem orožništva opljuvalo in kamnalo. Zapisali so naše zavedne župane, kakor Graharja na Hajdinu in celo vrsto drugih. Društvo Sokol je bilo razpuščeno, delovanje Narodne čitalnice ustavljeno. Ti pogromi so nam kaj spočetka pokazali, da gre za boj med grmanstvom in slovanstvom in zavedali smo se, da za nas Slovence v Ptujju ne bo obstoja, ako podležejo Slovani.»²³

Tako kot na ptujskega odvetnika Fermevca so pregoni vplivali tudi na mnoge druge Slovence. Pokazali so namreč ranljivost države, ki je na papirju sicer obljubljala enakopravnost vseh narodov, realnost vojnega časa pa je pokazala drugačno sliko. Namesto da bi napor vojne narode med seboj tesneje povezal, jih je še bolj oddaljil. Ko se je porazom na bojnem polju zaradi dolgotrajnosti vojne pridružilo še vsesplošno pomanjkanje, se je pričela krhati zvestoba Slovencev do njihove večstoletne domovine. Mladi cesar Karel, ki je po smrti Franca Jožefa novembra 1916 prevzel vladarsko žezlo, je sicer skušal rešiti, kar se je še rešiti dalo. Po uspešni ofenzivi na reki Soči, ki je prinesla začasni preobrat na jugozahodnem bojišču, je jeseni 1917 sicer monarhijo oz. predvsem njeno vodstvo zajel veter upanja, da bo vojno vendarle mogoče zmagati in na ta način ustaviti razdiralne sile znotraj države. Toda veter upanja se je hitro izkazal za rahlo sapico. Pomlad in poletje 1918 sta potekala v znamenju labodjega speva avstro-ogrske vojske na bojišču proti Kraljevini Italiji. Pomanjkanje, ki se je iz zaledja dokončno preneslo tudi med vojake na bojnem polju, je ob

²³ Ivan Fermevc, *Kako je postal Ptuj jugoslovanski*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na Slovenskem Štajerskem in Prekmurju, AŠ 1, ovoj 5/1, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140817>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

vojni naveličanosti in boljševističnih idejah, ki so jih s seboj prinesli povratniki z ruskega bojišča, privedlo do več uporov, pri katerih so pomembno vlogo igrali tudi slovenski vojaki. Država, ki ni bila več sposobna napolniti trebuha vojakov, je njihovo moralo in bojevitost skušala ohranjati s pomočjo pospešene patriotske vzgoje. Toda le-ta ni mogla prikriti vsesplošnega nezadovoljstva. Častnik Albin Mlakar je denimo pogled avstro-ogrskega vojaka na leto 1918 strnil v dnevniškem zapisu z dne 10. septembra 1918, ko je zapisal: »*Vojska pa le trpi dalje. Kdor ne vzdrži, ni patriot! Kaj ne, tovariš: Gospodje, ki poznajo Hindenburga kot dobrega vojskovodjo, so lahko patriotični. Če bi pa enkrat spoznali Hindenburgovo prikuho, bi morali iskati pri njih patriotizem z lučjo – pri belem dnevu. Bog se nas usmili in nam daj našega vsakdanjega kruha – našim oslom pa pamet.*«²⁴ Lakota in zgrešena patriotska vzgoja sta pripeljali do tega, da so imena slavnih vojskovodij in domačih vladarjev pričela služiti kot prisposodba za vedno slabšo vojaško prehrano. Po cesarju imenovano »Karlovo zelje« in »Hindenburgova juha« sta denimo tudi ob kavi, ki jo je France Bevk opisal kot gorko črno vodo z okusom premoga, postala sinonima za splošno pomanjkanje, ki je znotraj avstro-ogrske vojske vladalo v letu 1918.²⁵

Cesar Karel se je dobro zavedal težkega vojaškega in političnega položaja svoje države in je skušal najti izhod iz negativne spirale razkroja. Toda ker so bile vse rezerve države izčrpane, tudi cesar, ki ni živel v pravljici, v kateri bi imel čarobno mizico, ki bi se sama pogrnila z dobrotami, ni mogel nahraniti ljudstva in vojakov. Hkrati tudi na političnem področju ni imel čarobne palice, ki bi lahko izničila desetletja trajajoča nacionalna prerivanja in iz njih izvirajoče politične napetosti. Sicer je skušal popraviti napake nacionalnih pregonov iz časa izbruha vojne, toda vse je prišlo prepozno, predvsem pa premalo odločno. Iskanje politične rešitve, ki bi posameznim narodom dala

²⁴ Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918* (Kobarid, 1995), str. 196.

²⁵ France Bevk, *Pot v neznano* (Ljubljana, 1970), str. 24 in 52; Miha Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. Del: Poslednje leto vojne in monarhije«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 80 (2009), št. 4, str. 81.

avtonomijo, seveda pod žezlom Habsburžanov, med nacionalnimi politiki ni naletela na plodna tla. Tako je tudi Anton Korošec, nesporni politični vodja Slovencev, dal cesarju Karlu na zadnji avdienci, ki je potekala 11. oktobra 1918, jasno vedeti, da mu Slovenci odrekajo zvestobo. Dobrih dvajset let po srečanju med Karlom in Koroščem ter ob 20. obletnici Majniške deklaracije se je slovensko časopisje prelomnega srečanja spominjalo tako: *»Zadnjič je pozval k sebi cesar zastopnika Jugoslovanov 12. oktobra 1918 leta. Monarh ga je plakajoč rotil naj ostanemo Slovenci zvesti Avstriji. Odgovoril je: Veličanstvo, prepozno je! Usoda je že odločila. S temi besedami smo se tako rekoč poslovili od Avstrije in stopili v novo svobodno državo.«*²⁶ Cesar bi naj Koroščeva trda stališča sprejel s precejšnjo mero žalosti, si prekril obraz in pričel ihteti.²⁷

²⁶ »30. majnik 1917–30. majnik 1937«, *Ponedeljski Slovenec*, 31. 5. 1937, št. 22, str. 1.

²⁷ Silvo Kranjec, »Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije«, v: *Zgodovinski časopis* XVI (1962), str. 223.

Narodni svet za Štajersko v Mariboru.

Slovenskemu narodu!

Z današnjim dnevom je prevzel vlado po vseh slovenskih deželah Narodni svet v Ljubljani, ki je že imenoval narodno slovensko ministrstvo.

V njegovih rokah je sedaj vsa civilna in vojaška oblast.

Na Spodnjem Štajerskem so nastavljeni slovenski okrajni glavarji, katerim je podrejena žandarmerija, ki sme poslovati le po njihovih ukazih.

Vojaško oblast na Spod. Štajerskem je Narodni svet izročil slovenskemu generalu v Mariboru, kateremu so podrejene vse čete na Spod. Štajerskem.

Slovenci! Sodelujte vsi po svojih močeh pri vreditvi nove domovine! Skrbite povsod za red in mir, nikogar ne izzivajte, ne popivajte v teh resnih časih, ker je pri popivanju navadno začetek izgredov.

Dosedanjih nemških uradnikov ne napadajte, pustite jih mirno odstopiti. Sadržavljanim drugih narodnosti ne delajte nobene sile. Narodna vlada jamči drugonarodnim manjšinam prostost in varstvo in isto pričakuje tudi za naše rojake v nemškem ozemlju.

Dokler nova postavodaja ne ukrene drugače, ostanejo v veljavi dosedanje postave.

Najvažnejša zadeva je sedaj preživljanje. Kmetovalci, dajte rade volje na razpolago živila in živino na zahtevo domačih okrajnih glavarstev. Nikar ne kratite živil, imejte zaupanje do narodnih oblasti.

Tujcem, ki prihajajo z nahrbtniki iz nemškega ozemlja, ne oddajajte živil, ker je narodna vlada zaprla mejo nasproti nemškemu ozemlju.

Preostala živila dobro shranite, da se vam ne pokvarijo, ali vam jih kdo ne pokrade. Če bi domače civilno prebivalstvo in vojaštvo ne imelo dovolj živeža, bi s tem bili udarjeni ravno kmetovalci, ker bi stradajoče tolpe lahko začele ropati.

Če bo vse v redu šlo, dobimo v kratkem pomoč od zunaj, in tedaj bode olajšano breme domačim kmetovalcem.

Ako bi prišle v naše kraje tuje, amerikanske, angleške ali francoske čete, ne bojte se jih, ne bežite pred njimi, sprejmite jih prijazno in ubogajte njih poveljnike. Oni ne pridejo k nam več kot sovražniki, ampak kot zavezniki in prijatelji, da nam pomagajo vrediti si slobodno domovino.

Rojaki! Pokažimo, da smo zreli za lastno državo in dorasli velikim trenutkom, kakoršnih tisoč let ni videlo.

Vsak državljan katerega koli stanu in mišljenja izpolnjuj zlasti sedaj zvesto svoje dolžnosti, da bo srečna naša prerojena domovina.

Maribor, 1. novembra 1918.

Dr. Fr. Rosina,
tč. podpredsednik.

Prof. Voglar,
tč. tajnik.

Dr. Karl Verstovšek,
tč. predsednik Narodnega sveta.

Tiskarna sv. Cirila v Mariboru.

Slika 3: Plakat Narodnega sveta za Štajersko z dne 1. 11. 1918 z naslovom »Slovenskemu narodu!«, s katerim se je obveščalo o prevzemu vlade, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 1, Pokrajinski arhiv Maribor.

Sredi oktobra 1918 je razpad habsburške monarhije postal realnost političnega dogajanja. Na njenem pogorišču so nastajale nove državne tvorbe. Tako je 28. oktobra 1918 nastala nova češko-slovaška država pod okriljem prvega predsednika Tomáša Garrigue Masaryka, ki ga je češki novinar in publicist David Glockner v svoji knjigi *Císařův prezident* (Cesarjev predsednik) oklical za nezakonskega sina cesarja Franca Jožefa.²⁸ Nastanku Češkoslovaške je 29. oktobra 1918, z veliko manifestacijo v Ljubljani, sledila razglasitev nove južnoslovanske državne tvorbe – Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.²⁹ Politični razvoj na Slovenskem je tako tekel v smeri uresničenja nacionalne osamosvojitve in udejanjenja slovenske državnosti.³⁰ Razglasitvi nove države je 31. oktobra sledilo oblikovanje slovenske narodne vlade. Njen predsednik je postal Josip vitez Pogačnik, med drugimi vidnimi ministri oz. poverjeniki pa so bili tudi Ivan Tavčar, dr. Janko Brejc, Karel Verstovšek idr. Nemudoma po oblikovanju narodne vlade je vitez Pogačnik zadnjemu avstrijskemu ministrskemu predsedniku Heinrichu Lammaschu sporočil, da narodna vlada prevzema vse vladne posle na Kranjskem, Primorskem ter na slovenskem delu Štajerske in Koroške.³¹

²⁸ Prim. David Glockner, *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka* (Praga, 2015).

²⁹ Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v obdobju zadnjega habsburškega vladarja Karala* (Ljubljana-Celje, 2016), str. 173.

³⁰ Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 1998), str. 17–59 in 77–106.

³¹ Jurij Perovšek, »Iz Avstro-Ogrske«, v: *Slovenska novejša zgodovina I*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana, 2005), str. 174.

Slika 4: Vabilo k proslavi ob ustanovitvi Jugoslavije, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 14, Pokrajinski arhiv Maribor.

3.2 Rudolf Maister vstopi v zgodovinsko dogajanje

V zgolj nekaj dneh je tako bila pretrgana večstoletna vez med Slovenci in habsburško monarhijo. Za boljše razumevanje dinamike tedanjega časa, ko je ena država razpadala, druga pa postopno nastajala, in naglih sprememb se lahko ponovno obrnemo na pričevanje ptujskega odvetnika dr. Fermevca: *»Prišlo je leto 1918! Že ni bilo več dvoma, da mora zmagati antanta proti centralnim silam v Nemčiji in Avstriji. Vzlic temu pa poloma tako hitro še nismo pričakovali in prišel je 29. oktobra, praznik narodne svobode. Služboval sem takrat pri vojnem sodišču v Trstu. Zvedeli smo, da se vrši velika manifestacija v Ljubljani, ni mi dalo miru, hotel sem v Ljubljano, da vidim sam pomen te manifestacije³². Ker je bil moj predstojnik zaveden Čeh, se mi je posrečilo dobiti dovoljenje za potovanje. Dospel sem po manifestaciji v pozni noči, že po polnoči. Nikdar ne pozabim presenečenja, ki me je navdalo, ko sem srečal po ljubljanskih ulicah gruče ljudi, ki so glasno vzdikale: Živela Jugoslavija, živjo Wilsem³³, pa tudi živela republika. Nisem vedel, ali sem zašel med same veleizdajnike, ali so dogodki res že dozoreli tako daleč. Na vse zgodaj sem obiskal starosto ljubljanskega Sokola dr. Pistotnika in poslanca prof. Vesenjaka, da se informiram o položaju. Spominjam se še, da mi je izjavil dr. Pistotnik, da hočejo počakati rezervni oficirji do 1. novembra v službi, da še potegnejo svoje gaže, potem pa slečejo vojaške suknje. Prof. Vesenjaka mi je v imenu narodnega sveta v Ljubljani dal tajna navodila za dr. Pirkmajerja v Ptuj glede prehrane, zlasti kako se naj bojkotirajo tozadevni uradni predpisi. Kaj bo pravzaprav prišlo in kdo prevzame oblast nad našimi pokrajinami in ali je že konec vojne, tega še nisem mogel prav zvedeti. Ko pa pridem opoldne 30. oktobra v Ljubljani na Kolodvor, da se odpeljem proti Ptuj, sem se sestal s prvimi oficirji, ki so se vračali iz italijanske fronte češ, fronte ni več, vračajo se domov. Na vožnji iz Ljubljane proti Štajerski sem pa opazoval, kako na*

³² S tem je bila mišljena osrednja razglasitev Države SHS na Kongresnem trgu.

³³ Ameriški predsednik Woodrow Wilson.

vseh postajah snemajo nemške napise in razobešajo slovenske zastave. Bliskovito so napredovali dogodki.»³⁴

Kakor je zapisal dr. Fermevc, so se zadeve konec oktobra oz. v prvih dneh novembra res odvijale precej bliskovito. V zaledju se je že pričelo oblikovanje novih držav, medtem ko je avstro-ogrsko vojska, čeprav se je določen razkroj že pričel, še vedno stala na bojnem polju. Zato je tudi pri Fermevcu ob obisku Ljubljane še vladala negotovost, ali je vojne dejansko že konec ali ne. Do podpisa premirja med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko je nato prišlo 3. novembra 1918 v Villi Giusti pri Padovi. Na italijansko zahtevo premirje ni stopilo nemudoma v veljavo, ampak šele prihodnji dan, torej 4. novembra, ob 15. uri.³⁵ Premirje je vsebovalo tudi jasne pogoje glede umika avstro-ogrsko vojske, ki se je morala premakniti na desno stran naslednje linije: *»Od vrhunca Umbreila do severno od štilferskega sedla gre črta po slemenu retskih alp do izvira Adiže in Eisaka preko hriba Resel in Brennerja ter po vrhovih Filerja. Črta naj se okrene na jug preko hriba Toblach in gre do sedanje meje ob karnskih alpah, potem se okrene do hriba Trbiž, nadalje gre ob vodovju julijskih alp preko Mangarta in Triglava in razvodja nad Podbrdom ob Idriji. Od tu naprej naj gre linija v jugovztočni smeri proti Snežniku, izvzemši celo kotlino Save s pritoki. Od Snežnika naj gre črta proti Primorju, čez Kastvo, Matulje in Volosko. Ti kraji se imajo izprazniti. Nadalje naj gre granica ob administrativni meji Dalmacije. V evakuirano področje spadajo vse doline in reke, ki se spuščajo proti Šibeniku, kakor Krka, Vutišnica in njeni pritoki. V to ozemlje spadajo vsi otoki, ki se nahajajo na severu in zapadu Dalmacije: Premuda, Silvan, Ulb, Maon, Pag in Puntadura na severu. Nadalje Sv.*

³⁴ Ivan Fermevc, *Kako je postal Ptuj jugoslovanski*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 5, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140817>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

³⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, zbirka Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Geh. Nr. 2162, Povelje avstro-ogrškega generalštaba glede določil premirja, podpisanega 3. novembra 1918; Damijan Guštin, »Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS«, v: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana, 2005), str. 73–74; Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie* (Wien-Köln-Weimar, 2013), str. 1043–1047.

Andrija, Vis, Hvar, Kurčola, Lastovo in otoki v okolici in otočiči do Pelagoze, izvzemši otoke Torkola, Solta in Brač. Celo izpraznjeno ozemlje bodo zasedle čete entente in zedinjenih držav Severne Amerike. Vojni in železniški material, ki se nahaja v ozemlju, ki ga je treba evakuirati, mora ostati na svojem mestu.»³⁶

Slika 5: Železniški most čez Dravo, SI_PAM/1702 Zbirka albumov fotografij in razglednic, AŠ 17, ovoj 2, inv. 3628, Pokrajinski arhiv Maribor.

Prav umik številčne avstro-ogrske armade z italijanskega bojišča je v prvi polovici novembra povzročil veliko nevarnost za slovensko ozemlje. Tega so se dobro zavedali politični predstavniki mlade Države SHS kot tudi vojske. Cilj Države SHS in Narodne vlade v Ljubljani je bil spraviti vračajoče se vojake čim hitreje čez slovensko ozemlje. Ključno vlogo za izvedbo takšnega načrta je igrala železnica. Vladala je namreč splošna negotovost oz. strah pred lačnimi, izčrpanimi in v mnogih primerih travmatiziranimi vračajočimi se vojaki. Za lažjo organizacijo, predvsem pa miren in urejen transport se je Narodno vijeće, najvišje politično telo Države SHS, že 1. novembra 1918 obrnilo neposredno na Svetozarja Boroevića,

³⁶ »Pogoji entente za premirje«, *Slovenec*, 4. 11. 1918, št. 252c, str. 1.

poveljnika avstro-ogrskih enot na italijanskem bojišču. Narodno vijeće je južnoslovanskega generala prosilo za upočasnitev umika ter hkratno napotitev slovenskega dela enot avstro-ogrške vojske v Ljubljano, hrvaškega pa v Zagreb, Karlovec in na Reko. Te enote naj bi nato v zaledju »prestopile« na južnoslovansko stran in pomagale pri varovanju umika preostalih enot. Hkrati je prve dni novembra iz Badna pri Dunaju, kjer se je tedaj nahajalo avstro-ogrsko vrhovno vojaško poveljstvo, v Ljubljano pripotoval major Milan Ulmansky.³⁷ Enako kot Borojević je bil tudi Ulmansky južnoslovanskega porekla. Spadal je v krog tistih, ki so cesarja Karla v letu 1918 prepričevali, da bi bila ugodna rešitev južnoslovanskega vprašanja ključna za ohranitev monarhije.³⁸ Glavna naloga Ulmanskega po prihodu v Ljubljano je bila organizacija vojaških transportov, hkrati pa je predstavljal tudi vez med poveljstvom razpadajoče avstro-ogrške vojske in Državo SHS. V tem času je vrhovno vojaško poveljstvo ocenjevalo, da se bo čez slovensko ozemlje vračalo ok. 400.000 vojakov in 80.000 konj. Strah pred plenjenji in drugimi ekscesi vojske je bil toliko večji, ker je Narodna vlada dobila obvestilo, da je umikajoči se vojski primanjkovalo hrane in se je zato pričakovalo, da bo oskrbo enot prevzela Država SHS oz. Narodna vlada v Ljubljani.³⁹

Zaradi velike nevarnosti, ki jo je predstavljala umikajoča se vojska, je med posamezniki vladala precejšnja jeza na račun Borojevića. Le-ta je vse do Karlove »abdikacije« 11. novembra ostal zvest vrhovnemu poveljniku vojske in torej sebe ni postavil v službo nove južnoslovanske državne tvorbe. Držo slavnega generala so npr. 8. novembra 1918 kritizirali v mariborskem časniku *Straža*, kjer so med drugim zapisali: »*Ko se je proglasila Jugoslavija, se Borojević ni postavil v službo Narodnega veča in kretanja armade ni uredil tako, da se odstrani pogibelj naše domovine.*«⁴⁰ Še bolj kritično kot *Straža* je

³⁷ Matjaž Bizjak, »Umik avstro-ogrške vojske skozi slovenski prostor novembra 1918«, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 43 (2003), št. 1 (2003), str. 26–27 (dalje: Bizjak, »Umik avstro-ogrške vojske«).

³⁸ Peter Broucek, *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Gleises von Horstenau* (Wien-Köln-Graz, 1980), str. 486–487.

³⁹ Bizjak, »Umik avstro-ogrške vojske«, str. 27–28.

⁴⁰ »Hrvatski list očita Borojeviću krivdo nerednega umika«, *Straža*, 8. 11. 1918, št. 89, str. 2.

Boroevićevo držo v času tranzicije kritiziral v razpravi *Od prevrata do ustave* dr. Janko Brejc: »Bil je politično desorientiran in dasi Slovan, ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju, bi bil lahko – pod novo zastavo – vnovič zasedel krvavo soško fronto in zaslonil njeno slovensko zaledje pred boječe sledečimi Italijani. Naša zapadna meja bi bržčas izgledala precej drugače, če bi se bil sloviti vojskovodja svojega historičnega zvanja ob pravem času zavedel.«⁴¹

Za razliko od Boroevića se je Rudolf Maister veliko bolje zavedal pomena aktivnega sodelovanja v procesu vzpostavljanja jugoslovanske državne tvorbe. Prelomni dan za Spodnjo Štajersko in Maistra samega je nastopil 1. novembra, ko je sveže pečeni general na sestanku s predstavniki avstro-ogrske vojske Maribor in vso Spodnjo Štajersko razglasil za posest Države SHS. V zbirki gradiva prevratnih dogodkov je ohranjeno zanimivo pričevanje dr. Karla Verstovška, predsednika Narodnega sveta za Štajersko, o preludiju v Maistrovo odločilno potezo. Verstovšek je svoja gledanja na zadnje dni oktobra in začetek novembra 1918 strnil nekaj dni pred svojo smrtjo, v marcu 1923: »30.10. V.⁴² je na sklep NS⁴³ začel pripravljati pot, da se meni kot predsedniku izroči vsa vojaška oblast v Mariboru. Dodelili so mi kot svetovalca majorja Majstra. Peljala sta se v obe kasarni, Dravsko in Meljsko, kjer je zahteval V. kot predsednik, da se mu izroči vse imetje in vse vojaštvo kot predsedniku Nar. Sveta. Bila sta pri polkovniku Holitu in Kubilanski. Ta sta se čudno držala, češ, da se morata na komando v Gradcu obrniti za svet.

Drugo jutro (31) sta šla drugič k obema, nista našla nobenega doma in zvedela, da že Vest.⁴⁴ Iščejo. Peljala sta se ravno mimo Na.⁴⁵ doma, kjer so ravno prišli iz Narodnega doma vsi pod vodstvom polk. Ullmanna, ki

⁴¹ Andrej Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine* (Ljubljana, 2012), str. 26.

⁴² S to oznako je v tekstu mišljen Karel Verstovšek.

⁴³ Narodnega sveta.

⁴⁴ Verstovška.

⁴⁵ Narodnega.

je prišel medtem v Maribor, da bi zadevo z V. uredil. Nato se podamo kar vsi na glavarstvo, kjer se je nam pridružil tudi glavar dr. Lajnšič.

Prejšnji dan že sem jaz poklical Dr. Rosina kot podpredsednika v blagajnico Posojilnice, da bi prisostvoval Majstrovemu povišanju. Major Maister je namreč vedno dregal vame, da ga imenujem takoj za generala zaradi ugleda, ki ga mora imeti.

Jaz sem to avanziranje smatral za potrebno v tem kritičnem trenutku in sem to tudi povedal podpreds. Dr. Rosini, ki se je zelo protivil tako visokemu napredovanju, trdeč, da bi bilo dosti podpolkovnik ali k večjemu polkovnik.

Svoj sklep sem spremenil v toliko, da sem ga imenoval pač za generala c. tit. v rangu polkovnika.

In tam v tisti sobi mi je kot predsedniku Nar. Sv. Dal zaobljubo, da bo deloval le v imenu Nar. Sveta. Radi tega čina sem se jaz moral celo zagovarjati pred Nar. Vlado in pa radi tega, da sem dal Majstru tako obširno pooblastilo glede vojaštva, kar bi mogla le Nar. vlada v Ljubljani storiti. Pri Nar. vl. so končno pritrdili temu sklepu, ko sem pojasnil celo situacijo, v kateri smo bili.

Na glavarstvu sem jaz od cele skupine oficirjev (10–12) pod Ullmannovim vodstvom striktno zahteval, takoj izročiti vse imetje in oblast, ker to je pristojalo meni kot predsedniku Nar. Sveta. (Živa priča Dr. Lajnšič). Major Majster se niti ni smel vmešati v razgovore. Ko je enkrat nastopil, ga je celo stotn. Friedrich 47. p.⁴⁶ napadel in mu grozil z revolverjem tako, da sem moral stopiti med nju. Nato v kratkem razgovoru o situaciji s kom. graškim Ullmannom: Gospoda, res je, predsednik Nar. Sveta, dobite vse vojaštvo v roke! Toda opozoril me je, da moram imeti vendar človeka, ki mi bo to vodil. Nato sem Ullmannu dejal, da moram imeti zanesljivo osebo in to je edino Majster. Nato so začeli govoriti oficirji, da bi najmlajši to prevzel, na kar sem jim kratko malo odgovoril, da nimajo že več posla z majorjem Majstrom, ampak, da sem jaz ravnokar kot predsednik Nar. Sveta imenoval Majstra za

⁴⁶ 47. pehotni polk.

generala. Po teh pojasnilih se je Ullmann udal in pozval gospode, da se šefu pokoravajo.

S tem je bila izvršena izročitev in pogovorili smo se o raznih dislokacijah in zlasti, da morajo oficirji 47. p. in vojaštvo, ki spada v zgornji del, takoj zapustiti slovenski del Štajerske, kar se je večino že tisti dan zgodilo.

Majster pa je dobil od mene vso oblast čez vojaštvo in imetje z izrecnim dostavkom, da sme ukreniti vse le s privoljenjem predsednika in da se drugi ne smejo vmešavati v vojaške zadeve, dokler tega ne uredi Nar. vlada in poverjenik za vojaštvo.»⁴⁷

Slika 6: Skupinski portret (fotografija): general Rudolf Maister s častniki štajerskega obmejnega poveljstva, francosko delegacijo in mariborskimi slovenskimi upravnimi uradniki in dr. Senekovičem ter dr. Lajnšičem, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, ovoj B2.6.56-1, inv. 4631, Pokrajinski arhiv Maribor.

V prvi polovici novembra, ko so se preko slovenskega ozemlja počasi pričeli valiti vojaški transporti, se je tudi Maister dobro zavedal

⁴⁷ Karel Verstovšek, *Pričevanje o prevratu v Mariboru*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 5, ovoj 233, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141080>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

velike nevarnosti za civilno prebivalstvo. Edvard Vaupotič, eden Maistrovih najtesnejših sodelavcev, je v svojih spomin izpostavil, da so bili vojaki v času transportov nedisciplinirani, lačni, žejni in divji. Čeprav je Narodni vladi uspelo ob železniških progah organizirati poljske kuhinje, so mnogi vojaki ob postankih na postajališčih vdiral v vagone, ropali in si med vlaki kuhali hrano. Kot navaja Vaupotič, pa je enako kot vojska ropalo tudi civilno prebivalstvo. Tako so npr. z mariborske železniške postaje z vozički odvažali vse, kar se je dalo odnesti.⁴⁸ Kljub strahu pred vračajočimi se vojaki je umik vojske pomagal tako slovenski kot nemški strani v Mariboru pri organiziranju prostovoljskih enot. Rudolf Maister je splošno negotovost spretno izkoristil v mobilizacijskem razglasu z dne 9. novembra 1918, v katerem je med drugim zapisal: *»Vojske je sicer konec, a našim krajem pretijo nove nevarnosti. V naše kraje se valijo armade, ki bežijo iz Italije v svoje domove. Na stotisoče vojakov je prepuščenih popolnoma lastni usodi: brez vodstva, brez živil tavajo okoli, kradejo, plenijo in požigajo.«*⁴⁹ Podobno kot Maister je tudi časopisje obrnilo strah v propagandno sredstvo za mobilizacijo prostovoljcev. V časniku *Straža* so že 4. novembra, torej pet dni pred Maistrovim razglasom, zapisali: *»Slovenski vojaki! Vaši domovi so v nevarnosti. Jugoslovanska domovina nujno potrebuje vojaštvo za brambo. Dosedaj ste služili tujcem, domovina Vas pa sedaj kliče, da čuvate sebe, svoje in last slovenske domovine. /.../ Slovenski vojaki, domovina vas kliče! Na plan!«*⁵⁰

⁴⁸ Edvard Vaupotič, »Ob polomu Avstrije«, v: *Boj za Maribor 1918–1919*, ur. Janez J. Švajncar (Maribor, 1988), str. 250.

⁴⁹ »Mobilizacija jugoslovanske armade«, *Straža*, 11. 11. 1918, št. 90, str. 1.

⁵⁰ »Slovenski vojaki!«, *Straža*, 4. 11. 1918, št. 88, str. 2.

SK. 570
3. 27.5522.

AUFRUF!

Der gefertigte Bürgermeister richtet an alle wehrfähigen Männer der Stadt, denen die ehebaldigste Rückkehr zum Segen des Friedens und der gesicherten Freiheiten der Völker am Herzen liegt, die

Aufforderung

sich ungesäumt beim Kommando der Marburger Schutzwehr in der Draufkaserne freiwillig zu melden,

da neue Gefahren unser schwer geprüftes Land und unsere Stadt bedrohen, und es moralische Pflicht jedes Einzelnen ist, seine ganze Kraft in dieser schweren Zeit dem Interesse der Allgemeinheit zu widmen.

Aufgenommen werden alle wehrfähigen Männer über 20 Jahre, gediente Soldaten auch unter dieser Altersgrenze.

Jeder einzelne Mann erhält eine Tageslohnung von 5 Kronen, volle Ausrüstung und volle Verköstigung in der Kaserne, Offiziere erhalten eine tägliche Zulage von 15 Kronen.

Stadtrat Marburg, am 5. November 1918.

Der Bürgermeister:

Dr. Schmiderer.

Druck von J. Strauß's Erben

Druck von J. Strauß's Erben

Slika 7: Schmidererjev lepak »Aufruf« z dne 5. 11. 1918, poziv mariborskim možem k prijavi v Schutzwehr, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 6, Pokrajinski arhiv Maribor.

Državljeni, Jugoslovani!

Konec je vojske. Dobili smo novo, prosto in čvrsto domovino Jugoslavijo. S tem pa še ni konec težav. Valijo se armade vseh narodnosti domov. Oni tisoči, ki gredo skozi naše kraje, kradejo, požigajo in ropajo. Tudi do pobojev je že prišlo. Zato je **naša sveta dolžnost**, da branimo svojo domovino, premoženje in življenje naših dragih.

V smislu razglasa poverjenika za narodno obrambo v Ljubljani ukazujem toraj tako:

„Vsi državljani Spodnjega Štajerja — častniki, tem enaki črnovojniki in moštvo — rojstnih letnikov **1879 do 1900** morajo se zglasiti **18. listopada t.l. ob 8. uri dopoldne** in sicer:

1. **V Celju**, — v vojašnici 87. pešpolka oni, ki so doma iz okrajnih glavarstev **Celje**, ekspositura **Mozirje, Brežice, Konjice, Slovenj Gradec** in mesto **Celje**.

2. **V Mariboru**, — v domobranski vojašnici oni, ki so doma iz okrajnih glavarstev **Maribor, Radgona, Ljutomer, Ptuj** ter iz mest **Maribor** in **Ptuj**.“

Zglasiti se morajo **brez izjeme vsi**, naj so služili pri infanteriji, artileriji, kavaleriji ali pri kakem drugem, kakorkoli imenovanem poveljstvu ali od kakega drugega poveljstva oproščeni. Ti oproščenci bodo po pregledu oprostilnih listin zopet odpušteni.

Enako se morajo zglasiti tudi invalidi, ki so **začasno** superarbitrirani in sedaj na dopustu, potem vsi oni, ki so bili do sedaj od avstrijskega vojnega ali domobranskega ministrstva ali od kakega drugega poveljstva oproščeni. Ti oproščenci bodo po pregledu oprostilnih listin zopet odpušteni.

Izveti od zglašenja so:

1. Zdravniki, ki so bili do sedaj vojaščine oproščeni.
2. Oni, ki so bili ves čas sedanje vojne za vsako vojaško službo nesposobni.
3. Oni, ki služijo že danes v jugoslovanski armadi.
4. Duhovniki.
5. Oni, ki radi zdravniško dokazane bolezni ali pohabljenosti ne morejo k zglašenju.

Vse oblasti in podjetja, ki so neobhodno potrebna za vzdrževanje javnega reda, prehrane, prometa i. t. d. in ki imajo uslužbene moške omenjenih rojstnih letnikov, naj se najkrajšim potom obrnejo glede oporitve na Vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer v Mariboru.

Prometne zapreke n. pr. prenapolnjeni vlaki, slabo vreme i. t. d. ne oporostijo nikogar, da se na določeni dan in na določenem kraju ne zglaši.

K zglašenju mora vsakdo prinesiti od občine izstavljeno izkaznico, na kateri je potrjeno, da je zglašenec res dotična oseba. Tudi naj vsak zglašenec prinese vse zanj na vojaštvo se nanašajoče listine n. pr. odpustnico, oprostilni list i. t. d.

Plača od dneva zglasitve znaša na dan 5 K za podčastnike in 4 K za poddesetnike in vojake, brez šarže za ves čas vojaške službe.

Za hrano, stanovanje in obleko je vse od jugoslovanske države preskrbljeno. Radi težke prehrane naj vsakdo prinese seboj za dva dni živil, za kar bo od države primerno odškodovan.

! Kdor tega ukaza ne uboga in se toraj ne zglaši 18. listopada t. l. v Celju ali v Mariboru, !
smatrali ga bomo dezerterjem, pritirali ga bodo k zglašenju orožniki ter bo po starih naših postavah !
kot izdajalec domovine najstrožje kaznovan.

Ta razglas naj se oznani tudi po cerkvah in naj ga razširjajo v svojem okolišju vsi zavedni Jugoslovani, da dobimo kar hitro mogoče **svojo jugoslovansko armado**.

Maribor, dne 9. listopada 1918.

General Maister

vojaški poveljnik Spodnjega Štajerja.

(Plak. izdelava av. Cirila v Mariboru.)

Slika 8: Maistrov dvojezični lepak »Državljeni, Jugoslovani! – Staatsbürger, Südslawen!« z dne 9. 11. 1918, vojni obvezniki se morajo javiti k naboru, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 7, Pokrajinski arhiv Maribor.

Prostovoljne enote, ki so se pričele zbirati pod Maistrovim poveljstvom, t. i. Maistrovi borci, so nato do sredine novembra, ko je minila večina vojaških transportov, odigrale pomembno vlogo pri ohranjanju reda in miru. Prav tako pomembno vlogo znotraj vojaških transportov so odigrali uslužbenci železnic. Njihovo držo in požrtovalnost je pohvalil tudi sam Maister: *»Če bi bili torej ob prevratu v mariborskem okolišu tudi nemški železničarji, kakor vojaštvo na fronti, zapustili svoja službena mesta, bi se s Koroškega peš valili po Dravski dolini in skozi Maribor vsi nešteti vojaški oddelki, ki jih je sicer prepeljala železnica skozi to ozemlje. Vsak odpor proti oboroženim stotisočim bi bil nemogoč.«*⁵¹ Držo železničarjev je Maister cenil še toliko bolj zaradi težav, na katere so naletele njegove enote pri razoroževanju vojakov. Madžarski vojaki se pogosto niso pustili razorožiti na lahek način. Namen razoroževanja je poleg manjšanja tveganja za ljudi bilo tudi pridobivanje vojaškega materiala za nastajajočo slovensko vojsko. Napeta situacija ob razoroževanju je npr. na mariborskem Koroškem kolodvoru pripeljala do streljanja, v katerem so padli štirje madžarski vojaki.⁵² Prišlo je celo do primera, ko so morale Maistrove enote na obe strani mariborskega železniškega mostu postaviti strojnice, ustaviti transport madžarskih vojakov sredi mostu in jih nato razorožiti.⁵³ Podobno kot v Mariboru je do težav pri razoroževanju madžarskih enot prihajalo tudi na ljubljanski železniški postaji.⁵⁴

Kljub posameznim ekscesom je, tudi po zaslugi Maistra in njegovih enot, večina transportov vojakov minila brez večjih nevarnosti za civilno prebivalstvo. Nazadnje je po zaključku bojev na italijanski fronti slovensko ozemlje prešlo po oceni Narodne vlade

⁵¹ Rudolf Maister, »Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918«, v: *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo: 1918–1919*, ur. Janko Kuster (Ljubljana-Maribor, 1979), str. 27 (dalje: Maister, »Vojaški transporti«).

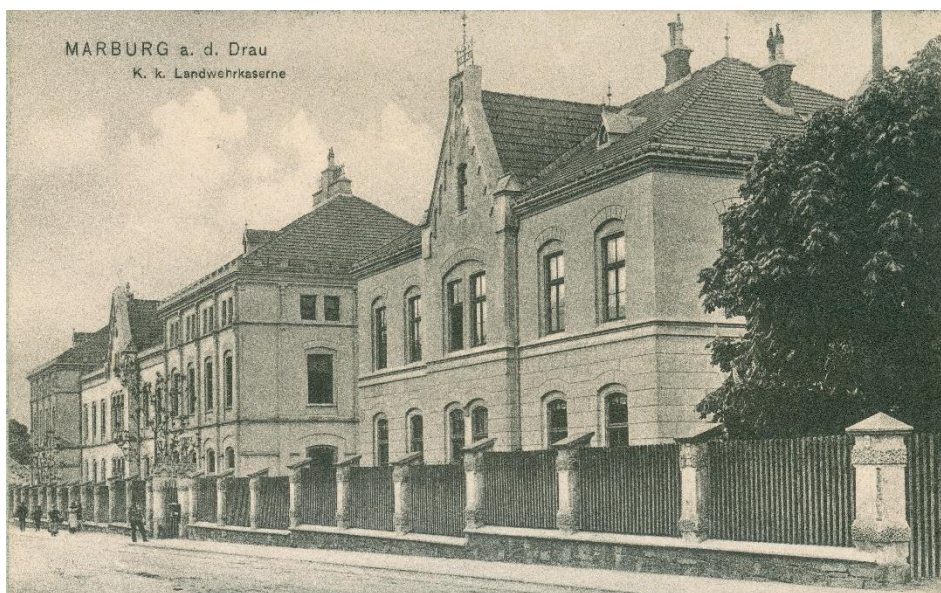
⁵² Makso Šnuderl, *Osvobodjene meje. Kronika Maribora in slovenske severne meje 1918/19* (Maribor, 1968), str. 148.

⁵³ Maister, »Vojaški transporti«, str. 31.

⁵⁴ Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske«, str. 30.

379.000 vojakov, od tega naj bi bilo s pomočjo železnice prepeljanih 279.000 vojakov, 100.000 pa jih je slovenski prostor prečkalo peš.⁵⁵

Po koncu vojaških premikov je v Mariboru nastopilo obdobje dokončnega prevzema vojaške in politične oblasti Slovencev. V noči s 23. na 24. november je Maister z drzno akcijo razorožil nemško zeleno gardo (Schutzwehr), ki so jo mariborski Nemci vzpostavili 3. novembra 1918 ravno kot reakcijo na grožnje ropanja ob vojaških transportih. Ker je o Maistrovi razorožitvi in bojih za severno mejo ter Koroško bilo do zdaj že ogromno napisanega, se bomo v nadaljevanju bolj posvetili nekaterim spominom posameznikov na čas tranzicije, ki so se na podlagi odgovorov na Maistrovo anketo ohranili v gradivu zbirke prevratnih dogodkov.⁵⁶

Slika 9: Domobranska vojašnica v Melju, SI_PAM/1702 Zbirka albumov fotografij in razglednic, AŠ 17, ovoj 1, inv. 3249, Pokrajinski arhiv Maribor.

⁵⁵ Gregor Antoličič, »Slovensko ozemlje pod vtisom umika avstro-ogrske vojske jeseni 1918«, v: *Studia Historica Slovenica*, let. 19 (2019), št. 2, str. 535.

⁵⁶ Prim. Janez J. Švajncar (ur.), *Boj za Maribor 1918–1919: spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem* (Maribor, 1988).

3.3 Prevratna doba v pričevanjih »Maistrovih anketirancev«

Po razorožitvi zelene garde je od konca novembra 1918 v Mariboru in okolici sledilo daljše obdobje postopne slovenizacije oziroma jugoslovenizacije. Le-ta je zarezala v šolstvo, upravo, zdravstvo, vojaštvo itd. Med ključne faktorje, ki so ob Maistrovih akcijah v novembru 1918 omogočili slovenizacijo Maribora, lahko štejemo zamenjavo na vrhu občine – na 33. seji Narodne vlade v Ljubljani so 13. decembra 1918 imenovali Vilka Pfeiferja za vladnega komisarja za Maribor.⁵⁷ V obdobju tranzicije je namreč prihajalo do razrešitev dotedanjih, v mnogih primerih nemških županov, na njihova mesta pa so do izvedbe uradnih volitev bili imenovani vladni komisarji. Vilko Pfeifer je v Maribor prispel 22. decembra. Kot je zapisal v odgovoru na Maistrovo anketo, se je po prihodu v mesto najprej odpravil do Rudolfa Maistra in Narodnega sveta za Štajersko. Po srečanju je poizkušal dobiti sobo v mariborskem hotelu *Meran*, ob tem pa naletel na precejšnje težave. Kot slovenski vladni komisar je v znak pripadnosti mesta nagovoril hotelsko osebje v slovenščini, slednje pa mu je v nemščini odvrnilo, da ga ne razume. Pfeiferju je pozneje postalo jasno, da je bil hotel v nemških rokah in da mu zato niso želeli nuditi sobe. Osebje na recepciji ga je namreč najprej zavrnilo z izjavo, da nimajo nobene proste sobe. Nato se je odpravil na sedež štajerskega obmejnega poveljstva. Tam so mu pokazali seznam prostih sob v mariborskih hotelih, s katerega je Pfeifer razbral, da je bilo v hotelu *Meran* vendarle še nekaj prostih sob. Zato se je v spremstvu Rudolfa Maistra vrnil v hotel, takrat pa so mu takoj nudili prenočišče.⁵⁸ Prvi stik z Mariborom je tako Pfeiferju verjetno pokazal, da prevzem funkcije vladnega komisarja in slovenizacija mesta ne bosta enostavni nalogi.

⁵⁷ Peter Ribnikar, *Sejni zapisniki Narodne Vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo: 1918–1921, 1. del: od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919* (Ljubljana, 1998), str. 184.

⁵⁸ Pfeifer, dr. [Vilko], SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem (1887–1920), AŠ 1, ovoj 49, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140871>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

23. decembra se je Pfeifer ponovno sestal z Rudolfom Maistrom. Tema pogovora je bilo vprašanje datuma oz. trenutka, ko naj bi Pfeifer uradno prevzel oblast v mestu iz rok dotedanjega župana dr. Johanna Schmidererja. Maister je očitno Pfeiferju sugeriral, da trenutek še ni najbolj ugoden in da bi bilo bolje oblast prevzeti takoj po novem letu. Pfeifer se je zato vrnil k družini v Krško, kjer je preživel božično-novoletni čas. Oblast v Mariboru je uradno prevzel 2. januarja 1919. V naslednjih tednih in mesecih se je nato lotil pospešene slovenizacije mesta, ki je denimo obsegala tudi preimenovanja ulic in trgov.⁵⁹ Prvi sveženj preimenovanj je bil sprejet poleti 1919, ko je mestni sosvet na seji 1. avgusta 1919 pričel z določanjem nekaterih uličnih imen v mestu. Ta dan so bila sprejeta imena za Maistrovo, Koroščevo, Kejžarjevo, Wilsonovo, Aleksandrovo, Tattenbachovo, Ciril-Metodovo, Jurčičevo, Krekovo, Gregorčičevo, Gosposko, Šolsko, Slovensko, Grajsko in Vetrinjsko ulico, Koroško, Tržaško in Ruško cesto ter Glavni, Slomškov in Rotovski trg.⁶⁰

Kot smo že omenili, je Maister svojo anketo zasnoval precej široko, da bi na tak način dobil kar se da poglobljen, predvsem pa realističen pogled na dožemanje preloma leta 1918/19. Ob velikih premikih na politični ravni je razpad monarhije s tranzicijo in zgoraj omenjeno slovenizacijo javnega življenja ter okolja imel velik vpliv na življenje ljudi. V nadaljevanju bodo predstavljena nekatera pričevanja posameznikov in posameznikov, ki so se ohranila v zbirki Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju. Poročila, ki jih je Maister prejel iz različnih krajev, pričajo denimo tudi o razmerah med prevratom in po njem v šolah, tako osnovnih kot srednjih, nekaj podatkov pa zasledimo tudi za vrtce. Šolska vodstva so prejela vprašalne pole z navodili, naj bodo odgovori *»kratki, točni, objektivni, zgodovinsko resnični in vredni, brez vsake polemike in kritike, brez pretiravanja, osebnih izticanj, izpadov ali napadov, brez strankarskega,*

⁵⁹ Gregor Jenuš, *Mariborski Nemci v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* (doktorska disertacija) (Maribor, 2011), str. 162.

⁶⁰ Anton Vončina, »Imena ulic v Mariboru«, v: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 6 (1958), št. 1, str. 23–24.

bodisi prijateljskega ali neprijateljskega, sploh subjektivnega vplivanja, da ne žali (namenoma) nikogar, tako, da more stopiti pisec s spisom pred vsako razsodišče», in da se med ostalimi podatki zapiše tudi, »kako se je vršilo imenovanje ali namestitvev učiteljskih oseb /.../ morebitno prejšnje plenjenje, uničenje šolske opreme, učil, arhiva, kronike, inventarja po nasprotnikih, vojaštvu, boljševikih ali komunistih, /.../ posebni dogodki, vredni zgodovine [...] današnji [salež] v številu in % po narodnosti».⁶¹

Slika 10: Nemško preimenovanje ulic, april 1941, SI_PAM/1889 Zavod za urbanizem Maribor, cca. 19. st.–1990, Album Gradbeni razvoj Maribora, 1941–1948, AŠ 5, str. 4. Pokrajinski arhiv Maribor.

⁶¹ Odgovori s področja šolstva, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 8, ovoj 294, in AŠ 10, ovoj 423, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141141> in <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=4519506>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Anton Skala,⁶² v tistem času referent ministrstva za prosveto, piše Rudolfu Maistru iz Beograda (1931) o različnih pogledih na razumevanje šolske zakonodaje, še zlasti pri vpisih v nemške oddelke za državljane drugih narodnosti, o razliki med narodnostjo in jezikom, v katerem se ljudje sporazumevajo, ter o sprejeti odredbi, za katero se boji, da pomeni začetek narodnih bojev: »*Vpisi v nemške razrede se po vsej državi pridno vrše [...] Celjani tolmačijo 45. člen zakona o narodnim školama, da se morajo otvarjati nemški oddelki samo za državljane druge narodnosti*«. Nadalje razlaga, da Slovencem znanje nemškega jezika odpira vrata v svet, zato si zavedni in izobraženi straši želijo nemškega pouka za svoje otroke, in priporoča, da Oblastni odbor Narodne obrambe poskuša pri ministrskem predsedniku ali na dvoru doseči uspehe za »*našo stvar*«. ⁶³

⁶² Sandi Sitar, »Skala, Anton (1889–1968)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi572787/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 23. 10. 2025.

⁶³ Pismo Antona Skale Rudolfu Maistru o nemških oddelkih v šolah, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 72, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140898>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Poročila šolskih vodstev so zbrana v spisu *Šolstvo: od Radgone do Dravograda*. Priloženi sta tudi razpredelnici, ki prikazujeta stanje šolstva v številkah na Štajerskem in v Sloveniji pred *razsulom* in po njem, med podatki je tudi število odpuščenih nemških in *nemškutarskih* učiteljev. Zapisi pričajo tudi o problematiki pomanjkanja učiteljev.⁶⁴ O tem so sreski šolski nadzorniki in načelniki poročali tudi Oblastnemu odboru Narodne obrambe.⁶⁵

Zvezek iz nemške ljudske šole v Mariboru za šolsko leto 1918/19 ponuja vpogled v šolsko vsakdanjost v prelomnem času. Med zapisi so razvidni tudi primeri nacionalističnega hujskanja, ki odražajo napetosti med nemškim in slovenskim prebivalstvom v obdobju oblikovanja nove državne oblasti.⁶⁶ O *nemškem manjšinskem šolstvu v Sloveniji leta 1928 oz. o uničenju cvetočega nemškega šolskega sistema ter razpustu nemških šol* podrobno poroča tudi politik in publicist Camillo Morocutti,⁶⁷ ki se je zavzemal za kulturno in politično svobodo nemške manjšine v Sloveniji.

⁶⁴ Odgovori s področja šolstva, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 8, ovoj 294, in AŠ 10, ovoj 423, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141141> in

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=4519506>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁶⁵ Odgovori s področja šolstva, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 73, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

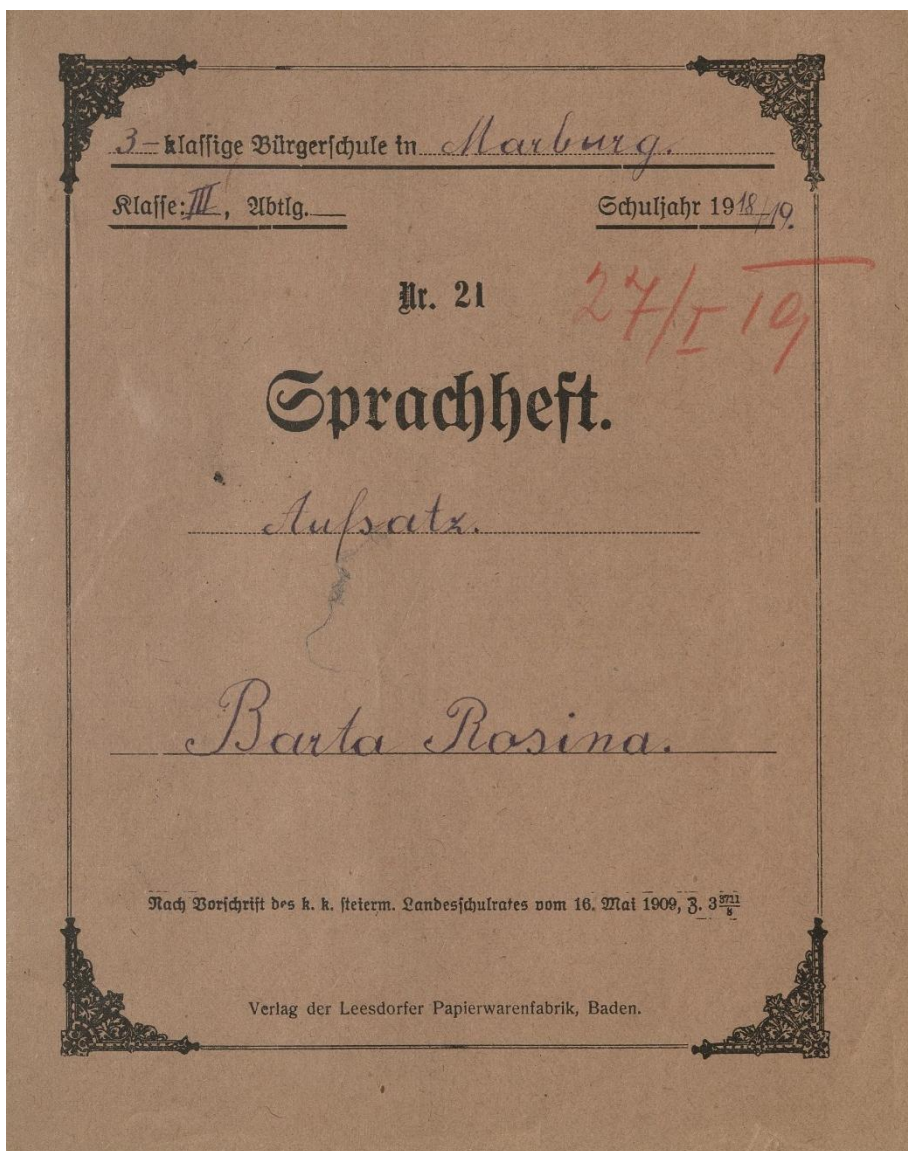
<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140899>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁶⁶ Spisna zvezka iz nemške ljudske šole v Mariboru s primeri šovinističnega podpihovanja, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 8, ovoj 295, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141142>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁶⁷ Avgust Pirjevec, »Morocutti, Camillo (1893–?)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi376068/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 23. oktober 2025; Camillo Morocutti, *Nemško manjšinsko šolstvo v Sloveniji leta 1928*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 10, ovoj 366, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141213>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Slika 13: Zvezek iz nemške ljudske šole v Mariboru, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 8, ovoj 295, Pokrajinski arhiv Maribor.

Mitja Pirc, ravnatelj,⁶⁸ poroča med odgovori na splošna vprašanja tudi o moškem učiteljišču v Mariboru.⁶⁹ Franjo Cvirn, podpolkovnik in prijatelj Rudolfa Maistra, pa opisuje stanje v šolstvu tako: »V Mariboru je bila samo ena slovenska šola v predmestju Krčevina in slovensko-nemška vadnica na učiteljišču, v klasični gimnaziji pa nemško slovenska 4 razredna spodnja gimnazija. Vse ljudske in meščanske šole so se morale novo organizirati. Boljše je bilo s srednjimi šolami, na katerih so že pod Avstrijo delovali izvrstni slovenski pedagogi Dr. Tominšek na klasični gimnaziji in direktor Pirc na učiteljišču, na realni gimnaziji je pa profesor Mravljak kot direktor zavoda uredil slovenski poduk. Tako se je postopno uredila nova civilna uprava na vseh civilnih upravnih mestih.«⁷⁰ Zapisne o šolah najdemo tudi med drugim spisovnim gradivom, na primer v spisu, v katerem je ohranjen zapis o predaji županskih poslov in nemške šolske uprave v Rogaški Slatini ter se nanaša na razpust tamkajšnje nemške ljudske šole. V zapisniku o prevzemu občinskih zadev sta navedena stanje in inventar tamkajšnje šole.⁷¹

⁶⁸ Franjo Baš, »Pirc, Matija (1875–1927)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi428338/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 24. 10. 2025.

⁶⁹ Odgovori Mitje Pirca na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 1, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140813>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷⁰ Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 4. 12. 2025.

⁷¹ Zapisnik o prevzemu šolskih prostorov in opreme v Rogaški Slatini, 5. 2. 1919, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 4, ovoj 171, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141013>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Ohranjen je tudi zapisnik krajevnega šolskega sveta Leitersberg (Krčevina) z dne 7. decembra 1907⁷², poročila šolskih vodstev iz Prekmurja⁷³ in tudi Maistrovi zapiski z oznako *Nemci šole*.⁷⁴

Rudolf Maister je poseben vprašalnik naslovil tudi na sodišča, o katerih je pisal v rokopisu z naslovom *Sodišča, magistrat*.⁷⁵ Odgovori dr. Milana Goriška in Antona Špeca se nanašajo na sodišča v krajih: Lendava, Murska Sobota, Prevalje, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Sv. Lenart v Slovenskih goricah, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj.⁷⁶ Dr. Grasselli piše kot državni tožilec, odgovarja na Maistrova vprašanja in na koncu poročila o stanju sodišč dodaja: »Zato vem, da zasluga slovenskega pravosodstva v mariborskem okrožju za usodo Maribora ni bilo tako majhno, kakor izgleda. Z maščevalnostjo bi bili lahko vse zapravili, z možato preudarjenostjo smo s pomočjo vojaške sile hrabre Maistrove armade rešili, kar se ni dalo rešiti tam, koder ni bilo teh in seveda tudi drugih predpostavk /.../ Tu bodi le še omenjeno, da zaslužijo največje priznanje oni slovenski sodniki, ki so v prvih časih zloma delovali na eksponiranih točkah na Koroškem in Prekmurju«. ⁷⁷ V spisu je ohranjenih še nekaj glavnih razprav s sodišč, ohranjeni pa so

⁷² Zapisnik krajevnega šolskega sveta Leitersberg - Krčevina, 7. 12. 1907, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 10, ovoj 381, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141228>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷³ Poročila šolskih vodstev iz Prekmurja, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 10, ovoj 423, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=4519506>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷⁴ Rokopis Rudolfa Maistra o šolah, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 250, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141097>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷⁵ Rokopis Rudolfa Maistra o sodiščih in magistratih, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 249, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141096>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷⁶ Dr. Milan Gorišek in Anton Špec odgovarjata na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 41/1, 41/2, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140862> in

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140863>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷⁷ Dr. [Mirko] Grasselli odgovarja na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 4, ovoj 174/1, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141017>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

tudi zapisi o prevzemih sodišč v Gornji Radgoni, Ljutomeru, Ptuj in na Radljah.⁷⁸ Niko Vrabl,⁷⁹ ravnatelj Moške kaznilnice v Mariboru, prav tako poroča o dogodkih na sodišču in namerah Nemcev v drugi polovici novembra leta 1918.⁸⁰ Radoslav Pipuš,⁸¹ narodni delavec, gospodarstvenik in pravnik, opisuje položaj slovenskega jezika na sodišču: *»Ko sem se leta 1899 kot odvetnik naselil v Mariboru, je tukaj pač bilo že nekaj odvetnikov in notarjev, ki so se priznavali slovenskih narodnosti. Od teh pa je edini dr. I. Glančnik se osmelil pri javnih uradih vlagati tudi slovenske vloge. A niti on niti kateri drugi odvetnik ali notar ni imel poguma, pred sodnikom slovenske stranke zastopati tudi ustno v slovenskem jeziku. Jaz pa sem storil še korak naprej[.] Že čez par dni po svojem prihodu v Maribor sem pred porotniki pri okrožnem sodišču v Mariboru zagovarjal slovenskega obtoženca izključno v slovenskem jeziku. Bilo je to takrat za Maribor nekaj nečuvenga. Nemci so mi to plačali s tem, da so mi po noči obe dvojezični napisni tabli, nad pisarno, raztrgali bili⁸². Bili sta edini dvojezični tabli v Mariboru. Dosledno sem za slovenske stranke vlagal samo slovenske vloge in je tudi ustno zagovarjal samo v slovenskem jeziku. Ko sem pa po takratnem udomačenem običaju na slovenske vloge dobil nemške rešitve, sem s ponovnimi pritožbami dosegel znaten uspeh. Z rešitvijo z dne 10. januarja 1899 Präss. 433/11–99 me je višje deželno sodišče v Gradcu*

⁷⁸ Poročila s sodišč, poslana Rudolfu Maistru, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 4, ovoj 190, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141036>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁷⁹ Niko Vrabl (5. 12. 1885–20. 4. 1975), pravnik in kulturni delavec. Kot srednješolec je bil v Mariboru vodja slovenskega narodnoradikalnega dijaštva. V letih 1920–1924 je bil vodja okrajnih sodišč v Ljutomeru in Gornji Radgoni ter preiskovalni in okrajni sodnik v Mariboru. V letih 1924–1941 je bil upravnik Moške kaznilnice v Mariboru. Med vojnama je urejal koledar mariborske nabavne zadruga. Med drugim je bil predsednik Slovanske čitalnice, blagajnik Zgodovinskega društva v Mariboru in več let med najožjimi sodelavci generala Maistra. Dosegljivo na <https://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/vrabl.pdf>, pridobljeno 5. 11. 2025.

⁸⁰ Niko Vrabl poroča o dogodkih v novembru 1918, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 4, ovoj 194, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141040>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁸¹ Franjo Baš, »Pipuš, Radoslav (1864–1928)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi426970/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

⁸² Razbili.

obvestilo, da je ukrenilo to, kar je bilo potrebno. Kaj se je ukrenilo, pa se mi ni naznanilo. A od takratnega sodnika Rotnerja pa sem zvedel, da so sodišča v slovenskem delu Štajerske in na Kranjskem od višjega deželnega sodišča dobila ukaz, da je treba slovenske vloge reševati vselej v slovenskem jeziku, sodne zapisnike pa pisati v tistem jeziku, katerega se poslužuje stranka. To pa, kar se zapisuje v zapisniku uradoma, je treba pisati vselej v jeziku prve vloge (tožbe), ki je povzročila postopanje. V kazenskem postopanju je treba sodbo izdati vselej v jeziku, v katerem se zagovarja obtoženec.

To je za takrat bil velik korak naprej k ravnopravnosti slovenskega jezika pri sodišču. Ta ~~korak~~ uspeh je bil tako velik, da do prevrata nismo prišli niti trohice dalje, kar se tiče ravnopravnosti našega jezika, ~~ampak~~ ~~da~~ nasprotno se je pozneje pri nekaterih sodiščih znova začela širiti nemščina v večji meri, kakor je ~~bi~~ po tem ukazu bilo dopustno.«⁸³

O organizaciji in delovanju poštne službe v obravnavanem času pričajo poročila iz spisov, ki so jih Rudolfu Maistru poslali Rupert Trunčl,⁸⁴ Franjo Cvirn⁸⁵ in dr. Anton Vagaja, poštni inšpektor, ki je v izčrpnem poročilu o stanju na Koroškem zapisal: »Povodom započete vojaške okupacije Koroške po jugoslovanskih četah koncem maja 1919 sem prejel od gospoda direktorja nalog, da tam organiziram poštni promet. 31. 5. 1919 sem odšel v Mežo, od koder je ravnokar prodiral general Maister po Labodski dolini. V Meži sem ugotovil škodo, povzročeno po odišlih nemških tolpah, ter prepustil vodstvo pošte poštnemu pristavu Smoletu, kateri se je že tam nahajal. Od tam sem odšel še isti dan v Spodnji Dravograd, kjer sem na pošti ugotovil popolno

⁸³ Odgovori Radoslava Pipuša na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 21, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140840>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁸⁴ Odgovori Ruperta Trunčla na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 3, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140815>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁸⁵ Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 4. 12. 2025.

razdejanje. Blagajna je razbita ter odprta ležala na tleh. Tiskovine ter drugi uradni pripomočki so bili raztrgani ter razvrženi po vseh kotih. Kar je bilo vrednosti, je bilo vse odnešeno. V Meži sem se sestal tudi z odpravnico Schlebnig iz Libelič, kateri sem dal primerna navodila glede poštne poslovanja v Libeličah /.../ Za brzojavni promet z Ljubljano in Mariborom so se uporabljali hughes aparati. Telefonska centrala je bila večinoma zasedena po vojaških manipulantih, deloma pa tudi po poštnih. Brzojavno službo so vršili poštni uradniki. Uporaba brzojava in telefona ni bila dovoljena privatnikom /.../ Poštni obrat v Celovcu pa je preživljal ves čas okupacije težko krizo. Merodajne oblasti so računale s tem, da okupacija Celovca najbrž ne bo stalna, vsled česar tudi niso kazale volje olajšati pogojev za izboljšanje poštne prometa. Pri tem so bile morda tudi težkoče, ki jih je povzročala cenzura poštne pošte. V istem spisu so ohranjeni tudi zapisi ostalih poštne uslužbenecov: Jakoba Čuša, upravnika pošte v Murski Soboti, Franca Fludernika, poštarja v Črni in na Prevaljah, poročilo neimenovanega uslužbenca iz Sinče vasi, Frana Javorja, poštarja v Tržiču, Gabrijela Marušiča, starešine pošte v Žireh, Jakoba Pintarja, poštne sluge v Veliki Nedelji, Ruže Vojsk, poštarice v Beltincih, Antona Učakarja, poštarja v Ljutomeru, Albina Della Mea, poštarja v Jurklostru, in Franja Mlinariča, poštarja v Središču ob Dravi.⁸⁶ Anton Klemenčič, upravnik pošte v Mariboru, v pismu piše o uradnikih, ki so prevzeli pošte od nemških poštarjev, Rudolf Maister pa dopiše, da »sta se obe pošti v Mariboru prevzeli šele 28. 11. 1918.«⁸⁷ Ruža Vojsk v svojih spominih slikovito oriše negotove in zahtevne razmere ter strahove, ki so jo spremljali ob prevratnih dogodkih in pri opravljanju službe na pošti: »Prevzem poštne urada v Mislinji nikakor ni bil prijeten, posebno pa še za mene kot žensko ne. Tedanji poštar v Mislinji, trd in zagrižen Nemec, se je pri predaji pošte nenavadno surovo, da o taktu niti ne

⁸⁶ Poročila o delovanju pošte, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 4, ovoj 160, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141001>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁸⁷ Poročilo Antona Klemenčiča o organizaciji pošte, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 273, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141120>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

govorim, obnašal napram meni. Metal je protokole po tleh in se obnašal, kot da bi mu bila najhujša sovražnica. Prepovedal je celo slugi, da bi nadalje kuril v peči. Drgetala sem vsled mraza po vsem životu in pobirala razmetane in raztrgane protokole in druge važne spise po tleh. Kaj sem si hotela? Bila sem sama, ženska, in bala sem se celo dejanskega napada. Jezik za zobmi in potrpim, saj je to morda zadnja kupa nesramnosti tujca v moji domovini. Tako sem prevzemala pošto pozno v noč, v strahu in mrazu. Ob 11. uri po noči je ta nesramni človek zapustil urad. Jezno je zaloputnil vrata in dobro sem slišala njegove zadnje cvetke: 'Če bi mogel, položil bi to babo na kup slame in zažgal, da bi zgorela'.

Delala sem na uradu naprej in urejevala uradne stvari do 2. ure popoldne. Ker nisem imela stanovanja, sem oblečena naslonila se na pisalno mizo in tako predremala do jutranje zore. Na tak način sem počivala oziroma se mučila skozi 2 noči.

Dotedanji nemški oziroma nemčurski župan ni prav nič bil naklonjen, ne meni ne drugim našim ljudem. Slednjič so naše oblasti postavile za gerenta občine Mislinje posestnika, trgovca in gostilničarja g. N. Jeriča, iskrenega in odločnega rodoljuba. Takoj mi je preskrbel stanovanje in dal hrano v svoji hiši /.../

Kar naenkrat ob 6. uri zjutraj slišim par strellov, za katero pa se nisem nič zmenila. Bila sem navajena na puškarijo še izza vipavske fronte. Tedaj pa že trka oziroma nervozno bije po vratih moja pismonošinja. Kar v eni sapi mi z nestrpnim glasom pripoveduje, da je na cesti polno beguncev iz Dravograda, Slovenjgradca, mislinjske okolice itd., in da so nemški vojaki že pri vasi. Mislila je, da me ne najde več tukaj, saj so ponoči odšli tudi že slovenski orožniki. Vso poštno osebje in drugi drž. nastavljenici iz sosednjega Slovenjgradca ter Dravograda pa so se s ponočnim vlakom odpeljali v Maribor in Celje. In Vi edina ste ostala tukaj? Kaj Vas nič ni strah?

Kaj sedaj storiti? Pred vsem mirno kri! V naglici se oblečem, zletim v pisarno, pogledom telefonski aparat v smeri na Slovenjgradec, in res, zveze ni več. Prvo mi je bilo, da rešim vsaj glavne vrednote. Hitro

poberem denar iz blagajne, priloge računa tekočega meseca in znamke. Iz vsega skupaj napravim dva zavitka, ki kmalu najdeta zavetišče v obeh žepih moje površne jopice. Komaj sem to storila, že stoji pred menoj nemški častnik, ki me ogovori v ostrem tonu:

'Sind Sie slowenische Beamtin?'

'Ja.'

'Was machen Sie noch um Gottes Willen hier?'

'Ich wuste von ganzen Vorfall nicht und bin wie gewöhnlich um diese Zeit aufgestanden.'

Takoj sem uvidela, da mu ugaja moj flegma. Nadaljeval je v prijaznejšem tonu:

'Wolten Sie weiter amtieren?'

'Warum nicht, so lange schon, bis eine andere kommt.'
Z besedami: 'hier werden wir jetzt Telefon einschalten,' je zapustil poštni urad.

V naglici sem uporabila priliko, da sem zapokala najvrednejše svoje stvari v en kovčeg, ki sem ga oddala ravno mimoidočemu vozniku, ki ga naj odda na moj naslov poštnemu uradniku v Vitanju. Tega kovčka pa nisem videla nikdar več, niti nisem zanj dobila odškodnine; utrpela sem vsled tega škode v tedanji vrednosti 15.000.– Kr.»⁸⁸

⁸⁸ Ruža Vojsk, *Paberki mojega življenja izza dobe preobrata 1918–1920*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 4, ovoj 143, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140982>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Matični list občanov mesta Maribor.				Dosedanji vpis: 535	
				Tujski zap. št.	O. M. št.
Krstno ime in priimek	Rojstni podatki	Rojstni kraj	Stan	Poklic	Pripomba
Vojsk Franc	4/4. 1884	Mestni obč. občina Grajeno rg. Mj.	por.	posl. klet, prod.	
" Rozalija rg. Džina	7/10 1895	St. Ropot rg. Kristo	"	žena	
" Milan	20/10 1922	Belhinci ob. Dolga Lendava			
" Danilo	13/10 1923	"			
" Rozalija	31/3. 1930	Košaki pri Mariboru (Dolna)			
Dosedanja pristojnost:			Razlogi pristojnosti:		
Košaki pri Mariboru			Dolga Lendava, dolina brava dravke banovine o št. 1936. I. 11.		
			3416/11 - L. št. 2481/39.		

Slika 14: Matični list občanov s podatki o članih družine Vojsk, SI_PAM/0005
Mestna občina Maribor, AŠ 672, Pokrajinski arhiv Maribor.

Zapisi pričajo o razmerah in nevarnostih, ki so spremljale delo poštarnih uslužbencev. Ob stavki nemških poštarjev pa je nastala fotografija zbora uslužbencev mariborske pošte, ki se je ohranila v zbirki.⁸⁹

⁸⁹ Fotografija zbora uslužbencev mariborske pošte ob stavki nemških poštarjev, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 31, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141333>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

O stanju v zdravstvu po prevratnih dogodkih je Maistru poročala dr. Klara Kukovec,⁹⁰ prva ženska zdravnica z zasebno zdravniško ambulanto v Mariboru, od 17. decembra 1918 dalje, ko je *nastopila s službo: »/.../ ampak Illji oddelek je bil v obupnem stanju – je vladal popolnoma nered, mraz, nesnaga. Strežnice večinoma niso bile izvežbane, nekateri niso razumeli niti temperature meriti, tem manj so znali izvesti zdravniška naročila, začetku sem morala hoditi od postelje do postelje in deliti sama zdravila.«*⁹¹ Omenja še dr. Rebulo, kot tudi dr. Miloš Vauhnik, odvetnik, igralec, publicist, prevajalec, časnikar in javni delavec,⁹² ki oriše delo vojaškega zdravnika: *»Več 100 oficirjev deloma nemške narodnosti, kakor tudi naše narodnosti, je položilo prisego osebno se javilo pri meni. Glavna moja služba pa je obsegala v izvršitvi mobilizacije, katere je sukcesivno zapovedal general Maister.*

Skozi več mesecev se je dnevno vršil v moji navzočnosti pregled po zdravnikih in samo radi pomanjkanja vojaštva se žrtvovali tudi na ta način, da sem tudi, če je prišel posameznik ponoči, takoj poklical zdravnika ter izvršil pregled, in ga dodelil trupi po navadi taki, pri kateri je služboval že pod Avstrijo.

Tu moram predvsem omeniti vojaškega zdravnika dr. Rebula, ki je bil v tem oziru res požrtvovalen.

Če sem ga klical ponoči ali podnevi zmiraj je bil takoj na mestu in izvršil vestno pregled.

Sploh sem mnenja, da je bilo takrat malo zdravnikov tako na mestu, kakor je bil dr. Rebula, vodja bolnice v domobranski bolnišnici, kar se je najbolj pokazalo pri koroški ofenzivi, ko so se vsi naši mladi slovenski zdravniki zaporedoma javili bolnim, medtem ko je dr. Rebula odšel na

⁹⁰ Daša Zobec, »Kukovec, Klara (1883–1979)«, v: *Obrazi slovenskih pokrajin*, Mestna knjižnica Kranj, (2020), dosegljivo na <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/kukovec-klara/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

⁹¹ Pismo dr. Klare Kukovec Rudolfu Maistru, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 26, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140845>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁹² Več o Milošu Vauhniku: <https://www.druzina.si/clanek/vauhnikovi-spomini-na-prvo-svetovno-vojno>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

fronto, tam vsem ranjencem pomoč in istočasno vodil bolnico v vojašnici, ki je bila napolnjena z vojaki in težkimi ranjenci, operiral noč in dan, tako da sem njegovo žilavost in energijo vsi občudovali.

Takega zdravnika nisem videl skozi celo vojsko in moram na žalost omeniti, da je osramotil dr. Rebula, ki je bil rodom Italijan, vse naše domače zdravnike.

Kakor že rečeno, je šla mobilizacija skozi moje roke. V nekaj mesecih sem pregledal gotovo čez 10.000 vojakov, večinoma s pomočjo dr. Rebula. Grozote vojne so se videle pri teh pregledih v polni meri.«⁹³

V času kriz, vojn in prevratnih dogodkov je kultura pogosto predstavljala zatočišče skupnosti in prostor, kjer se oblikuje in krepi identiteta, o čemer pričajo tudi zapisi Radoslava Pipuša, narodnega delavca, gospodarstvenika in pravnika, ki v spremnem pismu Rudolfu Maistru zapiše, da mu pošilja nekaj »skromnih podatkov«, iz katerih je razvidno stanje kulture pred prevratom: »Silo važno je takrat v Mariboru vprašanje slovenskega gledališča. Ko se je leta 1899 otvoril Narodni dom, ki ga je na svoje stroške postavilo Posojilnica v Mariboru, dobila so vsaj takratna maloštevilna slovenska društva, pred vsem 'Slovanska čitalnica', 'Bralno in pevsko društvo v Mariboru' svojo streho in svoj mali oder. Slovanska čitalnica je sicer tudi že v prejšnjih letih med 1862 do 1895 tu in tam priredila malo enodejanko. A te prireditve niso ~~depuščale~~ posebnega vtisa ker so bile redke in udeležba zaradi primanjkanja prostorov prav neznatna. Ko se je otvoril Narodni dom, so se tudi tukaj začele prirejati enodejanke. Leta 1900 pa se je Bralno in pevsko društvo Maribor ~~osmelilo, da je priredilo prvo~~ petdejsko ~~igro~~ v slovenskem jeziku v Mariboru. Bila je to ljudska igra 'Revček Andrejček'. Uspeh je bil nepričakovan. Dvorana do zadnjega kotička nabita polna in igra se je morala kmalu nato ponoviti. To je opogumilo tudi Slovansko čitalnico, da je začela prirejati večdejske igre.

⁹³ Odgovori Miloša Vauhnika na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 40, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140861>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Praviloma se je priredila na odru Narodnega doma v zimskem času vsakih 14 dni po eno gledališko igro. Vse so bile dobro obiskano in vpliv teh iger na občinstvo se je kmalu opazovalo pokazal. Slovenski živelj se je začel zbirati in zavedati svoje narodnosti. To so opazili tudi Nemci, in vsled tega napeli vse sile, da bi onemogočili preprečili te slovenske gledališke igre. Najprvo je začel mestni svet mariborski igre prepovedovati. Prepoved je prišla navadno v zadnjem trenutku. Ker pa prepovedi niso držale, se je začelo vmešavati tudi okrajno glavarstvo in namestništvo v Gradcu. Da bi se uspeh teh iger zmanjšal se je Bralnemu in pevskega društva Maribor dovolilo prirejanje gledaliških iger samo za njih člane in svojce. Da izjalovimo to omejitev, sem dal jaz kot takratni predsednik Bralnega in pevskega društva Maribor tiskati vabila, na katerih se je čitalo, da imajo pristop samo člani društva in jih svojci, in da morajo tisti, ki še niso člani društva, pri blagajni poleg vstopnine plačati še daljnih 10v⁹⁴ kot članarino, da postanejo na ta način člani društva. Okrajno glavarstvo v Mariboru, pri katerem so me Nemci ovadili, me je zaradi tega s sodbo od 29. aprila 1901 št. 132 obsodilo na 50 fl. globe, češ, da sem xxx dovolil pristop k gledališkim igram tudi nečlanom društva. Na ta način sem bil prisiljen iti na višje instance in sem po dolgih borbah s posredovanjem takratnega poslanca, sedanjega velikega župana g. dr. Ploja (*dr. Pipuš je to pisal ko je bil dr. Ploj veliki župan marib. oblasti.) pri ministrstvu notranjih zadev na Dunaju dosegel dovoljenje, da sme Bralno in pevska društva v Mariboru prirejati gledališke igre, ki so vsakemu pristopne. Od za naprej je vsaj v tem oziru imela mir tudi Slovanska čitalnica. Nemci pa so skušali onemogočiti slovensko gledališče tudi po drugem potu.*

Nemški 'Kasino- und Theaterverein' je naznanil dr. O. Eirichu na Dunaju kot zastopniku vdove pokojnega nemškega pisatelja Morre, ki je spisal igro 's'Nulerl' (Revček Andrejček) da smo brez njegovega dovoljenja priredili igro 'Revček Andrejček'. Dr. Eirich je vsled tega našega

⁹⁴ Vinar, vinarček, helar, helarček (nemško Heller) je bil v avstrijskem delu Avstro-Ogrske kovanec najmanjše vrednosti, in sicer 1/100 krone (v madžarskem delu je bil to fillér), valute od leta 1892 do razpada cesarstva leta 1918. V: Bogdan Herman et. al., *Sedem žutih zlatih, Banka Slovenije* (Ljubljana, 2023), str. 16.

režiserja ~~prirejene~~ igre 'Revček Andrejček', to je Avgusta Janša pri okrožnem sodišču v Mariboru tožil zaradi pregreška proti varnosti literarne lastnine. Janša je bil pri okrožnem sodišču v Mariboru s sodbo od 30. januarja 1901 št. Vr VI 315/00–38 obsojen na K 50.- globe. Kot zastopnik Avgusta Janša sem vložil pritožbo ničnosti in pri najvišjem sodnem dvoru na Dunaju dosegel, da se je sodba okrožnega sodišča v Mariboru razveljavila Avgusta Janša pa oprostil obtožbe. Dokazal sem, da vdova pisatelja Morre do slovenskega prevoda nima nobene pravice.

Ko je bil napad tudi tukaj odbit, so Nemci začeli z novim sredstvom. Mariborski magistrat se je postavil na stališče, da prostori Narodnega doma niso sposobni za prirejanje gledaliških iger, ker nimajo potrebnih varnostnih naprav. Obiskovalcem preti nevarnost požara, zrušenja hiše itd.. Spet je bilo treba po instancah izvoljevati srdit boj. Kot zastopnik posojilnice v Mariboru, ki je lastnica Narodnega doma, sem končno izvojeval sodbo od 18. septembra 1912 št. 10484. s katero je upravno sodišče na Dunaju razsodilo, da mestnemu magistratu v Mariboru ne pritičejo nobene pravice v zadevah gledališke policije.

S tem je ~~bilo izvojevano~~ doseglo slovensko diletantsko gledališče v Mariboru, ki je imelo od tedaj naprej mir pred nemškimi oblastvi. Samo lepakov mestni urad, njegova policija in poulična svojat še niso puščali nalepljati /.../

Kdor pozna zgodovino Maribora in slovenskega življa v Mariboru v zadnjih desetletjih, priznava brez pridržka, da bi Maribor s Kozjakom in Slov. Goricami pri prevratu nikdar ne bil pripadli Jugoslaviji, ako bi v Mariboru ne bilo Narodnega doma, v njem pa gledaliških predstav.«⁹⁵

O stanju kulture in kulturnih organizacij v Kraljevini Jugoslaviji priča tudi pismo Antona Skale, defektologa in med drugim tudi tajnika Oblastnega odbora Narodne obrambe v Mariboru,⁹⁶ ki Rudolfa

⁹⁵ Odgovori Radoslava Pipuša na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 21, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140840>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁹⁶ Sandi Sitar, »Skala, Anton (1889–1968)«, v: Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, dosegljivo na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi572787/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

Maistra prosi za mnenje v zvezi z njegovim predlogom za organiziranje Centralne zveze kulturnih organizacij Jugoslavije. V zbirki je ohranjeno tudi njegovo delo *Obrazovanje jeste pokretna sila nacije*, ki govori o delujočih knjižnicah, kulturnih društvih, organizacijah, univerzah in nalogah zveze kulturnih organizacij. Ena izmed njih bi tudi bila: »Najposle mogao bi Savez da nabavlja kulturne filmove, diapozitive i skioptikone, koje bi pozajmljivao svojim organizacijama i da amaterski organizuje priređivanje kulturnih filmskih predavanja u svima većim mestima.«⁹⁷

Kot smo že omenili, je Maister svoje anketirance prosil, da mu ob odgovorih na vprašanja pošljejo tudi različne tiskovine in fotografije. Le-te imajo v zbirki posebno mesto, saj s svojo neposrednostjo in izrazno močjo dopolnjujejo pisne vire ter ponujajo slikovitejši vpogled v prelomni čas in družbo, česar se je zavedal tudi Rudolf Maister. Zanimivo je, da je Maister imel poseben čut tudi za uporabnost fotografij. Anketirance je namreč naprošal, naj mu pošiljajo zgolj dovolj razločne in za nadaljnjo reprodukcijo primerne fotografije.⁹⁸

⁹⁷ Pismo Antona Skale Rudolfu Maistru; Anton Skala, *Obrazovanje jeste pokretna sila nacije*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 72, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140898>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

⁹⁸ Pismo Rudolfa Maistra Antonu Satranu z vprašanji, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 25, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140844>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Slika 15: Narodna straža v Prevaljah, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 46, Pokrajinski arhiv Maribor.

Priloga odgovorom so tudi fotografije udeležencev prevratnih dogodkov, kot na primer Slavka F. Papeža⁹⁹ ali pa Stanka Perparja, ki je nekaj mesecev potem, ko je poslal odgovore Rudolfu Maistru, postal prvi slovenski atlet, ki je sodeloval na poletnih olimpijskih igrah (v Parizu julija 1924).¹⁰⁰ Ohranjene so tudi fotografije: častniškega zbora Tržaškega bataljona ob razpustu 31. 5. 1920;¹⁰¹ narodnega

⁹⁹ Odgovori Slavka Papeža na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 36, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140857>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰⁰ Odgovori Stanka Perparja na vprašanja Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 35, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140856>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰¹ Fotografija častniškega zbora Tržaškega bataljona ob razpustu 31. 5. 1920, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ

sveta v Prevaljah¹⁰², zbora uslužbencev mariborske pošte ob stavki nemških poštarjev¹⁰³; slavnostni pohod slovenske vojaške posadke v Radencih (1919);¹⁰⁴ portretna fotografija dr. Franja Rosine (1903); regenta Aleksandra, ki gleda defile iz ljubljanske vladne palače, 27. 6. 1920; Pozdrav Maistra s kraljico Marijo na Bledu, 9. 6. 1922.¹⁰⁵ Med njimi manjka – sodeč po popisu gradiva – fotografija General Maister od dec. 1918 z lastnoročnim podpisom. Prav tako manjka fotografija s pogreba generala Maistra.¹⁰⁶ Pripravljalnemu odboru za proslavo ob dvajsetletnici Jugoslavije (1938) so za razstavo ob tej priložnosti pošiljali fotografije aktivistov iz prevratne dobe iz različnih krajev: Celja, Ponikve, Rogatca, Sv. Jurija v Slovenskih goricah in Štrigove. Iz Občine Braslovče je omenjeni odbor prejel fotografijo groba Srečka Puncerja,¹⁰⁷ »ki je na Koroški fronti žrtvoval svoje mlado življenje za našo mlado državo v letu 1919«, s prošnjo, da se po proslavi slika vrne.

11, ovoj 38, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na:

<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141340>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰² Fotografiji Narodnega sveta v Prevaljah, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 46, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141348>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰³ Fotografija zbora uslužbencev mariborske pošte ob stavki nemških poštarjev, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 31, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141333>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰⁴ Fotografiji slovenske vojaške posadke in topništva v Radencih, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 32, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141334>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰⁵ Fotografiji regenta Aleksandra in pozdrav Rudolfa Maistra s kraljico Marijo, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 258, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141105>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰⁶ Spis z gradivom, nanašajoč se na pogreb Rudolfa Maistra, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 10, ovoj 373, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141220>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹⁰⁷ Franjo Baš, »Puncer, Srečko (1895–1919)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi475217>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

10.) Nadporočnik Aleks. Molnar poročnik 1. razred, drag. polka, - ker. žuriti v Prek.
murju, - polkoniki Steinar na koroskem.

11.) Častn. nam. Golak, ki je prostovoljno jahal 24. III. 18 v tovarak 100 Madžarih razdene rani
ker jahal skupno je menoj škoda ene v se Madž. razdene in zastraheno durško solato na
juri, se vesel tri najemu poročniku in razdelovanju klasovkoma in klavir. Bil je polen 5.1.
Tudi vpl. Splošno pa bili so moji dragosti disciplinirani in hrabri. - V Mariboru moram
polvalno omeriti izpu. nam. tatunja, Perica, Peruga.

12.) g. Aleks. Molnar je s svojimi poštenostmi in neupornimi energijami vtraval in par
ljudi ki jih je bil od krog sebe, močno vojaško organizacijo ki je bila za jake čune čare
močno disciplinirana. I tem ni dal samo poročniku Mariboru za vseh usah sporovne število.
- ne konjuna na kaspolag, kumit hilit s najini polkom naši dušani neupornosti
na koroskem madžarstvu, očiju, konjunični opreči, vorovih itd. Disciplina, ki je razlozila
pod poročnikom g. Molnarja prvo pri dragonskem polku, je bila pričetek splošnega disciplini-
ronja naših takratnih pil v Mariboru. Nato pa so se karavini bodižinski elementi med moš-
krom drugih polkov naštevati nam g. Molnarjem tako, da je g. nadporočnik moral v bolniš-
nico pridobiti živih pošteno...

13.) Mib.

14.) Mib.

Ljubljana 18. marca 1928

Stanka Perper

Slika 16: Fotografija Stanka Perperja kot priloga odgovorom, ki jih je poslal Rudolfu Maistru, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 35, Pokrajinski arhiv Maribor.

V zbirki je ohranjenih tudi nekaj razglednic oziroma dopisnic: s portretom Vladimirja Gortana, hrvaškega antifašista in pripadnika tajne organizacije TIGR,¹⁰⁸ ki jo je prejel Rudolf Maister s sporočilom: »Ob dnevu trpkega spomina vas iskreno pozdravljamo, čakajoči pravega dne [nečitljivo].«¹⁰⁹; fotografija vojaka na konju, ki jo je z gradu Visoko nad Škofjo Loko poslal Franjo Sterle, slikar, ki je upodobil tako zakonca Franjo in dr. Ivana Tavčarja kot tudi Rudolfa Maistra,¹¹⁰ s sporočilom generalu: »Iz Visokega, kjer slikam milostljivo gospo dr. Franjo Tavčarjevo vas kar najsrečnejše pozdravljam ter pošiljam mojo sliko [nečitljivo] orožne vežbe.«¹¹¹

Tudi drugo slikovno gradivo prikazuje utrip družbe, na primer karikature, ki odražajo tedanje politične razmere. Zbirka je bila v devetdesetih letih 20. stoletja dopolnjena s humorističnim listom *Hoo-rrruk...!! : list za plebiscitno zabavo* (1920, letnik 1, št. 3), letakom in objavami v časopisu, ki se navezujejo na razmere na Koroškem oziroma na zamejsko tematiko v Avstriji.¹¹² V zbirki je med anonimnimi dopisi ohranjena tudi razglednica s podobo opice, obešene na kavljju med mesnimi izdelki, ki so ji dorisali Maistrove brke, pod njo pa je napis »Aff g'selchter!«.¹¹³

¹⁰⁸ Milica Kacin-Wohinz, »Gortan, Vladimir (1904–1929)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1011330/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

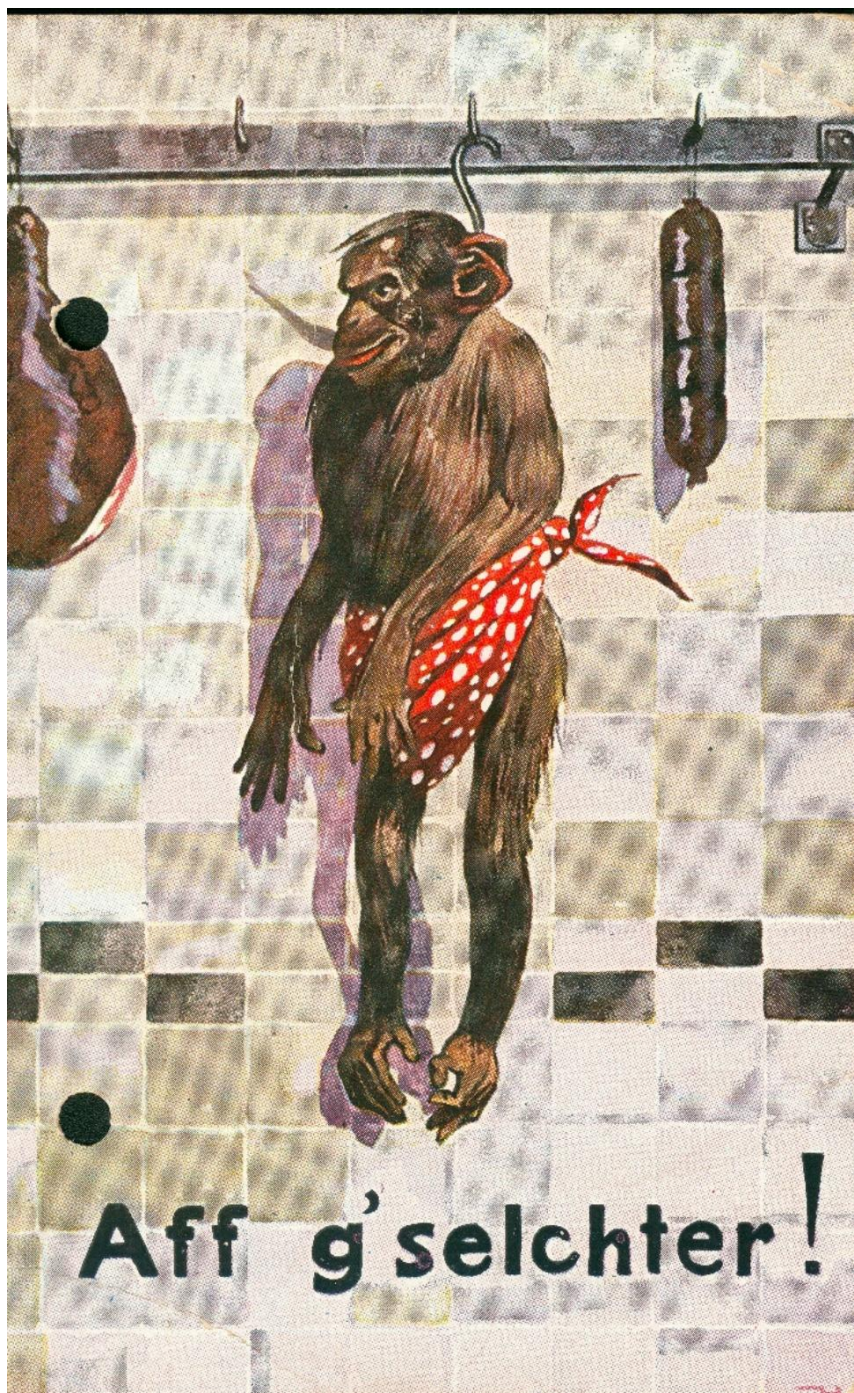
¹⁰⁹ Razglednica s portretom Vladimirja Gortana, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 272, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141119>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹¹⁰ Karel Dobida, »Sterle, Franjo (1889–1930)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi611083/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

¹¹¹ Razglednica s fotografijo Franja Sterleta, ki jo pošilja Rudolfu Maistru, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 56, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140879>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹¹² Propagandni letaki s karikaturami, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 47, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=5086989>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹¹³ Razglednica Aff g'selchter!, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 248, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141095>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Slika 17: Razglednica s podobo opice, ki so ji dorisali Maistrove brke, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 248, Pokrajinski arhiv Maribor.

Drobni tisk je pogosto namenjen enkratni priložnostni rabi in opravlja funkcijo obveščanja, njegova vrednost pa s časovno oddaljenostjo narašča in je dragocen vir za raziskovanje duha časa. Publikacije, ki spadajo v to kategorijo, običajno obsegajo do štiri strani. Med spisovnim gradivom tako naletimo tudi na plakate, letake, vabila, gledališke in koncertne liste, koledarje, obrazce in druge publikacije.¹¹⁴

Letaki in plakati so skozi zgodovino predstavljali eno ključnih oblik za prenos sporočil. Od rokopisnih obvestil do političnih, kulturnih in oglaševalskih tiskovin so odigrali pomembno vlogo pri obveščanju prebivalstva. V 20. stoletju, zlasti v času obeh svetovnih vojn, so plakati in letaki postali orodje politične propagande, hkrati pa pričajo tudi o kulturnem in družbenem utripu v obliki vabil na proslave, gledališke predstave, koncerte in druge prireditve ter so sestavni del sodobnega javnega prostora. Vzporedno z vojsko se je razvil tudi vizualni sistem za ideološko mobilizacijo množic, ki je s pomočjo tiskovin, fotografij in posnetkov vplival na javnost.¹¹⁵

O tem sistemu piše tudi Franjo Cvirn: *»Dne 12. novembra 1918 je Maister z lepaki po mariborskih ulicah odredil mobilizacijo zadnjih letnikov. Istočasno je bil razglas tudi objavljen po vseh mestih in večjih trgih in vaseh in v mariborskih tednikih 'Straža' in 'Slovenski Gospodar', v katere je Maister sam napisal več propagandnih člankov. Pošta je še dobro funkcionirala. Cirilova tiskarna z monsignorjem Dr. Jerovškom kot direktorjem, gospodarska ustanova Slov. Ljudske stranke, je pa dala Maistru brezplačno na razpolago svojo tiskarno in ves aparat za tiskovno propagando. Potem vseh postojank politične organizacije Slov. ljud. stranke so bili Maistrovi mobilizacijski lepaki, časopisi in propagandni material odposlani s posebnimi kurirji tudi od centra pošte oddaljenih postojank in so po tej poti v najkrajšem času dospeli v zadnjo hribovsko vas, kjer jih je župnik s prižnice razglasil in priporočil, da se*

¹¹⁴ Veronika Potočnik, »Drobni tisk kot obvezni izvod v Narodni in univerzitetni knjižnici«, v: *Knjižnica*, let. 54 (2010), št. 3, str. 53–71.

¹¹⁵ Susan Sontag, »Posters: Advertisement, Art, Political Artifact, Commodity«, v: *Looking Closer 3: Classic Writings on Graphic Design* (1999), str. 196–204.

naj fantje polnoštevilno odzovejo mob. pozivu v korist slovenskemu narodu /.../ Maister je vedno hvaležno poudarjal vso pomoč, katero mu je nudila Cirilova tiskarna in dr. Jerovšek. Izjavil je, da nebi bila mobilizacija v tako kratkem času izvršena brez politične organizacije Slov. Ljud. stranke, nebi bila uspela tako pravočasno, da je mogel udariti po gardi še predno je ista svoj nameravani protinapad izvršila na njega, ki ga je imela že predpripravljenega in določenega na dan 26. novembra torej 3 dni potem, ko jo je Maister razorožil... ...Razorožitev je bila uspešno izvršena brez večjih žrtev in rano zjutraj so sporočili lepaki Mariborčanom, da je Maister preuzel vso oblast v svoje roke in da bo vsakogar postavil pred prekisod, ki se nebi pokoril. Določil je strogo policijsko uro in prepovedal je vsako kretanje po ulicah v nočnem času. Na trgih in križiščih ulic so strojnice in vojaške posadke resno pozivale na mir in red. Vsi nemški oficirji in gardisti so morali v 24 urah zapustiti Maribor in so večinoma že 23. novembra odpotovali v Nem. Avstrijo.»¹¹⁶

Povečini pričajo plakati in letaki iz zbirke o vzdrževanju reda in o ukrepih ob vzpostavljanju novih razmer, kot na primer 1. novembra 1918, ko so nalepljeni plakati Narodnega sveta za Štajersko v Mariboru obveščali o prevzemu vlade: »Slovenci! Sodelujte vsi po svojih močeh pri vreditvi nove domovine! Skrbite povsod za red in mir, nikogar ne izzivajte, ne popivajte v teh resnih časih, ker je pri popivanju navadno začetek izgredov. Dosedanjih nemških uradnikov ne napadajte, pustite jih mirno odstopiti. Sadržavljanim drugih narodnosti ne delajte nobene sile. Narodna vlada jamči drugonarodnim manjšinam prostost in varstvo in isto pričakuje tudi za naše rojake v nemškem ozemlju. Dokler nova postavodaja ne ukrene drugače, ostanejo v veljavi dosedanje postave. Najvažnejša zadeva je sedaj preživljanje. Kmetovalci, dajajte rade volje na razpolago živila in živino na zahtevo domačih okrajnih glavarstev. Nikar ne kratite živil, imejte zaupanje do narodnih oblasti. Tujcem, ki prihajajo z nahrbtniki iz nemškega ozemlja, ne oddajajte

¹¹⁶ Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 4. 12. 2025.

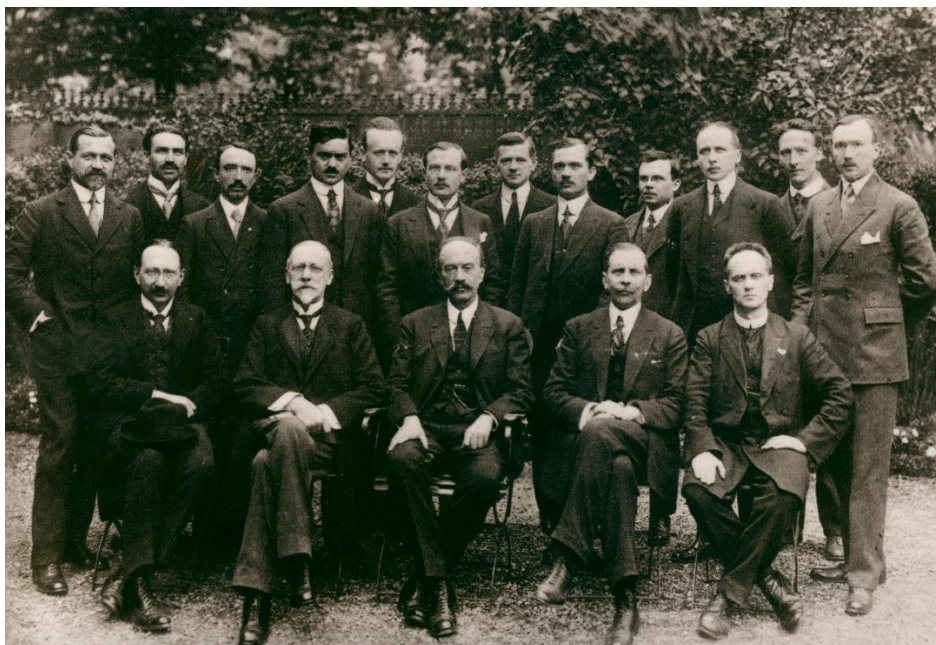
živil, ker je narodna vlada zaprla mejo nasproti nemškemu ozemlju». ¹¹⁷ Dvojezični plakat *Prebivalstvu – An die Bevölkerung!* z dne 3. 1. 1919 je obveščal o Maistrovem prijemu talcev zaradi nemških groženj: »Mnogoštevilna pisma, ki prihajajo vsak dan na moj naslov in ki grozijo ne le meni, ampak tudi drugim jugoslovanskim voditeljem s škodo na telesu, premoženju in časti in nekatera pisma, ki vsebujejo dobrohotna svarila, v zvezi s poročili o hujskajočih govoricah na ulici, v vlakih in pri različnih prilikah, me navajajo, da odredim sledeče: Določil sem 21 uglednih mariborskih meščanov kot talce, ki jamčijo solidarno s svojim življenjem, da se ne izvršijo grožnje, ki so naperjene bodisi proti meni, bodisi proti kakršnikoli jugoslovanski vodilni osebi. Istotako jamčijo talci s svojim življenjem za vsako nasilstvo, ki bi se izvršilo proti vpostavljenim oblastim SHS ali sploh proti javnemu miru in redu. Zato svarim prebivalstvo pred vsakim nepremišljenim dejanjem, kajti usoda talcev je od njegovega početja odvisna. To dam splošno na znanje. General Maister.« ¹¹⁸ Na tiskovinah so tudi Maistrove opombe, na primer ob stavki železničarjev, ko je na letaku z naslovom *Eisenbahner!* na prvi strani pripis *obrni!*, na drugi pa njegova opomba: »Ta letak se je razmetaval po mariborskih ulicah v noči od 3. na 4. december 1918, to je bilo za časa stavke železničarjev, ki se je začela 29. nov 1918 in trajala do 14. decb 1918. gen Maister«. Nekaj dni kasneje letak *Oklic prebivalstvu v območju obmejnega poveljstva* napoveduje, »da se bodo brezobzirno izročili kazenskemu postopanju vsi oni, ki širijo neresnične ali vznemirljive vesti, in ki rujejo zoper mir in red sploh in posebej zoper postavljene oblasti«. ¹¹⁹ Poleg obvestil o vzpostavljanju oblasti pa je v zbirki ohranjenih precej tiskovin, ki objavljajo razne

¹¹⁷ Plakat Narodnega sveta za Štajersko z dne 1. 11. 1918 z naslovom »Slovenskemu narodu!«, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 1, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141303>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹¹⁸ Maistrov dvojezični lepak »Prebivalstvu – An die Bevölkerung!« z dne 3. 1. 1919, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141324>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹¹⁹ Letak Štajerskega obmejnega poveljstva »Oklic prebivalstvu v območju obmejnega poveljstva«, 18. 12. 1918, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 20, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141322>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

dogodke. Letak s programom dvodnevne proslave ob združitvi v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je potekala 14. in 15. decembra 1918 v Mariboru, priča tudi o pripravah nanjo, o udeležencih in navodilih za okrasitev: *»Hišni posestniki naj okrasijo hiše z zastavami, stanovalci pa okna z malimi zastavicami, cvetjem in zelenjem.«*¹²⁰ Drugi letak iz zbirke vabi na *»veliko narodno slavlje povodom ustanovljene Jugoslavije«*, ki je potekalo v Šentilju 24. novembra 1918.

Slika 18: Slovenska sekcija pri jugoslovanski delegaciji na mirovni konferenci v Parizu, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, ovoj B2.6.56-1, inv. 4631, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹²⁰ Letak »Spored za proslavo ujedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov dne 14. in 15. 12. 1918 v Mariboru«, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 10, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141312>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Posebnost zbirke gradiva prevratnih dogodkov ne predstavlja zgolj gradivo, ki ga je Maister zbiral, ampak tudi njegovi osebni zapisi. Slednji ponujajo zanimiv, predvsem pa intimen uvid v generalovo mišljenje in ravnanje. Ker je Maistrovo delovanje nesporno povezano z vzpostavljanjem novih meja, velja izpostaviti drobec iz časa obiska posebne ameriške misije v Mariboru. Po koncu prve svetovne vojne je prišlo do sklica pariške mirovne konference, ki je imela cilj vzpostaviti nove državne meje. Med članicami zmagovite antante je v Parizu najpomembnejšo vlogo igrala ameriška delegacija pod vodstvom predsednika Woodrowa Wilsona. Prav zaradi izjemne vloge predsednika ZDA so ga delegacije preostalih držav, med njimi tudi slovenska kot del večje jugoslovanske, skušale pridobiti na svojo stran. Odločevalci v Parizu so se dobro zavedali, da so diplomatski predstavniki posameznih narodov zagovarjali vsak svojo plat zgodbe. Zato so na teren pošiljali posebne misije, ki naj bi zbirale »objektivne« podatke dejanskega stanja. V ta kontekst lahko štejemo tudi misijo ameriškega podpolkovnika Shermana Milesa, ki se je januarja in februarja 1919 mudil v Ljubljani, na Spodnjem Štajerskem in Koroškem. Miles je deloval v sklopu ameriške študijske komisije za Srednjo Evropo, ki jo je na Dunaju vzpostavil Archibald Cary Coolidge, profesor zgodovine z znamenite Univerze Harvard. V sklopu svoje »turneje« po Spodnjem Štajerskem je Miles 20. in 27. januarja 1919 obiskal Maribor. Njegov drugi obisk mesta ob Dravi se je zaradi obsežnih nemških demonstracij, streljanj in smrtnih žrtev v zgodovino zapisal kot »krvava nedelja«, čeprav je v resnici potekal v ponedeljek.¹²¹ Iz ohranjenega gradiva v zbirki prevratnih dogodkov lahko vsaj delno rekonstruiramo potek dogodkov in Maistrovo dožemanje ameriške misije oz. Shermana Milesa: »*Ponoči 1. jan. so na Koroškem močne nemške čete navalile na naše šibke postojanke v Rožu in jih potisnile čez Dravo in Freibach. Celovška vlada je takoj na to ponudila naši premirje, kar je podprla tudi dunajska vlada za Koroško. Ljubljana je ponudbo sprejela in dne 14. jan. 1919 so se začela v Gradcu*

¹²¹ Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje; Ljubljana, 2020), str. 164–180.

za določitev demark. črte na Koroškem pogajanja, ki se jih je razen naših in nemških delegatov udeležil tudi amer. podpolk. Miles in njegov adjut. poroč. King. Oba je namreč poslal tja kot tiha opazovalca prof. Coolidge, poznejši predsednik Zveznih držav Severne Amerike¹²², ki je bil že od začetka jan. 1919 vodja amr. študijske komisije na Dunaju in da je takoj po njegovem prihodu prosil dunajski komisar za zunanje zadeve, dr. Bauer, da bi posredoval pri določitvi koroške demark. črte. /.../ O moji brambni črti Radgona-Špilje-Velikovec je bil podpolk. Miles poučen. Dne 19. jan. mi je iz Gradca sporočil, da si bo drugi dan ogledal od mojih čet zasedeno črto in me prosil, da naročim svojim stražam, da ga ne bi ovirale pri tem obhodu. Ponudil sem se mu za spremljevalca, kar je rad sprejel. To pa sem storil tudi zato, da bi preprečil morebitne nemške zvijače.

Slika 19: General Maister in antantna komisija v avtu v Mariboru, SI_PAM/1277 Zveza prostovoljcev borcev za severno mejo Maribor, AŠ 46, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹²² Tukaj gre za zgodovinsko netočnost, Coolidge namreč nikoli ni zasedal položaja predsednika ZDA.

Dne 20. jan. 1919 ob 8. uri sva si v Špilju s podpolk. Milesom segla v roke. Podpolk. Sherman Miles je sin generala Nelsona Milesa, ki je svojčas postal slaven po svojem lovu na zadnje Indijance, posebno na vojvodo Apahov, po imenu Geronimo. Podpolk. Miles je bil resen, a prav prikupen mož visoke, vitke postave in bistrega uma. Glavo je nosil malo sklonjeno, a v očeh mu je čepela nekaka pretkanost. Govoril je malo in počasi, toda s poudarkom. Bil je izredno vljuden. Za moje spremljevanje, med katerim sem mu bil res neprisiljeno uslužen, se mi je trikrat zahvalil. Kazal je tudi, da je bila poverjena mu naloga za določitev demark. črte na Koroškem zanj nekaj velikega.

V spremstvu podpolk. Milesa na tem obhodu so bili profesor Kerner od velike šole v Kolumbiji v državi Missouri, sin čeških staršev, ki je govoril tako dobro slovenski jezik, da sva se v njem popolnoma razumela in Milesov adjut. poroč. Roy King, oba člana amer. štud. komisije, dalje kot tolmač tajnik graške Trgovske zbornice dr. Beran in radgonski podžupan dr. Kamniker. Temu se je videlo, da mu moja navzočnost pri Milesovem obhodu moje demark. črte ni bila kar nič prav.

Z menoj sta bila dva častnika in dr. Rapoc kot tolmač.

Mene in drja Rapoca je podpol Miles vzel na svoj avtomobil.

Kraji, skozi katere smo se peljali, so bili v vsenemških zastavah. Milesa so pozdravili v Cmureku župan dr. Schorrmann, v Radgoni župan von Kodolitsch, podžupan dr. Sirk in odposlanstvo. Amerikanca Milesa vse to ni veliko zanimalo in se je zdelo, da je bila vsa ta njegova pot pravzaprav le bolj za nemške oči.

Na Milesovem obhodu moje demark. črte dne 20. jan. 1919 smo kosili v Radgoni. Poleg mene je sedel radgonski podžupan, zdravnik dr. Franc Kamniker. Mimogrede sem mu omenil, da sva si on in jaz v ožjem imenskem sorodstvu. Ko me je začudeno pogledal, sem mu pojasnil: Vi, g. doktor, ste Kamnikar, jaz pa tudi, ker sem iz Kamnika doma, torej sva oba Kamnikarja. On pa mi je z resnim obrazom odgovoril, da mu je neki priznani etimolog razložil, da izhaja ime Kamniker iz nemške besede 'Kamni'-greben in 'Nicker'-kimovec, torej, da je 'Kamniker' človek, ki 'z grebenom kima'. Ta razlaga me je spravila v tak neprisiljen smeh, kakor

še nobena reč po prevratu in je hotel vedeti tudi Miles za kaj gre. Ko mu je dr. Rapoc zadevo povedal, se je tudi Miles iz srca zasmel, da sem spoznal, da se znajo tudi resni Amerikanci enako pošteno smejati, kakor mi veseli Slovenci.

Zanimivo je tudi to, da je bil takrat v radgonski bolnišnici za primarija gori imenovani 'Nemec' dr. Kamniker, a za njegovega pomočnika Slovenec dr. Steinfelser, sedaj primarij v celjski bolnišnici – torej zopet dva Kamnikarja.

Iz Radgone smo se odpeljali v Maribor. Tu smo predstavniki mariborskih Slovencev in Nemcev podpolk. Milesu v moji pisarni pojasnjevali nacijske prilike v mestu in okolici. Mnenja nas Slovencev in Nemcev so bila seveda povsem različna. Pojasnjevanja bi lahko trajala ure in ure in gotovo brez najmanjšega uspeha.

Zato sem predlagal Milesu, da naj mu vsaka obeh strank predloži o zadevi svojo spomenico. Podpolk. Miles je ta predlog z vidnim zadovoljstvom takoj sprejel in se po nekaj minutah odpeljal v Gradec. Prej pa je še naznanil, da se na poti na Koroško zaradi nekih vojaških informacij še ustavi v Mariboru.

Na dan Milesovega prihoda v Maribor, 27. jan. sem bil ob šestih v svoji pisarni. Ob pol sedmih mi je telefoniral dr. Senekovič, da je opaziti po mestu, zlasti v Studencih, nenavadno vrenje in, da se gotovo pripravlja nekaj velikega. Kmalu po tem mi je javil tudi kom. mesta, podpolk. Cvirn, da so ulice polne glasnih ljudi in da se sliši samo nemška govorica.

Vojaštvo je bilo v pripravljenosti in je bil po 8. uri na ulicah morda le še kak posamezen vojak na službeni poti.

Slika 20: Razglednica Narodnega doma Maribor, 1916, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, ovoj A1.3.16.8-9, inv. 8872, Pokrajinski arhiv Maribor.

Podpolk. Miles je prišel v mojo pisarno na okr. glavarstvu okrog 10. ure. V Krčevini mu je avtomobil ustavila gruča nemških meščanov in železničarjev, ki so ga prosili, da jim v počaščenje Wilsona dovoli, da se mu/Milesu/ mariborski Nemci udanostno poklonijo pred okrajnim glavarstvom. Miles jim prošnje ni odbil. Ta dogodek mi je sporočil takoj po medsebojnem pozdravu. Seveda nisem mogel Milesovega, Nemcem danega dovoljenja preklicati, zato sem mu rekel, da nas Jugoslovane veseli, če se mu bodo tudi tukajšnji Nemci lojalno poklonili v čast Wilsonu.

Ukazal sem celo vsem vojaškim oddelkom, ki so bili v pripravljenosti, da naj se tudi, če bi se poklicali na pomoč za vzdržanje reda, manifestacije Nemcev ne ovirajo in zlasti, da naj se ne uporablja orožja.

/.../ Podpolk. Miles se je drugič ustavil v Mariboru samo zato, da se je po zemljepisnih kartah in skicah podrobno poučil o moji obrambni črti na Štajerskem. Zanimal se je, čegava je uprava v mestu, če se je prevzela brez boja in kako so sedaj varnostne razmere za meščane. Dalje, če smo

brez bojov zasedli tudi naše obmejne postojanke. S pojasnili, ki jih je dobil na svoje vprašanje od nas, je bil zadovoljen, ker je imel enake podatke o tem že od svoje centrale na Dunaju. Vse, kar smo ta dan razpravljali, je bilo le bolj vojaškega značaja. Zato smo bili na seji večinoma vojaki in še malo naših civilnih zastopnikov in nekaj delegatov z graških pogajanj za določitev demark. črte na Koroškem.

Zastopnikov marib., ali drugih štajerskih Nemcev Miles na sejo, dne 27. jan. sploh ni povabil.

Bolj, ko za mojo zasedbo na Štajerskem, se je zanimal za narodno mejo in naše postojanke na Koroškem, kar je razumljivo. Saj je bila proučitev našega in nemškega vojaškega položaja in obojestranskih narodnostnih razmer v tej deželi zanj najvažnejša podlaga za poverjeno mu določitev tamkajšnje demark. črte.

Zato sem se tem bolj čudil, da na to za Koroško tako važno mariborsko konferenco Miles ni poklical vsaj tudi tolikega števila Nemcev, kakor je bilo na nji slovenskih koroških zastopnikov. Imel sem čut in se ga še zdaj ne morem iznebiti, da je imel Miles za Koroško že čisto določna navodila in da je bila za Slovence za Milesova konferenca glede na Koroško prav taka prevara, kakor za štajerske Nemce njegov obhod moje demark. črte.

/.../ Razgovori z Milesom so potekali v lepem redu. Okrog 11. ure pa so se zaslili s Trga svobode in izpred okraj. glavarstva glasovi in silno tuljenje in kričanje. Miles se je začudil in, ko smo mu pojasnili, da je to nemška demonstracija za nemški Maribor, je odločno odklonil vsako politično manifestacijo od katerekoli strani.

Odposlanci demonstrantov so hoteli v poslopje okraj. glavarstva, toda vhod je bil zastražen z vojaki. Zato je odstavljene mariborski župan dr. Schmiderer spodaj navzočega podpolk. Cvirna prosil za posredovanje, da bi Miles sprejel majhno odposlanstvo mesta. Podpolk. Cvirn mi je sporočil to željo in sprejel sem v svoji pisarni odposlance, okrog 15 oseb, med katerimi so bili, razen bivšega župana, bivši podžupan Nasko, Julij Pfrimer, dr. Juritsch, še nekaj bivših mestnih svetovalcev, zastopniki odstavljenih železniških in poštnih nameščencev in dve ženski.

Dr. Schmiderer mi je ponovil željo, ki sem jo sporočil v konferenčni sobi Milesu. Ta je ponovno odklonil sprejem kogarkoli, češ, da je njegova naloga v Mariboru čisto vojaška in se niti ne sme in tudi noče vmešavati v politična vprašanja. Ko sem odposlancem to povedal, je odvrnil Pfrimer, da se s takim odgovorom niti ne upajo nazaj med množico, ki da je tako že preveč razburjena. Odposlanci, zlasti dr. Juritsch, so tako pobesneli in začeli tako vprek vame kričati, da bi se jih gotovo ne bi bil odkrižal brez uporabe sile, če ne bi prišel na pomoč dr. Miler, da sva slednjič še dalje kričeče zastopnike demonstrantov vendar odpravila iz pisarne. Ko pa so demonstrantje izvedeli, da Miles ni sprejel odposlancev, so začeli tako tuliti in rjoveti svoj 'Heil', da so v tem bučanju zamrli glasovi godbe.

Na okna moje pisarne so frlele frankfutorske zastavice, ki so jih imeli demonstrantje na tisoče.

Nekaj članov deputacije, ki je bila pri meni, je spodaj prosila drja Lajnšiča, da naj pripravi Milesa, da se vsaj na balkonu pokaže. Miles me je vprašal, če imam kaj proti temu, a jaz sem mu odgovoril, da bi mi bilo celo ljubo, če stopi pred množico in sem šel tudi sam ž njim na balkon.

Ko so zagledali Milesa, so zares prav prisrčno in gromovito pozdravili: 'Heil Wilson!' 'Heil Miles!' 'Heil Ameriko!'.

Miles je izrekel v svojem jeziku nekaj besed, ki jih v tolikem trušču seveda nihče ni mogel niti prav slišati, niti ne razumeti.

Nato so demonstranti zapeli 'Die Wacht am Rhein', godba mu je zaigrala nekdanjo avstrijsko cesarsko pesem, ki jo je nova Avstrija prevzela za svojo himno, vmes pa so strastno kričali 'Heil Deutsch Oesterreich', 'Heil Deutsch Marburg', 'Abzug general Maister', 'Nieder mit Jugoslavien', 'Nieder mit den Windischen!', 'Abzug, Abzug!' in takodalje.

Nepopisno veličastna je bila slika te bogato v žive frankfutorske barve odete množice, ki je do skrajne nacijske besnosti razpaljena žugaje vihtela stisnjene pesti in nepretrgoma iz tisočev grl bruhalo srd in sovraštvo na vse, kar ni nemškega.

Z Milesom sva se nato vrnila v konferenčno sobo.

Naši razgovori zaradi teh dogodkov niso utrpeli nobene škode. Zaključili smo jih ob 12. uri in se takoj odpeljali v Nar. dom, kamor sem Milesa ž njegovim spremstvom povabil na kosilo. Miles se je hotel odpeljati že ob 13. uri na Koroško, da bi še pred nočjo prispel vsaj do naše najbližje postojanke.

/.../ Malo pred 13. uro so me poklicali od mize. Zunaj mi je podpolk. Cvirn sporočil, da je pravkar dobil obvestilo od policijskega predstojništva, da je nemška množica, ki je hotela vdreti na magistrat, pri vhodu z orožjem navalila na stražo, ta pa je v skrajni sili streljala in je nekaj oseb mrtvih.

Podpolk. Cvirn je odhitel na kraj streljanja, jaz pa sem o dogodku takoj izvestil Milesa, ki se je že pripravljaj na odhod.

Preden smo se poslovili, mi je podpolk. Miles po tolmaču drju Rapocu sledeče izjavil:

'Jaz ne vzamem demonstracij od nemške strani na znanje. Kar se tiče rdečih listkov, nikakor ni upravičena nemška trditev, da je amer. komisija odredila plebiscit. Jaz sem o tej stvari že v Gradcu slišal in Gradčani so tudi priznali, da se je ta plebiscit aranžiral od neodgovornih elementov.

Meni je izredno žal, da sem jaz zaradi nastopa Nemcev neposreden vzrok neprilik za gospoda generala in tukajšnjo slovensko civilno upravo.

Prosim da se zaradi demonstracij pred okraj. glavarstvom nikogar ne kaznuje.

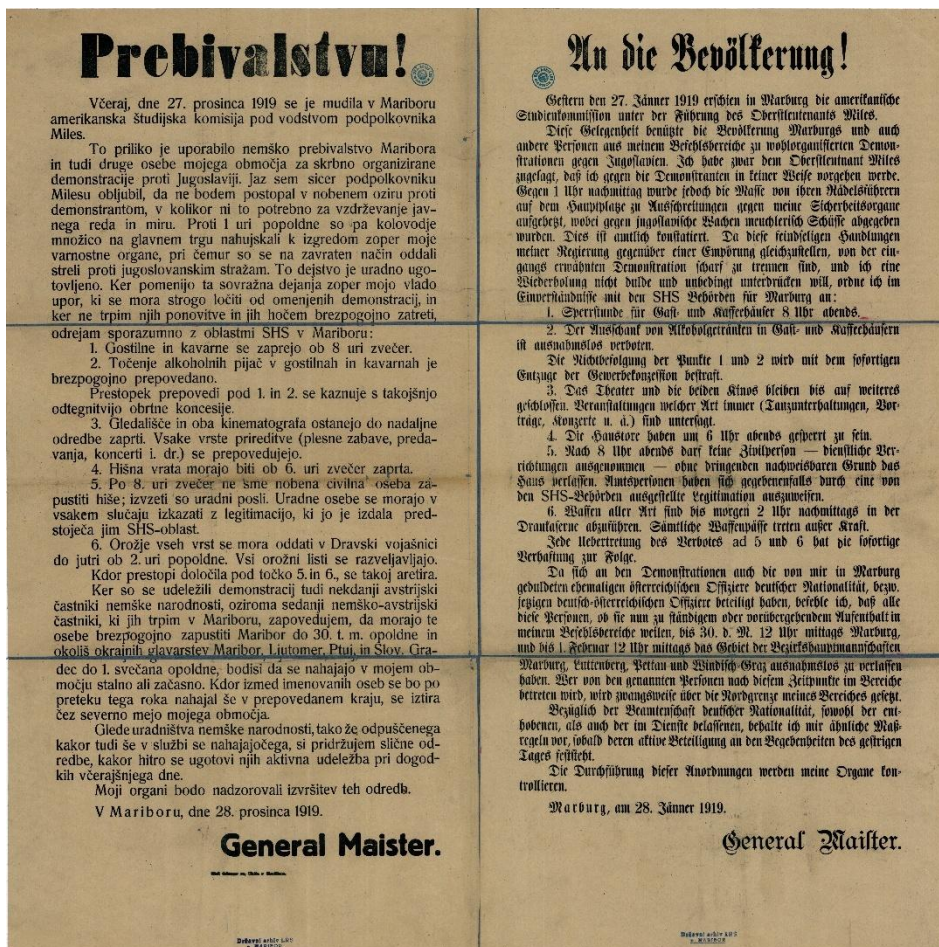
Prepričal sem se, da so se Slovenci v vsakem oziru pokazali zmožne, dobre in nepristranske uprave.'

Ta važna Milesova izjava, ki jo je napisal Miler besedo za besedo po tolmačenju dr. Rapoca, je v moji posesti.

Nato se je Miles odpravil na Koroško na tisto svojo pot, ki je postala tako zlousodna za nas in naše onkraj Karavank.«¹²³

Kljub krvavemu ponedeljku in prizadevanjem ene in druge strani, da bi prepričala Milesa, se je nazadnje Maistrov občutek, da je bilo v času obiska ameriške komisije pravzaprav že vse odločeno, izkazal za pravilnega. Spodnja Štajerska je pripadla Kraljevini Jugoslaviji, medtem ko je o nadaljnji pripadnosti Koroške odločal plebiscit.

¹²³ Miles – Maister, tipkopi, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju (1887–1920), AŠ 6, spis 242, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141089>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

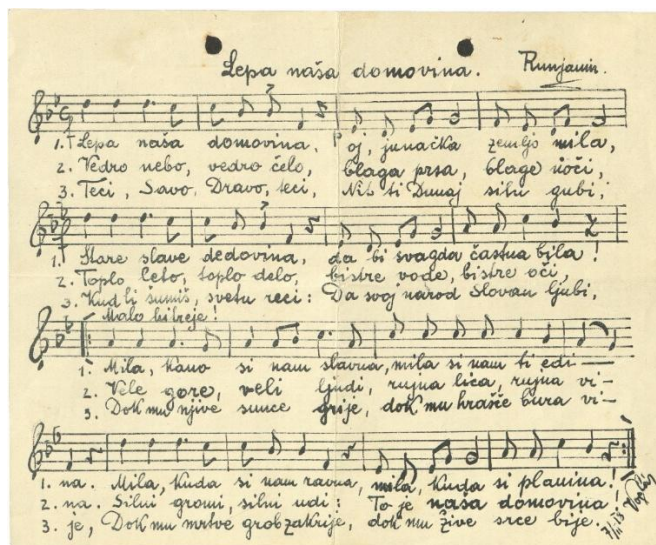
Slika 21: Maistrov dvojezični lepak »Prebivalstvu – An die Bevölkerung!« z dne 28. 1. 1919 z razglasitvijo ukrepov proti nemškim političnim demonstracijam, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 11, ovoj 28, Pokrajinski arhiv Maribor.

3.4 Živela Jugoslavija!

Ko so bila rešena glavna vprašanja tranzicije po razpadu habsburške monarhije, kot na primer mejna problematika in notranjepolitična ureditev nove jugoslovanske države, se je od vrha navzdol pričela pospešena izgradnja novega državnega duha. Le-ta naj bi različne jugoslovanske narode povezal v celoto. Iz javnega prostora je postopno izginjala habsburška dediščina, njeno odstranjevanje pa je postalo del jugoslovanskega unitarističnega projekta in neke vrste nove državne »folklore«. Temu procesu se je moral prilagoditi celoten državni aparat. Tako so bile v šolah nekdanje podobe cesarja odstranjene in nadomeščene s portretom jugoslovanskega kralja. Nov jugoslovanski duh naj bi utrjeval tudi spomin na prevratni čas, kot ključni faktor nastanka države. Tudi znotraj zbirke prevratnih dogodkov se je ohranilo gradivo, ki priča o procesu, v okviru katerega je izjemno pomembno vlogo igral tudi Rudolf Maister. Le-ta je bil zaradi svojih drznih akcij vsaj na območju Maribora štet za »prvoborca« za Jugoslavijo. Zato je od prevrata do smrti leta 1934 predstavljal neke vrste »živo legendo«. Na tej podlagi je bil povabljen na mnoge prireditve, pri nekaterih, kot denimo obeležbi 10. obletnice nastanka jugoslovanske države, pa je tudi sam aktivno sodeloval.

Prireditve so spremljali tako vabila kot tudi koncertni, gledališki in programski listi, ki so bogat vir informacij o izvajalcih, izvedenih delih in besedilih, prizoriščih, občinstvu in organizatorjih ter nam odpirajo vpogled v kulturno in prireditveno življenje tedanjega časa. Omogočajo rekonstrukcijo programa dogodkov in dokazujejo, da se je Rudolf Maister tako udeleževal raznovrstnih dogodkov kot jih tudi organiziral. Tako so v zbirki ohranjeni: koncertni listi *Dveh koncertov Pevskega zbora Glasbene matice v Ljubljani* v Borovljah in Vrbskem jezeru (1920), *Vokalnega koncerta Pevskega zbora Glasbene matice ob priliki proslave desetletnice osvobojenja Maribor in narodnega ujedinjenja* (1928) ter *XIX. Koncerta pevskega zbora Glasbene matice v Mariboru v proslavo stoletnice dr. Benjamina Ipavca* (1929), gledališka lista svečanih oziroma jubilejnih predstav *Cigana Barona* in *Rigoletta*

(1927).¹²⁴ V zbirki so se ohranile tudi note za skladbe: *Jugoslovanska himna Petrova koračnica, besede in melodijo zložila Mar. Zalar, Labod, dne 3./4. 1920, Malgaj in Bože pravde.*¹²⁵

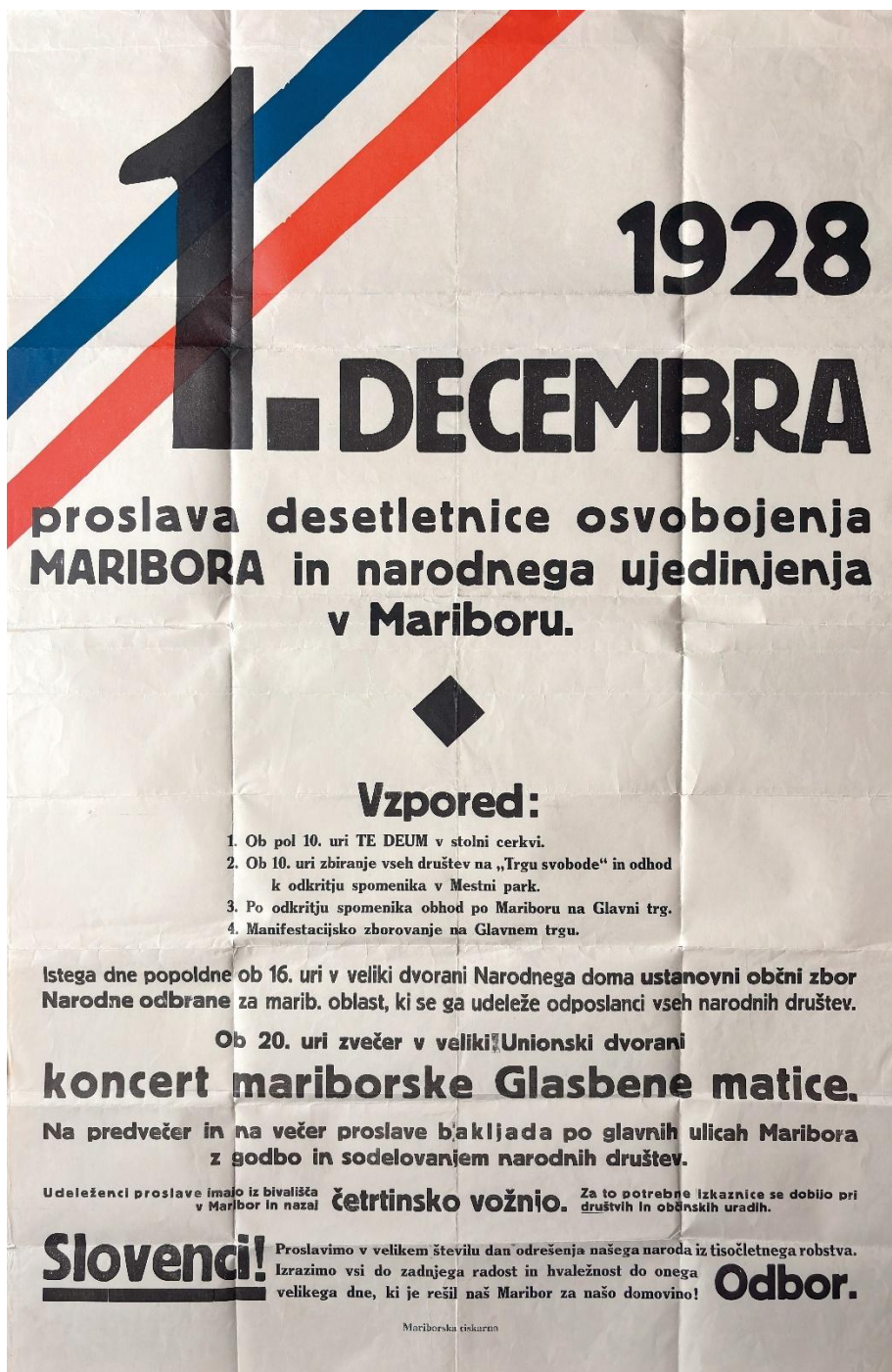

Slika 22: Note za pesem Lepa naša domovina, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 55, Pokrajinski arhiv Maribor.

Ob obletnicah ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov oziroma Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ter prevratnih dogodkov so prirejali proslave, ki so utrjevale kolektivni spomin na prevratni čas in pomagale oblikovati nacionalno identiteto. Prva je bila organizirana že ob polletnici, 1. maja 1919, druga ob prvi obletnici, nato pa še 1. decembra 1928 ob deseti obletnici, v organizaciji pripravljalnega odbora, ki mu je predsedoval Rudolf Maister.

¹²⁴ Koncertni in gledališki listi, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, 6, ovoj 64, 272, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=5048283> in <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141119>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

¹²⁵ Notno gradivo, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 6, ovoj 272, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2141119>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Slika 23: Plakat za proslavo 1. decembra 1928, SI_PAM/1691 Zbirka Prevrtni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 64, Pokrajinski arhiv Maribor.

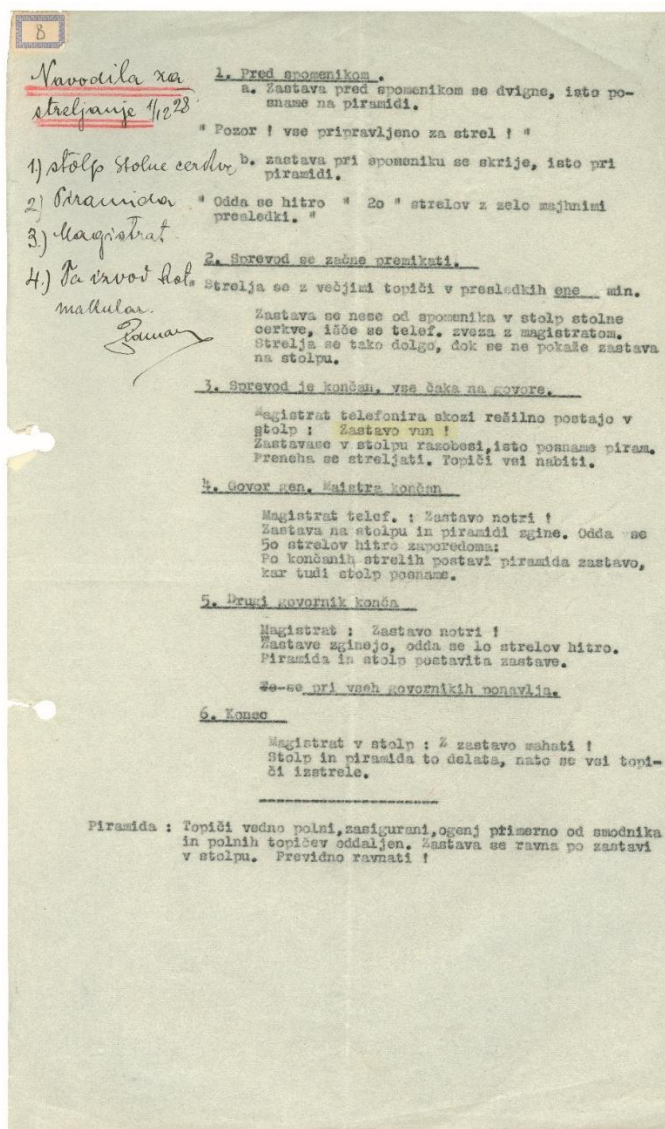
Večdnevno slavlje ob deseti obletnici, ki bi ga lahko danes primerjali s festivalskim dogajanjem, se je pričelo že dan prej, ko so se v Mariboru, okrašenem z zastavami, zbirali udeleženci (našteli so jih več kot 25.000), ki so napolnili vse večerne vlake. Na predvečer proslave je bila med drugimi dogodki tudi baklada, ki je potekala po Aleksandrovi cesti (današnji Partizanski) mimo kolodvora do Maistrovega stanovanja, kjer so generalu na balkonu zapeli nekaj pesmi. V listu Jutro so dan pozneje poročali: *»Ker je [bilo] nemogoče spraviti vse tujce pod streho v raznih prenočiščih, je policija dovolila vsem mariborskim gostilnam in kavarnam, da smejo imeti nocoj odprte svoje lokale vso noč, jutri pa do treh zjutraj.«*¹²⁶

Ohranjeno gradivo, od scenarija do tehnične izvedbe, od osnutkov grafične podobe do časopisnih izrezkov, priča o tem, da se je pripravljalni odbor lotil proslave z vso resnostjo in da je Maister uporabil svoje strateške in organizacijske sposobnosti ter bil tudi pri tem dejanju mnogim vir navdiha. Organizacijski odbor pod Maistrovim vodstvom je poskrbel za udeležence, potrebna dovoljenja, varnost, prevoze in ne nazadnje tudi dosegel, da je ministrstvo vojske in mornarice podelilo dopust vsem vojaškim osebam, ki so leta 1918 sodelovale pri »osvobojevanju« Maribora, tako da so se lahko udeležili slovesnosti. Med gradivom se nahaja tudi ponudba Sava-filma oziroma Metoda Badjure,¹²⁷ filmskega režiserja, scenarista in snemalca: *»Mogoče bode naslovljenemu odboru znano, da filmujem vse pomembne svečanosti oz. pomembne dogodke v Sloveniji in jih izdajam v Sava-jurnalu. Namenil sem se radi tega filmati tudi vašo svečanost ako bi blagovolil naslovljeni odbor nekaj prispevati k temu filmu. Predvidevam, da bi bilo treba v ta namen približno 220-250m filma v katerem bi posnel M a r i b o r dne 1. dec. t.l. Snimal bi v uvod mesto kot*

¹²⁶ »Pričetek velikih mariborskih slavnosti«, v: *Jutro*, leto IX., št. 283, str. 2.

¹²⁷ Barbara Skubic, »Badjura, Metod (1896–1971)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016590/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

tako s svojimi znamenitostmi, prihod udeležencev, slavnostno odkritje spomenika, slavnostno zborovanje, povorko i. t. d.«¹²⁸

Slika 24: Navodila za streljanje med proslavo 1. decembra 1928, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 64, Pokrajinski arhiv Maribor.

¹²⁸ Dopis Metoda Badjura pripravljalnemu odboru proslave, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 64, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=5076492>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

Franjo Cvirn je o tej proslavi zapisal: »Leta 1928 smo ~~obhajali~~ praznovali 10-letnico osvoboditve Maribora z veliko proslavo na Glavnem trgu in general Maister je iz balkona mestnega magistrata govoril svojim Mariborčanom, morali smo ga pa preko stopnic prenesti v I. nadstropje, ker ni mogel sam prehoditi stopnišča. Po proslavi sta bila odkrita dva spomenika. V pešadijski vojašnici na Tržaški cesti je bil odkrit spomenik padlim borcem za osvoboditev Maribora in Koroške, na Glavnem trgu pa spomenik osvoboditve Maribora in Maister je osebno odkril oba spomenika, katera so pa Nemci med okupacijo leta 1941 porušili.«¹²⁹

¹²⁹ Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 4. 12. 2025.

3.5 Zaključek

V času tranzicije, tj. razpadanja Avstro-Ogrske in ustanavljanja novih držav, se je Maister na območju Spodnje Štajerske izkazal kot ključna figura. Čeprav v naši današnji zavesti velikokrat nastopa kot samotni bojevnik, pa je bila realnost zgodovinskega dogajanja precej drugačna. Maistra so v ključnih trenutkih podpirali mnogi sopotniki in soborci, kopica zanimivih posameznikov, kot tudi širša množica ljudi. Ob slavnem generalu je tako nešteto posameznikov v negotovih časih pripomoglo ohranjati enotnost slovenskega etničnega prostora, kolikor se je to glede na mednarodnopolitično dogajanje seveda dalo. Pomena prevratne generacije in truda posameznikov znotraj nje se je bolje kot mi danes zavedal prav Maister. Z razpošiljanjem anketnih vprašalnikov, zbiranjem pričevanj in gradiva o prevratnem času ni želel postaviti sebe na piedestal prvoborcev ustvarjanja jugoslovanske države. Prav nasprotno, njegova želja je bila ustvariti »spomenik« vsem danes prevečkrat pozabljenim Slovencem. V Maistrovi zbirki gradiva so se tako ohranila imena in pričevanja učiteljev, uradnikov, vojakov, policistov itd., ki nam omogočajo uvid v čustveni in miselni svet ljudi izpred stotih let. Z zbiranjem gradiva in posledično ohranjanjem spomina na te ljudi je Maister odigral izjemno pomembno vlogo in na nek način postal tudi arhivist prevratne dobe. Tudi zato, ker ni izključno glorificiral samo svoje zgodovinske vloge, ampak je cenil doprinos vseh, je med svojimi sopotniki kot tudi sodobniki užival izjemen ugled in spoštovanje. Vilko Pfeifer, prvi Slovenec na čelu mariborske občine, je denimo generala imenoval »naš ljubljeni vodja«. Vse to se odraža v sami naravi gradiva, ki je izjemno raznoliko in za slovensko zgodovino pisje neprecenljivo. V eni sami zbirki se stikajo osebni spomini, institucionalna poročila, dopisi, šolske kronike, pravni zapisi, časopisni izrezki, fotografije, razglednice, glasovi učiteljev, zdravnikov, sodnikov, poštarjev, kulturnikov, borcev in navadnih prebivalcev. Zbirka tako prehaja med žanri, ohranja drobce intimnih izkušenj, administrativne odločitve, družbene spremembe in kulturne boje. Pred nami je skoraj

enciklopedičen mozaik prehoda iz enega sveta v drugega – sveta, ki se je sesul, in sveta, ki se je šele vzpostavljala.

Na podlagi analize gradiva v zbirki Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju lahko ugotovimo, da prevrat leta 1918 ni bil en sam dogodek, temveč proces, ki je imel več obrazov. Eden izmed njih je politični: razglasitev Države SHS, oblikovanje Narodne vlade, prevzem oblasti v Ljubljani in Mariboru. Drugi je vojaški: razpad avstro-ogrske vojske, množični transporti iz Italije, povratniki, pomanjkanje, razoroževanja, grožnje plenjenja. Tretji obraz je pravni in upravni – prevzemi občinskih uradov, sodišč, poštnih uradov, spremembe zakonodajnih okvirov, prehodi funkcij, zamenjave uradnikov. Še pomembnejši pa je četrti obraz, ki ga zbirka razkriva najbolj živo: vpliv prevrata na vsakdanje življenje posameznika. Iz pripovedi nekoga, ki opisuje, kako je v temi in mrazu prevzemal poštni urad, iz spominov učiteljev, ki se ne znajdejo med starimi učbeniki in novimi nalogami, iz besed pravnikov, ki so prvič smeli soditi v slovenskem jeziku, iz opisov gledaliških predstav v Narodnem domu, ki so nenadoma dobile politično težo, se izrisuje podoba družbe, ki je preživljala radikalen premik v simbolnem, jezikovnem in identitetnem prostoru. Vsak se je moral v novem svetu znajti na svoj način. Nekdo je v prevratu videl osvoboditev, drugi izgubo; nekdo je pričakoval enakost, drugi se je bal maščevanja; nekdo je videl priložnost, drugi razpad reda.

V tem kontekstu vloga Maistra kot kronista svojega časa daleč presega njegove vojaške zasluge. Njegov vpliv se kaže v tem, da je razumel, da mora nova država ne le obstati, temveč se tudi dokumentirati. V njegovem zbiranju gradiva je zaznati redko srečano zavest, da bo prihodnost razumela preteklost le, če ji pustimo njene avtentične glasove. Paradoksalno je tako ravno Maister, človek akcije, razvil tudi skrb za zapis zgodovine prevrata – zgodovine, ki ni bila zapisana od zgoraj, temveč zbrana od spodaj, iz izkušenj ljudi, ki so dogajanje nosili na svojih ramenih. Ta dvojna vloga – general in arhivar – daje zbirki posebno težo. Če bi bil Maister samo akter prevrata, bi bila njegova zgodba le del zgodovine. S tem, ko je postal

njen zbiralec, pa jo je v veliki meri ohranil za prihodnost. Digitalizacija njegove zbirke je tako nadaljevanje njegovega lastnega poslanstva: ohraniti zgodbo prevrata ne kot mit ali učbenik, temveč kot kompleksno, večplastno, večglasno pričevanje.

Prihodnji raziskovalci bodo v tem gradivu lahko iskali odgovore na številna vprašanja: kako so se oblikovali zgodnji temelji slovenske državnosti? Kaj je prevrat pomenil za različne družbene sloje? Kako so se ljudje odzivali na izgubo in pridobitev politične moči? Kako so se v družbi prepletale nacionalne napetosti, strah pred nasiljem in hrepenenje po redu? Kako so institucije reševale prehod iz enega zakonika v drugega, iz enega jezika v drugega? In najpomembnejše: kako je bilo biti človek leta 1918 na slovenskem Štajerskem ali v Prekmurju?

Zbirki daje izjemno vrednost dejstvo, da jo je zasnoval Rudolf Maister – ne kot uradni arhivar neke institucije, temveč kot posameznik, ki je razumel, da je prevrat trenutek, ki ga je treba ujeti, ker ga poznejše generacije ne bodo mogle rekonstruirati zgolj iz vojaških ukazov, časopisnih poročil in političnih razglasov. Maister ni zbiral spominov iz nostalgije, temveč iz zgodovinske odgovornosti. Pri tem je bil presenetljivo metodološki: pripravil je različne vprašalnike, natančno določil, kakšne odgovore pričakuje, in ljudem jasno povedal, da ne zbira osebnih hvalnic ali pamfletov, temveč zgodovinske opise, ki bodo vzdržali čas. Rudolf Maister je prejete odgovore, poročila in dokumenta preučil in na owoje spisov in gradivo zapisoval svoje opombe. V zbirki pa je poleg zbranega gradiva ohranjena tudi njegova lastnoročno napisana biografija.¹³⁰ Mnogo o njem je zapisanega v poglavju *Iz Maistrovega življenja*, ki ga je sestavil Franjo Cvirn kot prispevek za zgodovinsko knjigo *g. generala Rudolfa Maistra, osvoboditelja Maribora*. Med obsežnim zapisom sta tudi anekdoti o Simonu Gregorčiču in obisku regenta Aleksandra: »Ponosen je bil Maister na svoje osebno prijateljstvo s Simonom Gregorčičem. Maister

¹³⁰ General Maister – biografija, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 2, ovoj 55, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140878>, pridobljeno: 5. 12. 2025.

mi je pripovedoval, da ga je Gregorčič leta 1906 obiskal v Ljubljani. Pri tej priliki je Maister počastil Gregorčiča s steklenico 70 let starega vina, katero je zrastle v vipavskih vinogradih leta 1834, Maister pa je prejel nekaj steklenic tega vina od svojega tasta, Dr. Stergar-ja kot poročni dar. Gregorčič je sprejel to Maistrovo pozornost kot prijateljsko počaščenje. Vzdignil je čašo in obrnivši se k zibelki, v kateri je spaval novorojenček, Maistrov prvi sin, Hervoj, je izrekel besede: 'Želim Ti zapustiti svoj pesniški dar, ne želim Ti pa zapustiti Tí-svojega trpljenja!'» Po prvi svetovni vojni, leta 1920, ko je regent Aleksander obiskal Slovenijo: »Občinstvo je povsod prirejalo navdušene manifestacije in je radostno vzklikalo regentu in – generalu Maistru. Vzkliki Maistru pa so bili tako glasni, da so dostikrat preglasovali vzklike regentu. To pa je – nekoliko prizadet – opazil tudi sam regent. Obrnil se je proti Maistru in mu je rekel: 'Kakor vidim, ste Vi, gospod general, zelo priljubljeni pri Slovencih.' Maister mi je rekel, da je bil nad to regentovo opazko tako presenečen, da ni vedel, kaj bi odgovoril, ker se ni zavedel, ali naj sprejme izrečene besede kot pohvalo ali pa – kar so tudi bile – kot prikrito grajo in izraz njegovega nezadovoljstva. Vendar regent Maistru nezadovoljstva očitno ni izkazoval nego ga je na tem potovanju celo imenoval za kraljevskega častnega adjutanta.«¹³¹

Da bodo lahko raziskovalci in vsi tisti, ki jih to obdobje zgodovine posebej zanima, lažje dostopali do gradiva, pa je izjemnega pomena njegova digitizacija. Le-ta ne predstavlja samo tehnični ali administrativni projekt, temveč dejanje zgodovinskega pomena, ki nam danes omogoča, da v prevratni čas vstopimo z občutljivo pozornostjo, ki jo v preteklosti pogosto zameglijo poenostavitve, politične razlage in posplošitve. Vsebina zbirke nas potegne v svet ljudi, ki niso doživljali razpada Avstro-Ogrske in nastanka nove države kot abstraktne zgodovinske naloge, temveč kot neposredno preobrazbo njihovega vsakdana, služb, odnosov, strahov in upanj.

¹³¹ Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/1919*, SI_PAM/1691 Zbirka Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, AŠ 1, ovoj 22, Pokrajinski arhiv Maribor, dosegljivo na <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2140841>, pridobljeno: 4. 12. 2025.

Ravno v tem, da se zgodovina preliva v življenje in življenje vrača zgodovini svojo izkušnjo, se skriva največji pomen tega gradiva. Digitizacija omogoča, da si ta vprašanja zastavljamo pogostejše, jasnejše in z več metodološkimi pristopi. Dostopnost gradiva omogoča primerjalne analize, interdisciplinarne pristope, mikrozgodovinske analize in makroanalize, kartiranja in vizualizacije. A še pomembneje – digitizacija omogoča tudi simbolno gesto: vrača glas tistim, ki ga niso imeli v velikih političnih razpravah, a so bili nosilci zgodovine. Odpira prostor, v katerem lahko zgodovina postane ponovno človeška, sestavljena iz malih resnic, osebnih pogledov, strahov in upanj.

V tem smislu projekt digitizacije ni le sodobna nadgradnja arhivskega dela, temveč nadaljevanje Maistrove etične in intelektualne geste. Če je on zbiral gradivo, da prihodnost ne bi pozabila prevrata, digitizacija skrbi, da prihodnost ne bo pozabila niti gradiva. S tem se zgodba prevrata vrača v sedanost kot učno orodje, kot opozorilo, kot vir identitete in kot prostor razmisleka o tem, kako nastajajo države, kako razpadejo imperiji in kako se ljudje prilagodijo svetu, ki čez noč postane drugačen.

Zato lahko rečemo, da zbirka gradiva prevratnih dogodkov danes deluje kot most med stoletjem, ki je oblikovalo slovensko modernost, in stoletjem, ki to preteklost na novo raziskuje, razume in interpretira. V njem prepoznamo preteklost, ki ni oddaljena, temveč neverjetno živa – utripajoča v spominih, dokumentih in glasovih ljudi, ki jih Maister ni hotel prepustiti pozabi. Pretvorba te zbirke v digitalno obliko je tako poklon preteklosti in dar prihodnosti: omogoča nam razumeti, da zgodovina ni le niz velikih dejanj, temveč predvsem zgodba ljudi, ki so jih te spremembe preoblikovale. In prav to je njegova največja vrednost.

Z uporabo tehnologije, ki omogoča obdelavo velikih količin informacij, in ob upoštevanju konceptualnega modela Zapisi v kontekstu (Records in Contexts (RiC)) ter njegovih smernic lahko arhivski strokovni delavci pri popisnih enotah v informacijski sistem vnašajo deskriptorje ter vzpostavljajo povezave do ostalih

podatkovnih baz in s tem posamezne informacije povezujejo v zgodbe. Na tak način se na eni strani ohranja vedenje strokovnih delavcev in raziskovalcev, na drugi pa se zapisi povezujejo v širše zgodovinske, družbene in kulturne kontekste. S tem se krepi raziskovalna vrednost gradiva, obenem pa se odpira prostor za nove interpretacije in interdisciplinarne pristope. Tovrsten način obravnave gradiva presega dosedanje arhivsko prakso, spodbuja aktivno uporabo gradiva in nadgrajuje kolektivno vedenje.

Vlaganje truda v raziskovanje in obdelavo podatkov se obrestuje v obliki novih spoznanj, kar tudi povečuje vrednost arhivskega gradiva, ki ga hranijo arhivi. Na ta način osvetljujemo življenjske zgodbe posameznikov in ohranjamo spomin na generacijo, ki je zaznamovala njihov čas. Takšen pristop ne omogoča zgolj učinkovitejšega dostopa do informacij, temveč tudi ohranjanje in prenos znanja ter vedenja prihodnjim rodovom – kar je bil že cilj Rudolfa Maistra.

4 Povzetek

Knjiga *Maistrova časovna kapsula*, ki je izšla kot 52. zvezek Gradiva za zgodovino Maribora (GZM), predstavlja celovito, poglobljeno študijo ene najpomembnejših arhivskih zbirk Pokrajinskega arhiva Maribor – Zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju. Le-ta v veliki meri obsega gradivo, ki je nastalo kot rezultat izjemnega dokumentarnega dela generala Rudolfa Maistra. Osrednji del pričujočega zvezka GZM tako predstavlja analiza Maistrovega zbirateljskega procesa: sistematičnega razpošiljanja vprašalnikov različnim akterjem – vojaškim osebam, šolskim vodstvom, sodnim uradnikom in drugim sodobnikom – z namenom zbrati širok spekter osebnih pričevanj, dokumentov, pisem, poročil, razglednic, tiskovin in vizualnega gradiva. Obsežnost in raznolikost virov danes omogočata globok, večperspektiven vpogled v politične, vojaške, družbene in kulturne spremembe na območju severovzhodne Slovenije v času razpada Avstro-Ogrske. Pri tem Maister za razliko od vsesplošno uveljavljene podobe pogumnega generala stopa v ospredje kot kronist svojega časa, ki je s posebnim občutkom za pomen ohranjanja gradiva ustvaril izjemno dragocen zgodovinski vir. Kako natančno se je lotil dela, dokazuje dejstvo, da je zbrano gradivo prebral, kritično analiziral in opremil z lastnimi pripombami/opombami. Kot že omenjeno, predstavljajo ključni segment zbirke kot tudi pričujoče knjige anketni vprašalniki. Z njihovo analizo lahko razumemo temeljne spremembe časa leta 1918/19, denimo na področju šolstva. Odgovori na »Maistrovo anketo« pričajo o pomanjkanju kadrov, o razpustitvah nemških šol in organizaciji slovenskega šolskega sistema; poročila sodnikov in pravnikov pa razkrivajo pravne dileme, težave s prevzemanjem uradov ter občutljive nacionalne napetosti pri uvajanju slovenskega jezika v sodne postopke. Podobno poudarjajo pričevanja o prevzemu občinskih uprav postopnost in kompleksnost preoblikovanja javnega življenja. Na podlagi teh virov knjiga slikovito rekonstruira vsakdanjik ljudi v času med zlomom monarhije, umikom vojske in vzpostavitvijo nove oblasti.

Pričujoče delo izpostavlja tudi širši zgodovinski kontekst, v katerem je zbirka nastala. Prva svetovna vojna je destabilizirala avstrijsko monarhijo in okrepila nacionalna trenja, zlasti na narodnostno mešanih območjih, kot so Maribor, Celje in Ptuj. Pričevanja, ohranjena v zbirki, razkrivajo pritiske, pregone in negotovosti, ki so jih Slovenci doživljali zaradi obtožb o »rusofiliji« in »srbofiliji«. V zaključnem letu vojne, ob izčrpanosti vojske in prebivalstva ter ob neuspešnih reformnih poskusih cesarja Karla, je dokončno dozorela odločitev za politično odcepitev. In prav v kontekstu razumevanja tedanjega časa in sprejemanja odločitev posameznika kot tudi družbe je ključnega pomena analizirana zbirka, saj nudi dragocen vpogled v prvi slovenski osamosvojitveni proces 20. stoletja.

Sodobnost pričujočega zvezka GZM kot tudi siceršnjega delovanja Pokrajinskega arhiva Maribor dopolnjuje tudi predstavitev tehnoloških rešitev, ki spremljajo izdajo: digitizacija celotne zbirke, urejen arhivski popis in spletna dostopnost reprodukcij v Virtualni arhivski čitalnici. Tako gradivo iz zbirke prvič postane sistematično in celostno dostopno širokemu krogu raziskovalcev, študentov in javnosti. Digitalna platforma namreč omogoča nove raziskave, dopolnjevanje obstoječih dognanj ter interdisciplinarno uporabo gradiva, ki presega tradicionalne okvire arhivske znanosti.

Knjiga *Maistrova časovna kapsula* ne predstavlja zgolj predstavitev ene najobsežnejših zbirk o prevratnem času, temveč je tudi refleksija o pomenu ohranjanja zgodovinskega spomina. Maister se skozi knjigo razkriva kot izjemno zavesten snovalec arhivske dediščine, ki je razumel, da bo lahko prihodnja zgodovinopisna obravnava uspešna le, če bo temeljila na osebnih pričevanjih in stvarnih dokumentih. *Maistrova časovna kapsula* bralcu ponuja poglobljen vpogled v prehod Slovencev iz razpadajoče monarhije v novo jugoslovansko stvarnost in razgrinja dragocene zgodbe ljudi, ki so te dogodke živeli, oblikovali in o njih pričali.

5 Summary

The book *Maistrova časovna kapsula* (Maister's Time Capsule), published as the 52nd volume of *Gradivo za zgodovino Maribora* (GZM; Materials for the History of Maribor), presents a comprehensive and in-depth study of one of the most important archival collections of the Regional Archives Maribor – the collection *Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju* (Revolutionary Events in Slovenian Styria and Prekmurje). The collection largely comprises material created as a result of the exceptional documentary work of General Rudolf Maister. The central part of this GZM volume is therefore the analysis of Maister's collecting process: the systematic distribution of questionnaires to various actors – military personnel, school administrations, judicial officials and other contemporaries – with the aim of gathering a broad range of personal testimonies, documents, letters, reports, postcards, printed materials and visual sources. The scope and diversity of these sources today allow for a deep, multi-perspective insight into the political, military, social and cultural transformations in northeastern Slovenia at the time of the collapse of Austria-Hungary. Contrary to the widely established image of Maister primarily as a courageous general, this book foregrounds him as a chronicler of his time, who, with a keen sense for the importance of preserving documentary records, created an extraordinarily valuable historical source. His meticulous approach is evidenced by the fact that he read, critically analysed and annotated the collected material with his own remarks.

As noted, the key segment of both the collection and this book consists of the questionnaires. Their analysis enables a clearer understanding of the fundamental changes in 1918/1919, for instance in the field of education. The responses to the "Maister Questionnaire" reveal shortages of teaching staff, the dissolution of German schools, and the organisation of the new Slovenian school system. Reports by judges and legal officials uncover legal dilemmas, difficulties related to the takeover of public offices, and sensitive national tensions regarding the introduction of the Slovenian language in judicial

procedures. Likewise, testimonies related to the transfer of municipal administrations highlight the gradual and complex transformation of public life. On the basis of these sources, the book vividly reconstructs the everyday experiences of people during the collapse of the monarchy, the withdrawal of the army and the establishment of new state authority.

The volume also emphasises the broader historical context in which the collection was created. The First World War destabilised the Habsburg Monarchy and intensified national tensions, especially in ethnically mixed areas such as Maribor, Celje and Ptuj. The testimonies preserved in the collection reveal pressures, persecution and uncertainty experienced by Slovenes accused of “Russophile” or “Serbophile” sympathies. In the final year of the war – as the army and population were exhausted and the reform attempts of Emperor Karl failed – the political decision for separation matured decisively. In this context, the analysed collection becomes crucial, for it offers valuable insight into the first Slovene state-building process of the 20th century.

The contemporary relevance of this GZM volume, as well as of the activities of the Regional Archives Maribor, is further strengthened by its technological components: the digitisation of the entire collection, the updated archival inventory, and online access to reproductions via the Virtual Archival Reading Room. For the first time, the material from Revolutionary Events becomes systematically and comprehensively accessible to a wide community of researchers, students and the general public. The digital platform enables new research, enhances existing findings and encourages interdisciplinary use of the collection, transcending traditional archival boundaries.

Maistrova časovna kapsula is therefore not merely a presentation of one of the most extensive collections on the revolutionary period, but also a reflection on the importance of preserving historical memory. Maister emerges as a remarkably conscious creator of archival heritage, fully aware that future

historiographical work can succeed only if grounded in personal testimonies and authentic documents. The book offers readers a profound insight into the transition of Slovenes from the collapsing Habsburg Monarchy into a new Yugoslav reality and reveals the valuable stories of those who lived, shaped and testified to these transformative events.

6 Zusammenfassung

Das Buch *Maistrova časovna kapsula* (Maisters Zeitkapsel), erschienen als der 52. Band aus der Reihe *Gradivo za zgodovino Maribora* (Archivmaterialien zur Geschichte Marburgs), stellt eine umfassende und vertiefte Studie einer der bedeutendsten Archivalsammlungen des Regionalarchivs Maribor dar – der Sammlung *Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju* (Umbruchereignisse in der slowenischen Steiermark und in Prekmurje). Die Sammlung umfasst größtenteils Archivgut, das aus der außergewöhnlichen dokumentarischen Arbeit des Generals Rudolf Maister hervorgegangen ist. Der zentrale Teil dieses GZM-Bandes ist daher die Analyse von Maisters Sammelprozess: die systematische Versendung von Fragebögen an unterschiedliche Akteure – Militärpersonen, Schulleitungen, Gerichtsbeamte und andere Zeitgenossen –, um ein breites Spektrum persönlicher Zeugnisse, Dokumente, Briefe, Berichte, Postkarten, Druckschriften und visueller Quellen zusammenzutragen. Der Umfang und die Vielfalt dieser Quellen ermöglichen heute einen tiefen, multiperspektivischen Einblick in die politischen, militärischen, gesellschaftlichen und kulturellen Veränderungen im Nordosten Sloweniens zur Zeit des Zerfalls der Habsburgermonarchie. Im Gegensatz zum verbreiteten Bild des mutigen Generals tritt Maister in diesem Band als Chronist seiner Zeit hervor, der mit ausgeprägtem Bewusstsein für die Bedeutung der Bewahrung von Dokumenten eine außerordentlich wertvolle historische Quelle geschaffen hat. Wie präzise er an seine Arbeit heranging, zeigt die Tatsache, dass er das gesammelte Material gelesen, kritisch analysiert und mit eigenen Anmerkungen versehen hat.

Wie erwähnt, bilden die Fragebögen den Schlüsselteil sowohl der Sammlung als auch des Buches. Ihre Analyse ermöglicht ein besseres Verständnis der grundlegenden Veränderungen der Jahre 1918/19, zum Beispiel im Bildungswesen. Die Antworten auf den „Maister-Fragebogen“ berichten über Lehrermangel, über die Auflösung deutscher Schulen und den Aufbau des slowenischen

Schulsystems; Berichte von Richtern und Juristen offenbaren rechtliche Probleme, Schwierigkeiten bei der Übernahme öffentlicher Ämter sowie sensible nationale Spannungen im Zusammenhang mit der Einführung der slowenischen Sprache in gerichtlichen Verfahren. Ebenso schildern die Berichte über die Übernahme von Gemeindeverwaltungen die allmähliche und komplexe Umgestaltung des öffentlichen Lebens. Auf Grundlage dieser Quellen rekonstruiert das Buch anschaulich den Alltag der Menschen während des Zusammenbruchs der Monarchie, des Abzugs des Militärs und der Errichtung neuer staatlicher Autoritäten.

Das Buch unterstreicht zudem den breiteren historischen Kontext, in dem die Sammlung entstanden ist. Der Erste Weltkrieg destabilisierte die Habsburgermonarchie und verstärkte nationale Spannungen, insbesondere in ethnisch gemischten Gebieten wie Marburg, Cilli und Pettau. Die in der Sammlung erhaltenen Zeugnisse zeigen den Druck, die Verfolgungen und die Unsicherheit, denen Slowenen ausgesetzt waren, weil sie der „Russophilie“ oder „Serbophilie“ verdächtigt wurden. Im letzten Kriegsjahr – erschöpft durch Mangel und erfolglose Reformversuche Kaiser Karls – reifte schließlich die politische Entscheidung zur Loslösung. Für das Verständnis dieses historischen Prozesses ist die analysierte Sammlung von entscheidender Bedeutung, da sie wertvolle Einblicke in den ersten slowenischen Staatsbildungsprozess des 20. Jahrhunderts bietet.

Die Aktualität dieses GZM-Bandes wie auch des Wirkens des Regionalarchivs Maribor zeigt sich in der Darstellung moderner technologischer Lösungen: der Digitalisierung der gesamten Sammlung, dem aktualisierten Archivverzeichnis und dem Online-Zugang zu Reproduktionen im Rahmen des Virtuellen Archivlesesaals (*Virtualna arhivska čitalnica*). Damit wird das Archivmaterial aus der Sammlung erstmals systematisch und umfassend einem breiten Kreis von Forschern, Studenten und der Öffentlichkeit zugänglich gemacht. Die digitale Plattform ermöglicht neue Recherchen, Ergänzung bestehender Erkenntnisse und eine interdisziplinäre Nutzung des

Archivmaterials, die über die traditionellen archivischen Rahmen hinausgeht.

Maistrova časovna kapsula ist somit nicht nur eine Präsentation einer der umfangreichsten Sammlungen zur Umbruchszeit, sondern auch eine Reflexion über die Bedeutung der Bewahrung des historischen Gedächtnisses. Maister erscheint als außerordentlich bewusster Gestalter archivischer Überlieferung, der sich bewusst war, dass die zukünftige historiografische Arbeit nur dann gelingen kann, wenn sie auf persönlichen Zeugnissen und authentischen Dokumenten basiert. Das Buch bietet einen tiefgehenden Einblick in den Übergang der Slowenen von der zerfallenden Habsburgermonarchie in die neue jugoslawische Wirklichkeit und offenbart die wertvollen Geschichten jener Menschen, die diese Ereignisse erlebten, prägten und bezeugten.

7 Viri in literatura

ARHIVSKI VIRI

Pokrajinski arhiv Maribor

Osebni fond Kovačič Franc

Zbirka Prevratni dogodki na Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju

Zgodovinsko društvo Maribor

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv

Fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Geh. Nr. 2162, Povelje avstro-ogrskega generalštaba glede določil premirja, podpisanega 3. novembra 1918

ČASOPISJE

»Pričetek velikih mariborskih slavnosti«, *Jutro*, leto IX., št. 283, str. 2.

»Pogoji entente za premirje«, *Slovenec*, 4. 11. 1918, št. 252c, str. 1.

»30. majnik 1917–30. majnik 1937«, *Ponedeljski Slovenec*, 31. 5. 1937, št. 22, str. 1

»Slovenski vojaki!«, *Straža*, 4. 11. 1918, št. 88, str. 2.

»Hrvatski list očita Borojeviću krivdo nerednega umika«, *Straža*, 8. 11. 1918, št. 89, str. 2.

»Mobilizacija jugoslovanske armade«, *Straža*, 11. 11. 1918, št. 90, str. 1.

LITERATURA

Gregor Antoličič, »Slovensko ozemlje pod vtisom umika avstro-ogrske vojske jeseni 1918, v: *Studia Historica Slovenica*, let. 19 (2019), št. 2, str. 519–550.

Franjo Baš, »Pipuš, Radoslav (1864–1928)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi426970/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

Franjo Baš, »Pirc, Matija (1875–1927)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi428338/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 24. 10. 2025.

Franjo Baš, »Puncer, Srečko (1895–1919)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi475217>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

France Bevk, *Pot v neznano* (Ljubljana, 1970).

Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918 (Ljubljana, 1992).

Matjaž Bizjak, »Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918«, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, let. 43 (2003), št. 1 (2003), str. 25–36.

Peter Broucek, *Ein General im Zwielficht. Die Erinnerungen Edmund Gleises von Horstenau* (Wien-Köln-Graz, 1980).

Karel Dobida, »Sterle, Franjo (1889–1930)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi611083/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

»Društveni glasnik«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto XXIX (1934), št. 3/4, str. 228.

»Društveni glasnik«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto XXX (1935), št. 3, str. 187–192.

»Društveni glasnik«, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, leto XXXIII (1938), št. 1, str. 61–64.

David Glockner, *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka* (Praga, 2015).

Damijan Guštin, »Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS«, v: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana, 2005), str. 73–89.

Bogdan Herman et. al., *Sedem žutih zlatih, Banka Slovenije* (Ljubljana, 2023).

Gregor Jenuš, *Ko je Maribor postal slovenski. Iz zgodovine nemško-slovenskih odnosov v Mariboru od konca 19. stoletja in v prevratni dobi* (Maribor, 2011).

Gregor Jenuš, *Mariborski Nemci v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* (doktorska disertacija) (Maribor, 2011).

Milica Kacin-Wohinz, »Gortan, Vladimir (1904–1929)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1011330/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

Silvo Kranjec, »Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije«, *Zgodovinski časopis* XVI (1962), str. 218–229.

Rudolf Maister, »Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918«, v: *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo: 1918–1919*, ur. Janko Kuster (Ljubljana-Maribor, 1979), str. 27–38.

Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918* (Kobarid, 1995).

Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 1998).

Jurij Perovšek, »Iz Avstro-Ogrske«, v: *Slovenska novejša zgodovina I*, ur. Jasna Fischer et. al. (Ljubljana, 2005), str. 174.

Avgust Pirjevec, »Morocutti, Camillo (1893–?)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi376068/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 23. oktober 2025.

Janko Pleterski, »Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917«, v: *Viri 1* (Ljubljana, 1980).

Pokrajinski arhiv Maribor, *Vodnik po fondih in zbirkah* (Maribor, 1990).

Veronika Potočnik, »Drobn tisk kot obvezni izvod v Narodni in univerzitetni knjižnici«, v: *Knjižnica*, let. 54 (2010), št. 3, str. 53–71.

Andrej Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine* (Ljubljana, 2012).

Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v obdobju zadnjega habsburškega vladarja Karala* (Ljubljana-Celje, 2016).

Andrej Rahten, *Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita* (Celje; Ljubljana, 2020).

Manfried Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie* (Wien-Köln-Weimar, 2013).

Peter Ribnikar, *Sejni zapisniki Narodne Vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo: 1918–1921, 1. del: od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919* (Ljubljana, 1998).

Sandi Sitar, »Skala, Anton (1889–1968)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi572787/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 23. 10. 2025.

Susan Sontag, »Posters: Advertisement, Art, Political Artifact, Commodity«, v: *Looking Closer 3: Classic Writings on Graphic Design* (1999), str. 196–204.

Barbara Skubic, »Badjura, Metod (1896–1971)«, v: *Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, dosegljivo na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1016590/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

Miha Sluga, »Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. Del: Poslednje leto vojne in monarhije«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, let. 80 (2009), št. 4, str. 79–109.

Petra Svoljšak, »Slovenci v primežu avstrijske cenzure«, v: *Velika vojna in Slovenci*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana, 2005), str. 109–127.

Janez J. Švajncar (ur.), *Boj za Maribor 1918-1919: spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem* (Maribor, 1988).

Slavica Tovšak et al., *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor* (Maribor, 2009).

Edvard Vaupotič, »Ob polomu Avstrije«, v: *Boj za Maribor 1918–1919*, ur. Janez J. Švajncar (Maribor, 1988), str. 249–255.

Anton Vončina, "Imena ulic v Mariboru", v: *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, let. 6 (1958), št. 1, str. 21–35.

Daša Zobec, »Kukovec, Klara (1883–1979)«, v: *Obrazi slovenskih pokrajin*, Mestna knjižnica Kranj, (2020), dosegljivo na <https://www.obrazislovenskipokrajin.si/oseba/kukovec-klara/>, pridobljeno: 5. 11. 2025.

Jože Žontar (ur.), *Vodnik po arhivih Slovenije* (Ljubljana, 1965).

8 Recenziji

Izr. prof. dr. Aleš Maver

Delo *Maistrova časovna kapsula* odlikuje visoka znanstvena zanesljivost in metodološka dovršenost. Avtorja izpostavita, da zbirka ni zgolj skupek dokumentov, temveč načrtno oblikovana »časovna kapsula«, ki jo je Maister ustvaril z mislijo na prihodnost, da bi omogočil verodostojen vpogled v prelomno generacijo in njene izkušnje. Študija natančno prikaže pot zbirke – od Maistrove pobude v dvajsetih letih do poznejših dopolnitev – ter oriše širši kontekst njenega nastanka, vključno z institucionalnimi razpravami in prizadevanji Zgodovinskega društva Maribor. Posebna vrednost pričujočega zvezka GZM je v tem, da poleg vojaškega vidika ponudi tudi vpogled v procese slovenizacije, razvoj šolstva, delovanje sodišč ter odzive lokalnih akterjev, s čimer vzpostavi večplastno sliko prevratnega časa. Z vključevanjem digitalne infrastrukture in reprodukcij prek Virtualne arhivske čitalnice delo pomembno prispeva k modernizaciji dostopa do arhivskih virov. Monografija prepričljivo pokaže, da je Maistrova zbirka ključni vir ne samo za razumevanje političnih odločitev, ampak tudi za rekonstrukcijo mentalitet, strahov, upanj in vsakdanjosti ljudi na območju Štajerske in Prekmurja ob koncu prve svetovne vojne.

Doc. dr. Martin Bele

Zvezek GZM z naslovom *Maistrova časovna kapsula* predstavlja pomembno znanstveno in dokumentarno delo, ki s pomočjo gradiva iz Zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju na novo osvetljuje kompleksnost političnih, vojaških in družbenih procesov ob razpadu Avstro-Ogrske in vzpostavitvi Države SHS. Avtorja na premišljen in analitično prečiščen način predstavi Maistra ne le kot vojaškega poveljnika, temveč kot zavestnega ustvarjalca zgodovinskega spomina – zbiratelja, kronista in organizatorja, ki je s sistematičnim razpošiljanjem vprašalnikov oblikoval enega najdragocenejših korpusov virov za preučevanje prevratnega obdobja. Študija se izkaže s tem, da z osebnimi pričevanji, uradnimi dokumenti in raznovrstnimi tiskovinami vzpostavi večperspektivni pogled na prelomni čas. Posebej dragocen je prikaz dinamike na terenu – od stikov posameznikov z novo oblastjo, preko šolstva in sodstva, do izkušenj lokalnih skupnosti, ki razkrivajo drobce vsakdanjega življenja in napetosti med slovenskim in nemškim prebivalstvom.

[illegible]

Delo ***Maistrova časovna kapsula*** odlikuje visoka znanstvena zanesljivost in metodološka dovršenost. Avtorja izpostavita, da zbirka ni zgolj skupek dokumentov, temveč načrtno oblikovana »časovna kapsula«, ki jo je Maister ustvaril z mislijo na prihodnost, da bi omogočil verodostojen vpogled v prelomno generacijo in njene izkušnje. Študija natančno prikaže pot zbirke – od Maistrove pobude v dvajsetih letih do poznejših dopolnitev – ter oriše širši kontekst njenega nastanka, vključno z institucionalnimi razpravami in prizadevanji Zgodovinskega društva Maribor. Posebna vrednost pričujočega zvezka GZM je v tem, da poleg vojaškega vidika ponudi tudi vpogled v procese slovenizacije, razvoj šolstva, delovanje sodišč ter odzive lokalnih akterjev, s čimer vzpostavi večplastno sliko prevratnega časa. Z vključevanjem digitalne infrastrukture in reprodukcij prek Virtualne arhivske čitalnice delo pomembno prispeva k modernizaciji dostopa do arhivskih virov. Monografija prepričljivo pokaže, da je Maistrova zbirka ključni vir ne samo za razumevanje političnih odločitev, ampak tudi za rekonstrukcijo mentalitet, strahov, upanj in vsakdanjosti ljudi na območju Štajerske in Prekmurja ob koncu prve svetovne vojne.

Izr. prof. dr. Aleš Maver

Zvezek GZM z naslovom ***Maistrova časovna kapsula*** predstavlja pomembno znanstveno in dokumentarno delo, ki s pomočjo gradiva iz Zbirke Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem in v Prekmurju na novo osvetljuje kompleksnost političnih, vojaških in družbenih procesov ob razpadu Avstro-Ogrske in vzpostavitvi Države SHS. Avtorja na premišljen in analitično prečiščen način predstavitvi Maistra ne le kot vojaškega poveljnika, temveč kot zavestnega ustvarjalca zgodovinskega spomina – zbiratelja, kronista in organizatorja, ki je s sistematičnim razpošiljanjem vprašalnikov oblikoval enega najdragocenejših korpusov virov za preučevanje prevratnega obdobja. Študija se izkaže s tem, da z osebnimi pričevanji, uradnimi dokumenti in raznovrstnimi tiskovinami vzpostavi večperspektivni pogled na prelomni čas. Posebej dragocen je prikaz dinamike na terenu – od stikov posameznikov z novo oblastjo, preko šolstva in sodstva, do izkušenj lokalnih skupnosti, ki razkrivajo drobce vsakdanjega življenja in napetosti med slovenskim in nemškim prebivalstvom.

Doc. dr. Martin Bele

